

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_200286

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No

K33
332-P

Accession No.

K3310

Author

By...

Title

... 1217

This book should be returned on or before the date last marked below.

ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮಾಲೆಯ ವರುಷ ೪, ಕುಡಿ ೩

ಪುರುಷಾರ್ಥ

‘ ಶ್ರೀರಂಗ ’

ಸಾತಂತ್ರೈ ದಿನೋತ್ಸವ
೧೫, ಅಗಸ್ಟ್ ೧೯೪೭

— ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆ —
ಧಾರವಾಡ

ಸಂಪಾದಕರು
ಗೋವಿಂದ ವೆಂಕಟೇಶ ಚುಳಕಿ

ಮಾರಾಟಗಾರರು :

ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರ, ಧಾರವಾಡ
ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಬೆಲೆ
೨-೦-೦

ಕಾದಂಬರಿಯ ಎಲ್ಲ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ತ್ರೀನಿತಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಿ ಜಾಗೃತರಾದ
ಸಪ್ತಪುರ, ಧಾರವಾಡ ಇವರದು.

ಪ್ರಕಾಶಕರು :

ಡ. ಬಾ. ಕುಲಕರ್ಣಿ
ನು ಗ್ರಂ. ಭಂಡಾರ,
ಧಾರವಾಡ

ಮುದ್ರಕರು :

ಜಿ. ಆರ್. ಪಂಡಿತ್
ಕೇಳಕರ ಮುದ್ರಣಾಲಯ
ಧಾರವಾಡ

ಸಂಪಾದಕರ ಮಾತು

ಅಹಿಂಸೆ, ಅಸಹಕಾರಗಳ ಆಂದೋಲನದ ನಿಕರದ ಹೋರಾಟ ಅಖಂಡವಾಗಿ ೨೨ ವರುಷ ನಡೆದುಬಂದ ಫಲವಾಗಿ, ಇಂದು ಭಾರತೀಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರಾಧಿಕಾರವು ಬರುವ ಈ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನೋತ್ಸವದ ವಿಜೃಂಭಣೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಲ. ಸಾ. ಮಾಲಿಯು ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವತಂತ್ರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾದ ಈ 'ಪುರುಷಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ತನ್ನ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಸಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗರು ಈ 'ಪುರುಷಾರ್ಥ' ವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಮನಸು ಮಾಡಿದ್ದರು. ೧೯೫೨-೫೩ರೊಳಗೆ ಮುದ್ರಣಗೊಳಿಸುವ ಮುದ್ರಾಲಯವೆಲ್ಲದ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಎಂದು ವಿಚಾರ ನ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ನಮ್ಮ ಮುದ್ರಣಾಲಯ ನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುದ್ರಿಸಬಹುದೆಂಬ ಹೊಣೆ ನಾವು ಹೊತ್ತೆವು. ಅವರು ಬರೆಬರೆದಂತೆ ಮುದ್ರಣವೂ ಆಗುತ್ತ ಹೋಗಿ, ಇಂದು ಶ್ರೀರಂಗರ ಈ ಕಾದಂಬರಿಯು ನಮ್ಮ ವಾಚಕರ ಕೈಸೇರುತ್ತಲಿದೆ. ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದ ಧಾರತದ ವಾಸ್ಯದ ನೊಗವು ಇಂದು ಕಳಚಿ ಬಿದ್ದ ಈ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನದಲ್ಲ ನಮ್ಮ ವಾಚಕರಿಗೆ ಲ. ಸಾ. ಮಾಲಿಯು ಈ ಕುಸುಮವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪುರುಷಾರ್ಥವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗದಿರಬೆಂದು ನಾವು ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

'ಪುರುಷಾರ್ಥ' ಬರೆದು ತೋರಿಸಿದ ಶ್ರೀರಂಗರಿಗೂ, ಹೊಸ ರಾಷ್ಟ್ರ ಧ್ವಜದ ನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸ ಕೊಟ್ಟ ಕಲಾವಿದ ಶ್ರೀ. ಕೆ. ಎಸ್. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೂ, ಅಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕೇಳಕರ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಜಿ. ಆರ್. ಪಂಡಿತಿಗೂ ನಾವು ತುಂಬಾ ಗುಣಿಯಾಗಿದ್ದೇವೆ.

ಬೇಗನೆ ಅರಳಲಿರುವ

— ಮುಂದಿನ ಕುಡಿಗಳು —

೧ ಎರಡನೆಯ ಸಂಬಂಧ

ಶ್ರೀ. ಎನ್. ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಎಂ. ಎ; ಬಿ. ಟಿ.

೨ ಪ್ರತಿ ಸರಕಾರ

ಶ್ರೀ. ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯರು

— ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆ, ಧಾರವಾಡ —

ಸಂದರ್ಭಸೂಚಿ

ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆ; ಜೂನ ೨ಕ್ಕೆ ಬ್ರಿಟಿಶ್, ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಲೀಗ್ ಪಕ್ಷಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಡಂಬಡಿಕೆ; ಅದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಇಂದು (೧೫-೮-೧೯೪೭) ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಒರುವ ರಾಜಕೀಯ ಅಧಿಕಾರಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳನ್ನೊದ್ದುತ್ತಿರುವ ನನ್ನಂತಹ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಚಕನು ಕೂಡ ಅಜ್ಞಾನಿಗಿ ಉಳಿಯುವುದು ಶಕ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಹವೆಯ ಕಣಗಳು ಕೂಡ ಚರ್ಚೆ ನಡೆಸಿವೆ ಎನಿಸಿ ಎಂಬಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆಯಿತು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ 'ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಉತ್ಸವ ದಿಂದ ಸಾಂಗಗೊಳಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ನನಗೆ ಈ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಕ್ಷಗಳ, ಮುಂದಾಳುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಾಗಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ಚಟುವಟಿಕೆ ನಡೆದುದು ಮನಸಿನ ಮೇಲೆ ಯಾವುದೂ ಒಂದು ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿತು. ಜಾಗೃತಿಯ ಈ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಒಂದು ಸಂನಿವೇಶ ನನಗೆ ತೀರ ಪರಿಚಿತವಾದುದೆಂದು ಭಾಸವಾಯಿತು. ಕನಸನ್ನು ಕಂಡವನಂತೆ ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮುಂಚೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂದೆನಿಸಿತು. ಆಗ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಹಿಂದೆ ಓಡಿತ್ತು ನನ್ನ ಸ್ಮರಣೆ. ನಾನು ಅದೇ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರುವವನಿದ್ದೆ, ಮಹಾತ್ಮಾ

ಗಾಂಧಿಯವರ ಅಸಹಕಾರವು ಅದೇ ತಲೆ ಎತ್ತಿತ್ತು. ದೇಶದ ತುಂಬ ಜನ ತೆಲು ಹೈದಯವು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಕುಣಿಯುತ್ತಿತ್ತು, ತಲೆ ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ತುಳುಕುತ್ತಿತ್ತು. ನೋಡಿದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಜಾಗೃತಿಯ ಕಿಡಿಗಳೆ ಮಿಂಚುತ್ತಿದ್ದುವು.

ನನ್ನ ಎಳೆವಯಸ್ಸಿನ ಆ ಕಾಲದ ಸ್ಮರಣೆಯ ಫಲರೂಪವಾದ ಚಿತ್ರವೆ ಈ ಕಾದಂಬರಿ. ವಾತಾವರಣ ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲವೂ ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾತ್ರವೂ ಇಂದಿನ (ಇಲ್ಲವೆಂದಿನ) ಯಾವುದೆ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವ್ವರ ವಿಚಾರಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನನ್ನ ವಿಚಾರಸರಣಿ ಎಂಬುದೂ ಇಲ್ಲ. ಕತೆಯನ್ನು ಇತಿಹಾಸಾತ್ಮಕ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೆ ನೋಡಬೇಕಾದುದು.

ಇನ್ನೊಂದು ಮಾತು. ಕಾದಂಬರಿಯ ಸಂದರ್ಭವು ಯಾವ ರೀತಿನನಗೆ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಶೈಲಿಯೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಂತರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಈ ಶೈಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಅಂತರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು, ಅದೂ ಸಂಸ್ಕರಣೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾವ ಶೈಲಿಯೂ ಶಕ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಸಮರ್ಪಕವೂ ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಲ ಈ ಗುರುತು ಬಂದಾಗ ಕಾಲ ಬದಲಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಕಾದಂಬರಿಯನ್ನು ಬರೆಯ ಬೇಕೆನ್ನಿಸಿದ್ದು ಜುಲೈ ೧೦—೧೨ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ. ಅಗಸ್ಟ ೧೫ನೆಯ ದಿನವೆ ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದೂ ವಿಚಾರ ಬಂದಿತು. ಇಷ್ಟೊಂದು ಅಲ್ಪಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚುಹಾಕುವ ಅನುಕೂಲ ಮೊರಕುವುದು ಅಶಕ್ಯ ಎಂದೆನಿಸಿತು. ಆದರೂ ಬರೆಯಲೇಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ ಉತ್ಕಟವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ Where there is a will there is a way ಎಂಬಂತೆ ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆಯವರಿಗೆ ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂಬ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯೂ ಬಂದಿತು. ಬರೆವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚುಹಾಕುವುದು ಇವೆರಡರಲ್ಲೂ ಮೇಲಾಟ ನಡೆಯಿತು. ಎಲ್ಲರೂ ಗೆದ್ದಂತಾಗಿದೆ ಈ ಮೇಲಾಟದಲ್ಲಿ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ವಂದನೆಗಳು.

ವು ರು ಷಾ ಥ ಫ

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುಧ್ಧದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ
ಕಾದಂಬರಿ

ಒ ಪ್ಪು ಲೆ

(ಓದುವಾಗ ತಡೆಯಬಹುದಾದ ತಪ್ಪಿನ ತಿದ್ದುಪಡಿ)

ಪುಟ	ಸಾಂಖ್ಯ	ತಪ್ಪು	ಒಪ್ಪು
೧೧	೨	Confact	Contact
೧೨	೩	Hopless	Hopeless
೪೮	೫	ಮಗ್ಗು ಗಲ್ಲಿ	ಮಗ್ಗು ಲಲ್ಲಿ
೫೯	೮	ದಾನಾಗಿಯೆ	ತಾನಾಗಿಯೆ
೬೮	೧೦	ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಪತಿ	ಬೃಹಸ್ಪತಿ
೭೦	೨೪	ತಡೆಯಲಾರದ್ದಕ್ಕೆ	ತಡೆಯಲಾರದ್ದಕ್ಕೆ
೮೫	೧೨	ಜುಹುಸಂದಾನ	ಜುಹುಸಂಧಾನ
೮೬	೯	ಕೊನಗೆ	ಕೊನೆಗೆ
೮೭	೧	ಮೂಸು	ಮೂರು
೧೦೩	೧೮	ಕಾಂಗ್ರೆಸದದ	ಕಾಂಗ್ರೆಸದ
೧೧೩	೧೧	ವರ್ಗ	ವರ್ಗ
೧೨೦	೨೦	ಎಂದು	ಎಂದ
೧೩೦	೧೧	ಜೇಲಿಗೆ	ಜೇಲಿಗೆ
೧೩೧	೨೫	ಹಡುಕುವನಂತೆ	ಹುಡುಕುವನಂತೆ
೧೩೩	೧೫	ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ	ಕಣ್ಣಿಗೆ
೧೩೫	೪	ಯಾವ—	ಯಾವ ಕೆಲಸ
೧೩೫	೨೨	ಸತ್ರಬಿಂಬಕ್ಕೆ	ಪ್ರತಿಬಿಂಬಕ್ಕೆ
೧೩೬	೨೬	ಚಳವಳದಲ್ಲಿ	ಚಳವಳದಲ್ಲಿ

೧. ಧರ್ಮ

೧

ಅಗಸ್ಟ ೧೫. ೧೯೪೭ ನೆಯ ಇಸ್ರಿ, ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ. ಸರ್ವಜಿತ ಸಂವತ್ಸರ, ಏಕ ಶ್ರಾವಣ, ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಚತುರ್ದಶಿ. ಮಾಧವನು ಇದ್ದಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ ಕೊಂಡನು. ಸಂವತ್ಸರವೆ ಸರ್ವಜಿತ, ಎಂದಮೇಲೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ದ್ವಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನು? ಆದರೂ ಮಾಧವನ ದೇಹಕ್ಕೆ ಉಲ್ಲಾಸ ಏದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಳೆದ ಸಲ ಸೀದಾದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಧಾನ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿರಲಿಲ್ಲ, ಈ ಸಲ ವಾದರೂ ಸಿಕ್ಕಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭೈರ್ಯದ ನೆರಳು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಂತಿತ್ತು. ಹೋಗಲಿ. ಕೊನೆಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತಲ್ಲ? ಕೊನೆಗೆ! ಮಾಧವನು ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಲೆ ಕುರ್ಚಿಯನ್ನು ಕಿಡಿಕಿಯ ಹತ್ತಿರ ಎಳೆ ದನು. ಈ ದಿನ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಡುವುದು; ಆ ವಿಜಯ ಯಾತ್ರೆಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ನೋಡುವ ಹಟದಿಂದ ಬೆಳಗಿನ ಸಂಚಾರವನ್ನೂ ಮಾಧವನು ತಡೆದಿದ್ದನು. ಮುಂಬಯಿಯಂತಹ ನಗರದಲ್ಲಿಯೆ ಮೆರವಣಿಗೆ ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕೆ? ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ಇದ್ದು ಕೊಳ್ಳಲು ಸ್ಥಳ ದೊರೆಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳು ಪ್ರಚಂಡತರವಾಗುತ್ತಲಿವೆ. ಮಾಧವನು ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು. ಕಿಟಿಕಿಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಧ್ವಜದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದನು. ಮೆರವಣಿಗೆಯ ನೋಟಕ್ಕೆ ಆ ಕಟ್ಟಿಗೆ, ಅದರ ತುದಿಗೆ ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಪಟ ಅಷ್ಟ ಬರಬಹುದೇನೋ ಎಂಬ ಏಚಾರವೂ ಬಂದಿತು. ಹೋಗಲಿ, ಮೆರವಣಿಗೆ ಬಂದಾಗ ನೋಡೋಣ. ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಕಣ್ಣಾರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡುವ ಪ್ರಾಣ ಬಂದಿತಲ್ಲ - ಎಂದನು. ತನಗೇ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. 'ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ' 'ಕೊನೆಗೆ' ಎಂದೇ ವಿಚಾರ ಬರುವುದಲ್ಲ? ಯಾಕೆ? ಮಾಧವನಿಗೆ ತನ್ನ ಇಡೀ ತಾರುಣ್ಯದ ಜೀವನ ನೆನಪಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಕೊನೆಗೆ-ಎಂದೇನು? ಕೇವಲ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲಮಾನ. ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಯುಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಕೂಡ ಎನ್ನಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮಾಧವನಿಗೆ

ಆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳು ಒಂದು ರತಮಾನದಷ್ಟು ಎನ್ನಿಸಿತ್ತು. ಅದ ಕಲ್ಯಾಣಿಯೆ 'ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ' ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳು! ೧೯೨೦ನೆಯ ಇಸವಿ, ಅಗಸ್ಟ ತಿಂಗಳು. ರೌದ್ರನಾಮ ಸಂವತ್ಸರ, ಅಧಿಕ ಶ್ರಾವಣ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ! ಆ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮಾಧವನು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿದ್ದನು. ಆ ದಿನವೂ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ. ಆದರೆ ೧೯೨೦ರ ಅಗಸ್ಟ ೧ರ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ಮಾಧವನು ಕಿಟಕಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೋಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೆ ತನ್ಮಯನಾಗಿದ್ದನು. ಲೋಕಮಾನ್ಯ ಬಾಲಗಂಗಾಧರ ತಿಲಕರವರ ಸ್ಮಶಾನಯಾತ್ರೆಯ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಧವನೂ ತನ್ನ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಇಡಿಯ ದೇಶಕ್ಕಾದ ದುಃಖವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ನಡೆದಿದ್ದನು. ಆದರೆ ದೇಶದ ನಾಯಕನ ಸ್ಮಶಾನಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದರೂ ಮಾಧವನಿಗೆ ಉಲ್ಲಾಸವೆನ್ನಿಸದಿದ್ದರೂ ಹುಮ್ಮಸು ಒಳಗುದಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಧೋ ಧೋ ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತಲಿದೆ; ಅದರ ಗೊಡವೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಧವನೂ ಅವನ ಮಿತ್ರರೂ ಜೊತೆಗೂಡಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತ, ರಾಜಕೀಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಇನ್ನು ಯಾವ ನಾಯಕ ದೊರಕುವನೆಂದಾಗಲಿ-ನಾಯಕ ದೊರಕುವುದೆ ಕಷ್ಟವೆಂದಾಗಲಿ ವಾದಿಸುತ್ತ ನಡೆದಿದ್ದಾರೆ. 'ಮೆರವಣಿಗೆ' ಎಂದಾಗೊಮ್ಮೆ ಈ ಮಿತ್ರರ ಸ್ಮರಣೆ ಮಿಡುಕುವುದು ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು. ಮಾಧವ, ಅನಂತ, 'ಹಮ್ಮು' ಮತ್ತು ಶ್ರೀಧರ. ಈ ನಾಲ್ವರ ಜೊತೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಸಂದಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ತವ್ವುನಂತಿಲ್ಲ; ಎಂದಾದರೂ ತಪ್ಪಿದರೆ ಅದರ ಅರಿವು ಇಲ್ಲದೆ ಇವರ ವಾದ-ವಿವಾದ ಹಾಗೇ ಸಾಗುವುದೂ ತಪ್ಪುನಂತಿಲ್ಲ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಮಾತು ಕಡಮೆ; ಮ್ಯಾಟ್ರಿಕ್‌ದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ನಂಬರು ಪಡೆದು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತ ಅದೇ ವಯಸ್ಸಿನವ-ಸುಮಾರು ೧೬-೧೭; ಓದಿದ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ತತ್ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಬುದ್ಧಿಯ ಚತುರ. 'ಹಮ್ಮು' ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿರಿಯ; ಅನೇಕರೊಡನೆ ಬೆರೆತುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕಾಗಿ 'ಹನುಮಂತನು' 'ಹಮ್ಮು' ಆಗಿಲ್ಲ; ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸಾಗುವ ಅವಸರವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ 'ಹಮ್ಮು'ನಿಗೆ;

ಮಾತಿಗೆ ಮಾತು ಬೆರೆಸುವ ಮೋಜುಗಾರನಾಗಿದ್ದ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಹರಟೆ ಬೇಡ, 'ಹರಟೆ' ಬೇಕು; ಹರಟೆ ಹರಟೆಯನ್ನು ಸದಾ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ 'ಹರಟೆ' ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನು ಕೊಟ್ಟು ಹೆಸರು. ಅಂತೂ ಈ ನಾಲ್ವರ ಜೋಡು ಒಂದು ಸಾಮರಸ್ಯವಾದಂತಿದ್ದಿತು. ಲೋಕಮಾನ್ಯರ ಭೌತಿಕ ದೇಹದ ಹಿಂದಿನಿಂದ ನಡೆದಾಗ ನಾಲ್ವರಿಗೂ ಅದೇ ವಿಷಯ; (ಶ್ರೀಧರನೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಉಳಿದ ಮುನ್ನರಿಗೆ ಅದೇ ಹರಟೆ. ಹಮ್ಮೂನ ಮಾತಿನ ಸುರಿಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಬರಿ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುಂಬಯಿಯ ಧಬಧಬೆ ಮಳೆಯ ಸರಿವೆಯೇ ಈ ಗೆಳೆಯರಿಗಿರಲಿಲ್ಲ.

'ಅಂತೂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಜಾಗಾ ಖಾಲಿ ಆಯ್ತು' ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನು ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು.

ಮಾಧವನ ವಿಚಾರವೇನಿದ್ದಿತು? 'ದೇಶದ ಇಂಥಾ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂದರ್ಭದೊಳಗೆ ಹೀಗೆ ಆಗಬಾರದಾಗಿತ್ತು' ಎಂದ. ಯಾರಿಂದಲೂ ಉತ್ತರ ಬಾರದ್ದಕ್ಕೂ ಏನೋ-ವಯಸ್ಸು ಬಹಳ ಆಗಿದ್ದಿಲ್ಲ' ಎಂಜು ಜೋಡಿಸಿದ.

'ರಾಜಕಾರಣದೊಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದಿಲ್ಲ ಅಂದ್ರೆ ಟಿಳಕರ ಆಯುಷ್ಯ ಇಷ್ಟು ಬೇಗ ಮುಗಿಯುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಅನಂತ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ.

ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಗಲಾಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಪು ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಮುಂದೆ ನೂಕಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕನಲಿದನೇನೋ ಹಮ್ಮೂನು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅನಂತನ ಮಾತಿಗೆ ಒಳ್ಳೇ ಬಿರುಸಾದ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾರುತ್ತರವನ್ನು ಬೀಸಿದ 'ದಾದಾ ಭಾಯಿ ನವರೋಜಿ ತನಗೇ ಎಡೆಕೆ ತಪ್ಪುವಷ್ಟು ದಿನ ಜೀವಂತ ಇಷ್ಟ. ರಾಜಕಾರಣ ಅಂಶ! ಸಾಯೋದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾರಣಾನೂ ಬೇಡ.'

ಮಾಧವ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ.

ಶ್ರೀಧರ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಳೆಯಿಂದ ತನ್ನದೇ ವಿಚಾರವನ್ನು ಧೇನಿಸುವವನಂತೆ ನಡೆದಿದ್ದ.

ಅನಂತನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಧಾನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹಮ್ಮೂನ ಮಾತಿನಿಂದ ಅವನೊಳಗೆ ಹುಡುಗಿದ್ದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕೆರಳಿದಂತಾಯ್ತು. 'ಯಾರು

ಎನೇ ಹೇಳಿದರೂ ಟೀಕರು ರಾಜಕಾರಣದೊಳಗ ಸೇರಿದ್ದು ದೇಶದ ದುರ್ಬೈವ. ಅವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಹೆಸರು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು' ಎಂದ.

‘ಅದು ನಿನ್ನ ವಿಚಾರ. ಟೀಕರಿಗೂ ನಿನಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಇದ್ದಾಂಗ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಹೆಸರು ಮುಂದೆ ಬರಬೇಕು ಅಂತ ನೀನು; ತನ್ನ ಹೆಸರು ಮುಂದೆ ಬರಬೇಕು ಅಂತ ಅವರು’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ಈಗ ಮಾಧವ ಮುಂದಾದ; ಅನಂತನು ಸಿಟ್ಟಿಡೆದ್ದು ಉತ್ತರ ಕೊಡಬಹುದಲ್ಲ ಎಂದು ಅವಸರದಿಂದಲೂ ತಾನೇ ಮೊದಲು ಮಾತನಾಡಿದ.

‘ಅನಂತ ಅಂದದ್ದು ನಿಜ. ಟೀಕರು ರಾಜಕಾರಣ ಸೇರಿದ್ದೂ ಯೋಗ್ಯ?’

‘ನಿನ್ನ ಸರ್ತಿಫಿಕೇಟೆ ದೊರಕಿಸಲಿಕ್ಕೇ ಸತ್ತರೇನೂ ಅನ್ನೋಹಾಂಗ ಮಾತಾಡ್ತಿಯಲ್ಲೊ?’

ಮಾಧವನು ಹಮ್ಮೂನ ಹಗುರ ನಾಲಗೆಯನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ತಾರದೆ ವಾತನ್ನು ಮುಂದರಿಸಿದ.

‘ಟೀಕರಂಥಾ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೊಂದು ಚುರುಕು ಬುದ್ಧಿಯಂತೇ ದೇಶದ ದುಃಖ್ವಿತ್ತಿನೂ ಅವರಿಗೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ದುರ್ಬೈವ....ಅಥವಾ ಪರತಂತ್ರರಿಗೆ ಇದು ಬಿಡದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ, ಬುದ್ಧಿವಂತರ ಬುದ್ಧಿಯ ಉಪಯೋಗವೆಲ್ಲಾ ವಿನೋಧದ ರಾಜಕಾರಣದೊಳಗೇ ಹಾಳಾಗೋದು.’

‘ಚೌಪಾಟಿಗೆ ಬಂದು ಮುಟ್ಟಿಧಾಂಗ ಕಾಣ್ತದ ಮೆರವಣಿಗೆ. ನನ್ನ ಹೆಗಲಮ್ಯಾಲೆ ನಿಂತು ಲೆಕ್ಕರ ಕೊಡು, ಮಾಧೂ’ ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದ ಹಮ್ಮೂ.

ಶ್ರೀಧರ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಚಂದನ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ರಾಶಿಯಿದ್ದ ಕಡೆ ದಿಟ್ಟಿ ಸುತ್ತ ನಿಂತ....ಲಕ್ಷ್ಮಾವಧಿಯ ಆ ಜನಸಂಮರ್ಧವು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಹೆದರಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ ಸ್ತಬ್ಧವಾಯಿತು.

೨

ಮಾಧವನು ಆ ತಿಂಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮನಸ್ಸಿನ ಚಂಚಲತೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಕಳೆ ದನು. ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಕಡೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲ, ಹೊರಗೆ ಹಮ್ಮೂನ ವಿನೋದ

ದಿವಲೂ ತಣಿವಿಲ್ಲ. ಈ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಿಂದ ಬರುವ ಕಾಗದ ಗಳೂ ಮಾಧವನನ್ನು ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಉದ್ವಿಗ್ನಗೊಳಿಸಿವವು. “ನಿನಗೆ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ದೊರೆತದ್ದು ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆನಂದ; ಬೇಗ ಬಿ. ಎ. ಆಗಿ, ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಬಂದು, ದೊಡ್ಡ ಹುದ್ದೆ ದೊರಕಿಸಿ ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗುವ ದಿನವದ ಹಾರಿಯನ್ನೆ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ನಿನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಏರಾಟ ಕಣ್ಣಾರೆ ನೋಡಲು ನಿನ್ನ ತಾಯಿ ಇಲ್ಲದ್ದು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ದುರೈವ.” ಯಾವುದೂ ಕಳವಳದಿಂದ ಅಸ್ಪಷ್ಟಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸಿನ ಮಾಧವನಿಗೆ ತಂದೆಯ ಈ ಮಾತು ಗಳ ಅರ್ಥವೆ ಬೇರೆಯಾಯಿತು. “ಕಲಿಯುವುದನ್ನು ಬೇಗ ಮುಗಿಸು; ತಾಯಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊ; ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿಸು.” ತಂದೆಯ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂತಹ ನಿಷ್ಕರುಣೆ ನಾದುದು— ಎಂದು ತಂದೆಯ ಮೇಲೂ, ಹಾಗೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತೆಯ ಮೇಲೂ ನಿಟ್ಟುಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತೆಯ ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡುವುದೇಕೆ— ಎಂದು ತನ್ನ ಅಭ್ಯಾಸದ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಯಾವ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದಾದರೂ ಬಿ. ಎ. ಆಗಬೇಕಂತೆ! ಎಲ್ಲ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬುವ ದೇವನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರದಿದ್ದರೂ, ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬುವ ಪರೀಕ್ಷೆ ಒಂದೇ! ಅಥವಾ, ಬಿ. ಎ. ಎಂಪರೆಯೆ ಇಂದಿನ ಭಗವಂತನೊ!

ಮಾಧವನಿಗೂ ಅನಂತನಿಗೂ ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಈ ವಿಷಯ ಚರ್ಚೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಶ್ರೀಧರನು ಎಂದಿನಂತೆ ಪ್ರೇಕ್ಷಕನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಹಮ್ಮೂನಂತೂ ಇವರ ಚರ್ಚೆಗೆ ಬೇಸತ್ತು ನೃತ್ಯಪತ್ರಗಳನ್ನೋದುವುದು, ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಸುದ್ದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಿಸಿ ಬೇಕಾದವರೊಡನೆ ಹರಟೆ ಕೊಚ್ಚುವುದು—ಇದರಲ್ಲಿಯೆ ಆಸಕ್ತನಾದನು. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಿಗೂ ಹಮ್ಮೂನಿಗೂ ಎಂದಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಅನಂತ-ಮಾಧವರ ಚರ್ಚೆ ತಲೆನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಹದು. ಹೀಗಾಗಿ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ, ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚಿಷ್ಟಾಗಿ ನೃತ್ಯಪತ್ರಿಕೆಗಳೊಡನೆಯೆ ಅವನು ಕಾಲಕಳೆಯ ತೊಡಗಿದನು. ಸುದ್ದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಆಸಕ್ತಿಯೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಯಾವಾಗಲೂ ಹರಟೆ ಕೊಚ್ಚುವ ಸ್ವಭಾವ; ಈಗ ಈ ಸುದ್ದಿಗಳ ನೆವದಿಂದ ಹರಟೆಯನ್ನು

ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ. ಅನಂತ-ಮಾಧವರ ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಾಗ ತನ್ನ ಸುದ್ದಿಗಳ ನೆನಪಿನಿಂದ ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಹಳೆಯ ರೀತಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸತೊಡಗಿದ. ಒಂದು ದಿನ, ಕಲಿತು ಮಾಡುವುದೇನು ಎಂದು ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಹಮ್ಮೂನು ನಡುವೆ ಬಾಯಿ ಹಾಕಿ “ಅನಂತಾ, ನೀನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಹಾದಿಯೊಳಗ ತುರ್ಕಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗು” ಎಂದ. ಹಮ್ಮೂನು ಮಾತಿನಿಂದ ಗೆಳೆಯರ ನಡುವೆ ಸಿವಿಲು ಬಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಒಂದರಿ ನಿಮಿಷ ಮಾಧವನೂ ಶ್ರೀಧರನೂ ಅನಂತನ ಮುಖವನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸುತ್ತ ಬಾಯ್ಬಿಡದೆ ಕುಳಿತರು. ಅನಂತನೂ ಅವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊರಳಿಸ ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಹಮ್ಮೂನು ಹಲ್ಲು ಕಿರಿದನು.

“ಅನಂತ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಹೋಗತಾನೆ?” ಮಾಧವನಿಗೆ ನಂಬಲಾರದಂತಹ ಆಶ್ಚರ್ಯ.

“ನಿಮ್ಮಂಥಾ scholar ರ ಹಣೆಬರಹನೆ ಇದು! ನನ್ನಹಾಂಗ ನ್ಯೂಜ್ ಸೇಪರ ತಪ್ಪದೆ ಓದುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಿಮಗೆ ಎಂದೋ ಗೊತ್ತಾಗತಿತ್ತು ಅನಂತ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಹೋಗತಾನೆ ಅನ್ನೋದು”

ಈ ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಮಾಧವ-ಶ್ರೀಧರರಿಗೆ ಹೇಳದೆ ಬಿಟ್ಟುದಕ್ಕೆ ನಾಚಿದವನಂತೆ ಅನಂತ “ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಕೆ ಹೋಗ್ಬೇಕೂ ಅಂತ ನನ್ನ ತಂದೆಯವರು ಆಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರು” ಅಂದ.

“ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಪರೀಕ್ಷಾ ಪಾಸಾದರೆ ಇಂಥಾವೆಲ್ಲಾ ತ್ರಾಸ ಬರತಾವಂತ ನನಗ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಗೊತ್ತು. ಅದಕ್ಕೇನಾ ಬೇಕಂತೇ ಪಾಸಾಗೋದನ್ನೆ ಬಿಟ್ಟಿ.”

ಹಮ್ಮೂನು ಮಾತಿಗಾಗಿ ನಕ್ಕು ಮತ್ತೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಲುಗೆಯ ವಾತಾವರಣವನ್ನೆ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

“ಅಪ್ಪನ ಆಸ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅದೆ.”

ಯಾರಿಗೂ ದನಿಯ ಗುರುತು ಹತ್ತದವರಂತೆ ಎಲ್ಲರೂ ಮಾತಾಡಿದವನನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನೋಡಿದರು. ಈ ವಾಕ್ಯ ಶ್ರೀಧರನದು. ತನ್ನ ದನಿಯ ಗುರುತು ತನಗೂ ಹತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂಬಂತಹ ಕಳೆ ಅವನ ಮುಖದ ಮೇಲಿದ್ದಿತು.

“ಆಸ್ತಿ ಅಪ್ಪನದಿದ್ದರೂ I. C. S ಕೆ ಅಪ್ಪ ಕೂಡೋದಿಲ್ಲಲ್ಲ’ ಎಂಬ

ಹಮ್ಮೂನ ಮಾತಿನಿಂದಲಿ ವಾತಾವರಣ ಮತ್ತೆ ಉಸಿರಾಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯತಾದಂತಾಯಿತು.

‘I. C. S. ಕ ಹೋಗ್ಬೇಕೆಂತ ಅಪ್ಪನದೇ ಜುಲುಮೆ. ನಾನೂ ಮಾಧವನ ಹಾಂಗ Scholar ಆಗಿದ್ದರೆ ಅನುಮಾನ ಮಾಡತಿದ್ದಿಲ್ಲ.’

‘I. C. S. ಕ ಕೂಡು, ಬೇಕಾದ್ರೆ ಬಿಡು. ಆದರೆ ತುರ್ಕಸ್ತಾನ ನೋಡಿ ಕೊಂಡು ಬರಲಿಕ್ಕೆ ಮರೆಯಬೇಡ.’

‘ಯಾಕೊ, ಹಮ್ಮೂ? ತುರ್ಕಸ್ತಾನದ ಮ್ಯಾಲೆ ಯಾಕೆ ನಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಿ ಹಾಯ್ತಿದೆ?’

‘ನನ್ನ ದೃಷ್ಟಿ ಅಲ್ಲ, ಅನಂತಾ; ನಮ್ಮ ದೇಶದ್ದೇ ದೃಷ್ಟಿ ಹಾಯ್ತಾಂಗ ಕಾಣ್ತಿದೆ. ನ್ಯೂಜೆಲೆಂಡ್ ಓದ್ತೀನೋ ಅಪ್ಪನು. ಆದರೆ ಈ ಖಿಲಾಫತ್ ದ ಬೊಬ್ಬೆ ಬಂದ ಅರ್ಥವೇ ಆಗವಲ್ಲದು.’

‘ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಎಂದಾದರೂ ಧರ್ಮಾಧರು’ ಎಂದ ಮಾಧವ.

‘ಬರಿಯ ಮುಸಲ್ಮಾನರೆ ಇಲ್ಲ ನಮ್ಮವರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಾರ. ನೀ ಕೇಳಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲೋ; ಮೋಹನದಾಸ ಕರಮಚಂದ ಗಾಂಧಿ ಅಂತ. ಬರಿ ಗಾಲಿನಿಂದ ತರುಗಾಡೋ ಹಟ ಅದ ಅಂತ ನೋಡು ಅವನಿಗೆ. ಅವನೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಏನೋ ನಡೆಸಿಧಾಂಗ ಕಾಣ್ತಿದೆ. ನನಗ ಓದಿದ್ದೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಯೋದಿಲ್ಲ ಅಂತ ಹೇಳಿದೆನಲ್ಲ [ನುತ್ರೆ ತಿಳಿತಿದ್ದರೆ ಪರೀಕ್ಷಾನೆ ಪಾಸಾಗ್ತಿದ್ದೆ, ಪೇಪರ್ ಯಾಕ ಓದುತ್ತಿದ್ದೆ ಅನ್ನು] ಆದರೂ ಏನೋ ನಡೆದಿದೆ ದೇಶದೊಳಗೆ’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಬೇಜಾರಾಯಿತೋ, ಪಾರಾಗಲು ನೆನ ಬೇಕಾಗಿತ್ತೋ, ಅಂತೂ ಹರಟೆಯ ಚಾವಡಿಯಿಂದ ಎದ್ದನು.

‘ಹಮ್ಮೂಗೆ Politics ಸೇರೋ ಹಾಂಗ ಕಾಣ್ತಿದೆ’ ಎಂದು ಅನಂತ ನಗೆಯಾಡಿದ.

‘ಇಂಗ್ಲೆಂಡದೊಳಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೆ ನಿಮ್ಮ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿ ಬರ್ತಿದ್ದೆ; ಅಂದ್ರೆ ನೀವು ಬಿ. ಎ. ಆದರೆ ನಿಮ್ಮ ಡಿಗ್ರಿ ನಾನು ಕೊಡತಿದ್ದೆ ಚಾನ್ಸಲರ್ ಆಗಿ’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

ಆಂತೂ ಗೆಳೆಯರು ನಗೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಅಂದಿನ ಚಾವಡಿಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದರು.

೨

ಆ ರಾತ್ರಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತು ಅವನ ತಲೆಯನ್ನು ಯಾವುದೋ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಣಕಿತು. ಶ್ರೀಧರನು ಆಡಿದ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಿತ್ತು; ಶ್ರೀಧರನು ಕಡಿಮೆ ಮಾತಿನವನೆಂಬುದಾಗಿ ಆದರವಿದ್ದಿತು. “ಅಪ್ಪನ ಆಸ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು” ಎಂದು ಶ್ರೀಧರ ನುಡಿದನೇಕೆ? ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನಂತನಿಗಿಂತ ಶ್ರೀಧರನೇ ಭಾಗ್ಯವಂತನಾಗಿದ್ದನು; ಹಮ್ಮೂನ ಆಸ್ತಿಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಿತ್ತು. ತನ್ನ ಊರಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಜಮೀನುದಾರನಾಗಿದ್ದನು ಶ್ರೀಧರನ ತಂದೆ; ಹಮ್ಮೂನಂತೂ ತಾನು ‘Golden Gowda’ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಶ್ರೀಧರನು ತಂದೆಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗ. ತಾನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದರೆ ಯಾರೂ ಬೇಡ ಎನ್ನಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿದ್ದೂ ಅನಂತನಿಗಾಗಿ ಅಸಹ್ಯವೇಕೆ? ಅದೊಂದೆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನುಡಿದಾಗ ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ ದೃಷ್ಟಿಯೂ ಮಾಧವನ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿತು....ಎಂದರೆ—?....ಇರಬಹುದೆ?—ತನಗಾಗಿ—ಎಂದರೆ ಮಾಧವನಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀಧರನು ಅನಂತನನ್ನು ಮೂಡಲಿಸಿರಬಹುದೆ?.... ಮಾಧವನಿಗೆ ಸೋಜಿಗವೆನಿಸಿತು.... ಶ್ರೀಧರನ ಸ್ವಭಾವವೇನೂ ವಿಚಿತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಕೈಗೊಂಡು ಕಾಲಿಗೊಂಡು ಆಳನ್ನು ದುಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇದ್ದರೂ ಶ್ರೀಧರನು ಮಂದಿಯ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಂದಾಗುವ ಸ್ವಭಾವದವನು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಧವನ ಬಗ್ಗೆ ಅವನಿಗೆ ಮೆಚ್ಚು; ಮಾಧವನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಆದರ, ಹೆಮ್ಮೆ....ಓಹೊ!....ಹೀಗಿರಬಹುದೆ?....ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣದ ಯೋಗ್ಯತೆ ತನಗೆ—ಮಾಧವನಿಗೆ—ಇದೆ; ಅನಂತನಿಗಿಲ್ಲ; ಅನಂತ ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಕೇವಲ “ಅಪ್ಪನ ಆಸ್ತಿಯ” ಧೈರ್ಯದಿಂದ!

ಆದರೂ ಎಂತಹ ಮೆಚ್ಚು ವಿಚಾರ, ಎನಿಸಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ. ತಾನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಹುದೆ? ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ

ಶಿಕ್ಷಣ ಕೂಡ ಅಶಕ್ಯ. ಇದಲ್ಲದೆ 'ಮನೆಯ ಅನುಕೂಲತೆ'ಗಾಗಿ ಇಷ್ಟ ರಲ್ಲಿಯೆ ತಂದೆ ತನ್ನ ಮದುವೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬಹುದು. ತನಗೆ ತಪ್ಪೆನ್ನಿ ಸಿದರೂ ಒಳ್ಳೆ ಎನ್ನುವ ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾಧವನು ಬಲ್ಲ. ಮದುವೆ ಯಾದ ಮೇಲೆ ಅವಶ್ಯವೆನಿಸಿದರೆ (ಅದೇ ಸಂಭವ ಹೆಚ್ಚು) ಕಲಿಯುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನೋಕರಿ ಹುಡುಕಬೇಕು....ಇದನ್ನರಿತೂ ನಾನೀಗ ಕಲಿಯುವುದೆಂದರೆ ಶುದ್ಧ ತಿಳಿಗೇಡಿತನ— ಎಂದುಕೊಂಡ ಮಾಧವ.

ನಿದ್ರೆ ಬಾರದು.... ಕಲಿಯುವುದು ತಪ್ಪು.... ಕಲಿಯುವುದಾದರೆ ದುಡ್ಡು ಬೇಕು.... ದುಡ್ಡಿ ಗಾಗಿ ಕಲಿಯುವವರು—ತುರ್ಕಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಏನಿದೆ?.... ಖಿಲಾಫತ್ ಅಂದರೇನೊ? ಮೊನ್ನೆ ಪೇಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು.... ಹಮ್ಮೂನು ಕೂಡ ಪೇಸರ್ ಓದುತ್ತಾನಲ್ಲ? ಬನಾರಸದಲ್ಲಿ ಖಿಲಾಫತ್! ಅಹಮದು ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬನಾರಸದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸಭೆಯಾಗಿತ್ತಂತಲ್ಲ?... ಪೇಸರಿನಲ್ಲಿ ಓದಿದ್ದು ನನಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.... ನಾಳಿನಿಂದ ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾತಾಡಿಸಬೇಕು ಕಲಿಯುವುದಾಗದಿದ್ದರೆ ನಾನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪೇಸರ್ ಓದಬಹುದಲ್ಲ?

ಮಾಧವನು ಮಗ್ಗುಲನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಮಲಗಿದ ನಿದ್ರೆ ಬಾರದು.... ಆದರೆ ವಿಚಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಶಬ್ದವೂ ಬಾರದಂತಾಯಿತು.... ಕ್ರಮೇಣ ಅವನ ಕಣ್ಣುಂಜೆ ಚಿತ್ರಗಳು ಸುಳಿಯತೊಡಗಿದುವು.... ಟಿಳಕರ ಸ್ಮಶಾನ ಯಾತ್ರೆ — ಬನಾರಸ್ — ಖಿಲಾಫತ್ ಸಭೆ — ಗಾಂಧಿ— ಅಸಹ ಕಾರ — ಗಾಂಧಿಗೆ ಉದ್ಧವಾದ ಗಡ್ಡವಿದೆ — ಬರಿಗಾಲು — ಒಂಜೆ ಮುಸ ಲ್ತಾನರು — ಗಾಂಧಿ ನಡೆದಿದ್ದಾನೆ — ಗಾಂಧಿಯ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಟಿಳಕರ ಭೌತಿಕ ದೇಹ — ಮತ್ತೆ ಸ್ಮಶಾನಯಾತ್ರೆ — 'ಸಾಯೋದಕ್ಕ ಯಾವ ಕಾರಣಾನೂ ಬ್ಯಾಡ' —

— 'ಅಪ್ಪನ ಆಸ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಆದ—'
ಮಾಧವನಿಗೆ ಗಾಂಧಿವಾದ ನಿದ್ರೆ.

ತಟ್ಟನೆ ಮಾಧವನು ಎಚ್ಚಿತ್ತನು. ಸುತ್ತಲೂ ಕಣ್ಣು ಪಿಳುಕಿಸಿದನು. ಕಣ್ಣೊರೆಸಿಕೊಂಡು ನೋಡಿದನು. ಕಿಡಿಕಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಪಟವು ಗಾಳಿಗೆ ಪಟ

ಸಟ ಎನ್ನಲು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಎಚ್ಚಿತ್ತನು. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಅನುಭವದ ಹಗಲುಗನಸನ್ನು ಕಾಣುವಾಗ ತಾನು ನಿನ್ನೆ ಹೋದುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ದೇಹದ ಮೇಲಾದರೂ ಎಷ್ಟು ಪರಿಣಾಮವಾಗಿದೆ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ? ಒಂದು ಅನುಭವದ ಬರಿಯ ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಗಟ್ಟಿಗ ತನವಿದ್ದಿತು ಈ ದೇಹದಲ್ಲಿ? ಅಂದು ತನ್ನ ಗೆಳೆಯರೊಡನೆ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡುವಾಗ ಎಂತಹ ಧೈರ್ಯದ ದಾರಿಯನ್ನು, ವೀರ ವ್ರತವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದ? ಹಮ್ಮೊನೊಡನೆ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತ ತಾನೂ ವೃತ್ತಪತ್ರಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಓದತೊಡಗಿದ. ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೇಲಿನ ಮನಸ್ಸೇ ಹೋಗಿತ್ತು. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಮುಂದೆ ೪-೫ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೆ ತಂದೆಯಿಂದ ಪತ್ರ ಬಂದಿತ್ತು 'ಹುಡುಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿರುವೆ, ಅನುಕೂಲ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿಯೆ ನಿನ್ನ ಮದುವೆಯನ್ನೇ ಮಾಡುವುದು ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ' ಎಂದು. ಆ ಕಾಗದವನ್ನೋದಿ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸೇ ಮುರಿದಂತಾಗಿತ್ತು. ಮದುವೆ! ಮದುವೆಯನ್ನು ಕೂಡ 'ಅಪ್ಪನ ಆಸ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಇದ್ದರೇನೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು' ಎಂದ ಮಾಧವ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ. ಶ್ರೀಧರನು ಉತ್ತರ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. 'ಮದುವೆ ಅಂದ್ರೆ ಸ್ವಂತದ ಆಸ್ತಿ, ಯಾರಪ್ಪನದೂ ಅಲ್ಲ' ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ಹಮ್ಮೂನ ಮದುವೆಯಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಹಮ್ಮೂನ ಸ್ವಭಾವ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು ಈ ಬಗ್ಗೆ. 'Golden Gowdaಗೆ ಊರಿಗೊಂದು ಗೌಡತಿ' ಎಂದಿದ್ದ. ಅನಂತನೊಬ್ಬ ಮಾತ್ರ ಮದುವೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡಿದ.

‘ಕಲಿಯೋತನಕ ಮದುವೆ ಆಗಬಾರದು’ ಎಂದ ಅವ.

‘ಯಾರು ಕಲಿಯೋತನಕ? ಹೆಂಡತಿಯೋ? ಗಂಡನೋ?’ ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನ ವಿತಂಡ ಪ್ರಶ್ನೆ.

‘ಮದುವೆ ಅಂಬೋದು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ social contract ಉ. ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಮಾಧವನು ವಾದಿಸಿದನು.

‘ಬಂದನಪ scholar!’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ‘social contract

ಅಂತ! ಮದುವೆ ನಡೆಸೋ ಕಾಂಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟ್ ಅಪ್ಪನದೂ ಅಂದ್ರೆ, ಸಂಸಾರ ಮಾಡೋ confact ಮಗನದು. ’

ಅನಂತನಿಗೆ ಈ ತಮಾಷೆ ಸರಿಬರಲಿಲ್ಲ. ‘ಹಮ್ಮೂ, ನೀ ಹ್ಯಾಂಗ ಸಂಸಾರ ಮಾಡ್ತೀ ಅನ್ನೋದು ಗೊತ್ತಿದೆ. ಆ ವಿದ್ಯಾ ಕಲಿಸಬ್ಯಾಡ ಮಾಧೂಗ.’

‘ಕಲಿಸಿದೊಡೇಂ ಬರ್ಪುದೆ—ಅಂತ ಅಂಶಿಲ್ಲ ಯಾವ್ದೋ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕದಾಗ?’

‘ನಿನಗ ಕನ್ನಡದ ಮ್ಯಾಲೆ ಬಹಳ ಲಕ್ಷ್ಯಕಾಣ್ತದ, ಹಮ್ಮೂ?’
ಎಂದ ಮಾಧವ.

‘ಅದರ ಹೊರ್ತು ಎರಡನೇದ್ದು ಬರಬೇಕಲ್ಲ?’ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ನುಡಿಯಲು ಹಮ್ಮೂನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಗುತ್ತ, ‘ಮಾತು ಕಡಮೆ ಆಡುವ ವರಿಗೆ ಮರ್ಮ ತಿಳಿದಿರ್ದದ ನೋಡು’ ಎಂದ.

ಅನಂತನನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಮಾಧವನಿಗೆ ಆತುರ.
‘ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಲಿಯೋದಕು ಮದುವೆಗೂ ಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲ’
ಎಂದ.

‘ಸಂಬಂಧ ಯಾಕೆ ಇಲ್ಲ? ಕಲಿಯೋ ಮುಂಚೆ ಮದುವೆ ಆಯ್ತು ಅಂತ ತಿಳಿ. ಕಲಿತ ಮ್ಯಾಲೆ ನಿನ್ನ ವಿಚಾರ ಬ್ಯಾರೆ ಆಗೋದು. ನಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಿನೇ ಬದಲಾಗೋದು. ಆಗ ಮುಂಚೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಹೆಂಡತಿ ಮನ ಸೀಗೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ಅಂತ ತಿಳಿ. ಇನ್ನೊಬ್ಬಾಕೆ ಮನಸೀಗ ಬಂದಳಂತ ತಿಳಿ—’

‘ಆಕೆನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡ್ರಾತು. ಇದೇನು ಅಂಜುಬುರುಕ argument ಓ!’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂನ ಮಾತಿಗೆ ಶ್ರೀಧರನೊಬ್ಬನೆ ನಕ್ಕನು. ಅನಂತ ಕೆರಳಿದ. ‘Be serious, Hammu!’ ಎಂದ.

‘ನಾ ಸೀರಿಯಸ್ಸೇ ಇದ್ದೀನಿ. ಅಲ್ಲಸ, ಮದುವೆ ಆಗೋದು ಅಂತ ತಿಳಿ. ಕಲಿತೀನಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆ ಅಂದಿ ಅಂತ ತಿಳಿ, ಮುಂದ ಕಲಿತ ಮ್ಯಾಲೆ ನಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಿ ಬದಲಾಯ್ತು ಅಂತ. ಆಗ ಮೊದಲು ಬ್ಯಾಡಾದ ಹುಡುಗೀನೇ ಬೇಕನಿಸಿತು ಅಂತ ತಿಳಿ. ಆಗೇನು? ಆಕೆಯ ಮದುವೆ ಎಂದೋ ಆಗಿ

ಹೋಗೇದ. ತನಗ ಬಂದಾಗ ತನ್ನ ಹೆಂಡತೀನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋದು ಬಿಟ್ಟು ಆಕೆ ಎರಡನೇದವರ ಹೆಂಡತಿ ಆದ ಮ್ಯಾಲೆ ಬೇಕು ಅನ್ನೋದು—'

ಅನಂತನೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕು 'Hoplless ಇದ್ದೀ, Hammu' ಎಂದ.

ಮಾಧವನಿಗೆ ಈ ಚರ್ಚೆ ಬೇಡಾಗಿತ್ತು. ಬಡವನಾದ ತಾನು ಕಲಿತು ಮುಂದಾಗಬೇಕೆಂಬ ಆಶೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಡ ತನದಲ್ಲಿಯೆ ನಿರಾಶೆ ಹೊಂದಬೇಕೆ—ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅವನದು. ಆದರೆ ಗೆಳೆಯರ ಮುಂದೆ ಕೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಕೊನೆಗೆ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತನ್ನು ಮುಂದರಿಸಿದ. 'ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು, ಅನಂತಾ. ಈಗ ನೀನು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಇಂಗ್ಲಂಡಕ ಕಳಿಸೋದಿಲ್ಲ ಅಂದರು ನಿನ್ನ ತಂದೆ. ಆಗೇನು ಮಾಡುವೆ?' 'ಆಗ—' ಅನಂತ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಲೆ ನುಡಿದ— 'ಆಗ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವೆ. ಇಂಗ್ಲಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವೆ. ಮುಂದಿನ ಮಾತು ನನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ.'

ಮಾಧವನ ಮಾತು ನಿಂತಿತು. ಮದುವೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತನಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಯಾವ ವಿಚಾರವೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಹೊಳೆಯಿತು. ತನ್ನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ತಪ್ಪದು ಎಂದು ಕಂಡನು. ಆದಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿ ತಂದೆಯ 'ಕ್ಷಿಪ್ರ' ತನ್ನ 'ಕ್ಷಿಪ್ರ'ವಾಗದಂತೆ ನೋಡುವುದು ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಆಗ ತಾನು ಗಟ್ಟಿ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದ್ದರೆ? ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಬಂದ ಬುದ್ಧಿಯ ಉಪಯೋಗವೇನು? ಆಗ ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿ ಇರಲಿಲ್ಲ, ದೇಹ ಗಟ್ಟಿ ಇದ್ದಿತು; ಈಗ—೧೯೪೨ರಲ್ಲಿ—ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿದೆ, ದೇಹ ಮಾತ್ರ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೆ ಇಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಂದು ಈ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದನೆ ತಾನು? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮೆರವಣಿಗೆ! ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದಾಕ್ಷಣ ಮನಸ್ಸು ಸಿಡಿದು ಹೋಗಬೇಕಿತ್ತು. ನಿಜವಿದ್ದ ಮಾತೆಂದರೆ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಸಂತೋಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ನೋಡಲು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ—ತಾನು! ಎಂತಹ

ನಾಟಕೀಯ ಸಂನಿವೇಶ! ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಅಗಷ್ಟ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಘಟನೆ ನಡೆದಿತ್ತು. ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ವೇನೆಂದರೆ ಇಂದಿನ ತನ್ನ ಜೀವನ, ಈ ಮುಗ್ಗಲಗೇಡಿ ದೇಹ, ಈ ಗತಿಗೇಡಿ ತನ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದನ್ನು ನೆನೆದಾಗೊಮ್ಮೆ ಹಮ್ಮೂನ ನೆನಪಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇಂದು ಆ ಹಮ್ಮೂನು ಇದಿರು ಹೋದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಮಾತಾಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ! ೧೯೨೦ ರ ಅಗಷ್ಟ. ಟೆಳಕರು ಗತಿಸಿದ ಕೆಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೆ ನಡೆದ ಘಟನೆ. ಅಂದಿನ ಘಟನೆಗೆ ಇಂತಹ ಅದ್ಭುತ ಭವಿಷ್ಯ ವನ್ನು ಯಾರೂ ಎಣಿಸಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಆ 'ಬರಿಗಾಲಿನ ಬನಿಯಾ'; ೧೯೨೦ರ ಅಗಷ್ಟ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಖಿಲಾಫತ್ ಚಳವಳಿವದ ಮುಂದಾಳುತನ ನನ್ನು ನೆಹಿ 'ಅಸಹಕಾರ' ಎಂಬ ಹೊಸ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೂಡಿದ. ಆ ಅಸಹ ಕಾರದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಇಂದುಮುಸಲ್ಮಾನರು ಬೇರೆ ರಾಷ್ಟ್ರ ಎಂದು ನಮ್ಮಿಂದ ಸಿಡಿದು ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ! ಈ ಕೊನೆ ನಾಟಕೀಯವಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನು? ಅದೇ ಅಗಷ್ಟ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಂದ ಪಾರಾದೆ ನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದನು. ತಂದೆ ಹೂಡಿದ ಮದುವೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ, ತನಗೆ ಕಲಿಯಲು ಕಠಿಣವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ಅನಂತನು ಇಂಗ್ಲಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವನೆಂಬುದನ್ನು ಕೇಳಿ ಬಡವನಾದ ತನ್ನ ಭವಿತವ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿರಾಶೆ— ಇಂತಹ ಆಂತರಿಕ ಕಳ ವಳಗಳಿಂದ ತಾನು ದಿಕ್ಕುಗಾಣದಂತಾಗಿದ್ದ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಲ್ಲಿಯೆ ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ತೊಡಕುಗಳು ಬಿಟ್ಟು ವೆಂದನಲ್ಲದೆ, ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಭವಿಷ್ಯ ತ್ತಿಗಾಗಿ ಹೊಸ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದ ಮಾಧವ. ಆ ಅನುಭವ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದರೆ ಇಂದು ಕೂಡ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಸುವು ಬಂದಂತಾಗುತ್ತಿತ್ತು ತನಗೆ. ದಣಿದು ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಾಗ, ನಲವತ್ತೈದರ ವಯಸ್ಸಿಗೇ ಹೆಲ್ಲು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಅಂದಿನ ಅನುಭವವನ್ನು ಮೆಲುಕಾಡಿಸುವುದೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ರುಚಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬದುಕಿದ್ದ ಭಾಗ್ಯ ಎಂದಿದ್ದ; ಇಂದು ಬದುಕುವುದು ಬೇಡ ಎನ್ನಿಸಿತು ಅವನಿಗೆ. ದೇಹ ದುರ್ಬಲ ವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಕಾರಣವಿರಬಹುದೆ ಈ ನಿರಾಸೆಗೆ? ಪಾಪ! ದೇಹಕ್ಕಾಗಿ ಕನಿ ಕರ ಹುಟ್ಟಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆ ತನಗಿದ ದೇಹವೆ ಈಗಲೂ ಇದೆಯೆ—ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಪಡುವಂತಾಯಿತು. ಅಂದಿನೆ

ಆ ದೇಹ, ಮಾಧವನ ಆ ಮೂರ್ತಿ ಇಂದಿನ ಮೆರವಣಿಗೆಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಾಧವನ ಕಣ್ಣು ಕಟ್ಟಿತು.

೫

೧೬-೧೭ ವಯಸ್ಸಿನ ಮಾಧವನಿಗೆ ದೇಹದ ಪರಿವೆಯೇ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ದಾರ್ಡ್ಯವಿದೆ ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆ. 'ಕೂಳಿಲ್ಲದೆ ಸಾಯುವಿ' ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೆದರಿಸಿದ್ದರೆ 'ಕೂಳನ್ನೆ ನಂಬಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿಲ್ಲ ನನ್ನ ದೇಹ, ಉಪವಾಸವನ್ನು ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ರಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು' ಎಂದು ಹೇಳುವವ. ೧೯೨೦ ರ ಸಪ್ಟೆಂಬರದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ, ತಾನೂ ಅಂತಹ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭವೆಂದರೆ ಆ ಸಪ್ಟೆಂಬರದ ಮೊದಲ ವಾರದಲ್ಲಿ ಕಲಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ವಿಶೇಷ ಅಧಿವೇಶನ. ಲೋಕಮಾನ್ಯರ ಸ್ಮಶಾನಯಾತ್ರೆ ಮುಗಿದ ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಹಿಂದು ಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ನಾಯಕ ದೊರಕಿದ ಎಂದರು ಮಾಧವನು ಮತ್ತು ಅವನ ಗೆಳೆಯರು. ಹಮ್ಮೂನ 'ಬರಿಗಾಲಿನ ಬನಿಯಾ'ನೇ ಕಲಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಾಯಕತ್ವದ ಧ್ವಜವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದ. ಅಂತಹ ದಿನಗಳವು! ಮಾಧವನು ನಸುಕಿನಲ್ಲಿಯೆ ಎದ್ದು ಹೊರಗೋಡಿ ಮುಂಬಯಿ ಕ್ರಾನಿಕಲ್ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದ. ಗೆಳೆಯರೆದುರು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಓದುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ನಾಲ್ವರೂ ಇದುವರೆಗೆ ತಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಓದಿ ಬೆರಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನಾಚುತ್ತಿದ್ದರು ಾಡ. ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು 'ಜಾಲಿಯನ್‌ವಾಲಾ ಬಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ಆದದ್ದಾದರೂ ಏನು?' ಎಂದಾಗ ಮರುಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಕ್ಕವರೊಡನೆ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆಯೇ ನಾಚಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು.

'ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕೌಪನಿಯ ಕಾಲದೊಳಗ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನೇ ಈಗ ಮಾಡ್ತಾರೆ' ಎಂದ ಶ್ರೀಧರ. ಮಾಧವನು ಒಪ್ಪಿದನು. 'ಆಗಲೂ ಜನರು ಇಂಗ್ಲಿಶರ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಹಾಗೇ ಆದೀತು ಅಂತ

ಮೊದಲೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಹೆದರಿಸ್ತಾರ—ಈ ಜಾಲಿಯನ್‌ವಾಲಾ ಬಾಗದಂತಹ ಅತ್ಯಾಚಾರದಿಂದ' ಎಂದ.

‘ಆದರೂ ಬೇಕಾದವರ ಬೀದಿಯೊಳಗ ಅಂಬೆಗಾಲಿನಿಂದ ನಡೆಸೋದಂದ್ರ—’

‘ನಿನಗೊತ್ತಿಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂ. ನಾಯೀನ್ನು ನಾಯಿಯಂತೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡ್ರೇನೆ ಯಜಮಾನನ ಯಜಮಾನಿಕೆ.’ ಶ್ರೀಧರನ ಈ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಈ ಕೆಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಬಂಡತುಂಡ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಅನೇಕ ದಿನಗಳಿಂದ ಒಳಗೆ ಹುದುಗಿದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ದಬ್ಬಿ ಹೊರದೂಡುವವನಂತೆ ಶ್ರೀಧರನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದ.

‘ಪಾರ್ಲಮೆಂಟಿಗೆ ಡೆಪ್ಯುಟಿ ಶನ ಒಯ್ಯಲಾರದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯನೆ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದ ಅನಂತ.

‘ಬೇಕಾದರೆ ನೆವಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಕ ಹೋಗೋ ಮಾತು ಎತ್ತುವಿ ನೀ’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ಮಾಧವನು ತನ್ನ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದ. ‘ನಾವು ಗಟ್ಟಿ ಆದರೆ ಅವರು ತಾವೇ ಹಣ್ಣಾಗ್ತಾರ.’

‘ಗಾಂಧೀನೂ ಅದೇ ಹೇಳ್ತಾನ.’

‘ಹೇಳೋದು ಸುಲಭ, ಹಮ್ಮೂ. ಆದರೆ ನಾವು ಅಂದ್ರ ಯಾರು?’ ಅನಂತನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಹಾಕಿದನು.

‘ಅದೇನು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ’ ಎನ್ನುತ್ತ ತಲೆ ತೂಗಿದ ಹಮ್ಮೂ. ‘ನಾವಂದ್ರೇನು? ಒಂದು ದೇಶ ಅಲ್ಲ, ಒಂದು ಜಾತಿ ಅಲ್ಲ. ಅಂತೇ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಇಷ್ಟು ವರ್ಷ ದಿಂದ ನಮ್ಮ ಮ್ಯಾಲೆ ರಾಜ್ಯ ನಡಸ್ಯಾರ.’

‘ಬ್ರಿಟಿಶರು ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸಿದ ಕಾರಣಾನೇ ಬ್ಯಾರಿ’ ಎಂದ ಮಾಧವ.

‘ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಕಿ ಜೈ’ . . ‘ಭಾರತಮಾತಾಕೀ ಜೈ’! ದೂರ ದಿಂದ ಜಯಘೋಷದ ದನಿ ಕೇಳಬಂದಿತು. ಮಾಧವನು ತಲೆ ಜಾಡಿಸಿದನು. ಇದೇನು ಹುಚ್ಚು! ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರುವಷ್ಟು ಕೂಡ ತ್ರಾಣವಿಲ್ಲವೆ ತನಗೆ? ಇದಂತಹ ದಡ್ಡ ತನ! ಇಂದಿನ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಕುಳಿ ತಾಗ ಹಿಂದಿನದನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆ?....‘ಭಾರತ ಮಾತಾಕೀ ಜೈ!’....

ಬ್ರಿಟಿಶರು ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸಿದ ಕಾರಣಾನೇ ಬ್ಯಾರಿ ಎಂದು ವಟಗುಟ್ಟಿದ ಮಾಧವ. ಬ್ರಿಟಿಶರು ಹಿಂದುಸ್ತಾನ ಗೆದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ, ಹಿಂದುಸ್ತಾನ ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೆ ಸೋತಿತ್ತು.

‘ಎಲ್ಲಾದರ ಅರ್ಥ ಒಂದೇ’ ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ‘ಅವರು ಗೆದ್ದರು ಅಂದ್ರೇನು, ನಾವು ಸೋತೆವು ಅಂದ್ರೇನು?’

‘ಗೆದ್ದಿದ್ದರೆ ಅವರಿಗೆ ಹಿಂದುಸ್ತಾನ ಆಳೋ ಅಧಿಕಾರ ಬರಿತ್ತು. ಈಗ ಅದೇ ಇಲ್ಲ ಅಂತಾನ ಮಾಧು.’

ಈ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ ಶ್ರೀಧರನನ್ನು ಹಮ್ಮೂ ಕೆಣಕಿದ. ‘ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು, ಶ್ರೀಧರಾ. ಬಹಾಳ ದಿವಸದ ಮಾತು ಒಡೆದ ಹುಡುಗನ್ನಾಂಗ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲ ದ್ದನ್ನು ವಟವಟಿಸಬ್ಯಾಡ.’

‘ಸಪ್ತೆಂಬರ ತಿಂಗಳ ಸುರುವಾಯ್ತು ಈ ಹೊತ್ತು. ನೀವೇನು terminalದ ಆಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರೊ ಏನು—’ ಎನ್ನುತ್ತ ಅನಂತ ಎದ್ದನು.

‘ಏ, ಕೂಡಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹಮ್ಮೂ ಅವನನ್ನು ಎಳೆದು ಕೂಡಿಸುತ್ತ, ವರ್ಷಾ ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸಾಗ್ಗಿಯಲ್ಲ, ಬ್ಯಾಸರಿಕೆ ಬಂದಿಲ್ಲ ನಿನಗೆ?’

‘ನನಗ ಈ ಹರಿಟೇನೂ ಬ್ಯಾಸರ ಆಯ್ತು?’

‘ಹರಟೆ ಅಲ್ಲ ಇದು, ಪರೀಕ್ಷಾ ಅಂತ ತಿಳಿ.’

‘ಹೇ! ಇದೆಂಥಾ ಪರೀಕ್ಷಾ!’

‘ಸ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿವಿ. ಅಂದ್ರಾದ್ರೂ ಪರೀಕ್ಷಾ ಅಹುದಲ್ಲೋ? ಉತ್ತರ ಕೊಡು:- ಬ್ರಿಟಿಶರು ನಮ್ಮಮ್ಮಾಲೆ ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸಿದ ಕಾರಣ ಏನು?’

‘ಹಮ್ಮೂನಂಥವನ ಜೋಡಿ ಹರಟೆ ಹೊಡೆಯೋದ್ರಾಗೇ ಹೊತ್ತು ಕಳೀತೀವಿ, ಅಂತ.’

‘ಏನು, ನೀನು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಕ ಕಲೀಲಿಕ್ಕೆ ಹೊರಟೀದಿಯಂತೊ?’ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ನಡುವೆ ಬಾಯಿಹಾಕಿದ.

ಮಾಧವನಿಗೆ ನಿರಾಶೆಯಾಯಿತು. ಸ್ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚರ್ಚೆಯೂ ಚಿಲ್ಲರೆ ಮಾತಿಗೆ ಇಳಿಯುವುದಲ್ಲ? ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾದ ತಾವು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಚರ್ಚಿಸಬಾರದೆಂದರೆ? ಅಥವಾ

ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂತಹ ಚರ್ಚೆಗಿಂತ ಟರ್ಮಿನಲ್ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆಯೇ? ಬ್ರಿಟಿಶರು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸುವ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿರಬಹುದೆ? ನಮ್ಮ ಇಡೀ ದೇಶವೇ ಕಾಲೇಜಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ದೇಶಕ್ಕಿಂತ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರಬಹುದೆ? ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಉಪವಾಸದ ಬರಗಾಲದ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕರೆ—? ಆಗ ನಮಗೆ— 'ಹಂ. ತಿಳಿಯಿತು' ಎಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ.

‘ ಏನು ? ’

ಮ.ವ್ವರೂ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದನ್ನು ಕಂಡು ತಾನು ಏನೋ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿರಬೇಕು ಎಂಬ ಅರಿವು ಬಂದಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ. ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದ— ‘ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸಾಗುವದು ಮುಖ್ಯ!’

೬

ಮುಂದೆ ಎರಡೇ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯೆ ಬದಲಾಯಿತು. ವಿಚಾರಗಳಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಹೊತ್ತು ಗಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶ್ರೀಧರನೊಬ್ಬನ ಕೂಡ. ಇದುವರೆಗೆ ಅನಂತನ ಅಭ್ಯಾಸವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಆದರವಿದ್ದಿತು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈಗ ಅವನಿಗೆ ಅಸಹ್ಯವೆನ್ನಿಸಿತು; ಹಮ್ಮೂನವಿನೋದವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಹಕಾರವಿದ್ದಿತು, ಈಗ ಅದು ಬೇಸರವಾಗತೊಡಗಿತು. ಏನೋ ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ಘಟನೆ ನಡೆಯುವದು ಎಂಬುದೊಂದು ಭಾವನೆ, ಅದು ಏನು—ಎಂಥದು ಎಂಬುದರ ಕಲ್ಪನೆ ಇಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದುವರೆಗೆ ತನ್ನ ತಲೆ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು—ಮದುವೆಯ ವಿಷಯ, ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯ ಆಶೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಂಬಲ ಇವೆಲ್ಲ— ಚಿಲ್ಲರಿಯಾಗಿ ತಳ ಕಂಡುಡಕ್ಕೆ ಅವನ ಮನಸ್ಸು ಹಗುರಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀಧರನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಾಟಿಯ ಕಡೆ ಹೋದ; ಜನಸಂದಣಿ. ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಹಂಚಿಕೆಯಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ದೂರದೂರ ನಡೆದು ಹೋದರು—ಮಾತನಾಡದೆ. ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸು ಸಂತ್ರಸ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರೀಧರ ಬಲ್ಲ; ಶ್ರೀಧರನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಿದರೆ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ

ಸಮಾಧಾನ ದೊರೆತೀತೆಂದು ಮಾಧವನ ಎಣಿಕೆ. ಜನರ ಸುಳಿವಿಲ್ಲದ ತಾವಿ ನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರು. ಕತ್ತಲಾಗುತ್ತ ನಡೆದದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬನ ಮುಖ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಮಾಧವನೆ ಮಾತಿಗೆ ಮೊದಲು ಮಾಡಿದ.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ನಾನು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವೆ. ”

ಈ ಮಾತು ಬರುವುದೆಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ತನ್ನ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ “ ಯಾಕೆ ” ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಕೇಳಿದನು.

“ ಯಾಕೆಂದರೇನು ? ನಿನ್ನಿಂದಾದರೂ ಸಮ್ಮತಿ-ಸಹಾನುಭೂತಿ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ನಂಬಿರುವೆ. ”

“ ಹಣದ ತೊಂದರೆಗಾಗಿ ಇದ್ದರೆ, ನೀನು ಬಿಡುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ”

“ ಹಣದ ತೊಂದರೆ ! ” ಮಾಧವನು ನಕ್ಕನು. “ ಈಗಿದ್ದದ್ದು ಮನಸ್ಸಿನ ತೊಂದರೆ. ಶಾಲೆ-ಕಾಲೇಜುಗಳಿಗೆ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಹಾಕಬೇಕೆಂದು ಮುಂದಾಳುಗಳು ಸಾರುವಾಗ ನಾವು ಕಿವಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದರೆ ? ”

ಶ್ರೀಧರನು ತುಸು ಹೊತ್ತು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ.

“ ಯಾಕೆ ? ನಿನ್ನ ಬಂಪಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆ ? ” ಎಂದು ಆತುರದಿಂದ ಕೇಳಿದ ಮಾಧವ.

“ ಇಲ್ಲ ” ಎಂದ ಶ್ರೀಧರ.

ಮಾಧವನಿಗೆ ಸಿಡಿಲು ಬಡಿದಂತಾಯಿತು, ನಿಂತಿದ್ದ ನೆಲದ ಆಧಾರವೆ ಕಳಚಿದಂತಾಯಿತು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ನಿನ್ನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆ ? ಚಳವಳಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ ನೀನು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲವೆ ? ”

“ ಕಾಲೇಜಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವೆ. ”

“ ಎಂದರೆ—? ಎಂದರೆ—? ” ಮಾಧವನಿಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದಿತು.

“ ನಾನು ದೇಶಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು— ”

ಶ್ರೀಧರನು ನಡುವೆಯೇ ಮಾತನಾಡಿದ. “ ಕಾಲೇಜು ಬಿಟ್ಟರೆ ದೇಶ-ಸೇವೆ ಅಲ್ಲ ”

“ ಹಾಗಾದರೆ ನೀನು ಬಿಡುವುದೇಕೆ ? ”

“ ನಾನು—ನಾನು—” ಶ್ರೀಧರನು ವಿಚಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನಂತೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ, “ ನಾನು—ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದು ನನ್ನ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ. ”

ಮಾಧವನಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಬಂದಿತು. ಶ್ರೀಧರನು ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ತುಸು ಚಿಕ್ಕವ, ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಾನು ಸ್ಕಾಲರ್ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಿಂದ ಧೈರ್ಯ ಬಂದಿತು. “ ಶ್ರೀಧರಾ, ಇಂದಿನ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನಾವು ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಗೊತ್ತುವಳಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಈ ಮಾತನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದು, ಬಿಲಾಫತ್ ಅನ್ಯಾಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಜಾಲಿಯನ್‌ವಾಲಾ ಬಾಗದ ಅನ್ಯಾಯ; ಇವೆರಡೇ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ನ್ಯಾಯ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ನಮಗೆ ಎರಡನೆಯ ಉಪಾಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಇಷ್ಟೇಕೆ? ಆ ಗೊತ್ತುವಳಿಯ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವೆ—The congress is further of opinion that there is no course left open for the people of India but to approve of and adopt the policy of progressive Non-violent Non-co-operation inaugurated by Mahatma Gandhi until...”

ಶ್ರೀಧರ ಮತ್ತೆ ನಡುವೆ ಮಾತನಾಡಿದನು; ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಅವನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ನಗೆ ಇದ್ದಿತು.

“ ನನಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ, ಮಾಧವ; ಆ ಗೊತ್ತುವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಿನ್ನ ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿರಬಹುದು ನಾನು, ಯಾಕೆಂದರೆ ನಿನ್ನಂತೆ ನಾನು Scholarನಲ್ಲ, ನನಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ವೇಳೆ ಇದೆ—”

“ ಸುಟ್ಟಿತು ನನ್ನ Scholar! ಯಾರಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿದೆ—”

“ ಸಿಟ್ಟಿಗೇಳಬೇಡ, ಮಾಧವ. ನಾನೂ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂದಿಷ್ಟೆ ನಾನು ಹೇಳುವುದು ನೋಡು. ಅವೆರಡು ಅನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರೂ ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಲಿಲ್ಲ ನಮ್ಮಿಂದ, ಅಲ್ಲವೆ? ಇದರರ್ಥವೇನು? ನಾವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ದುರ್ಬಲರು—ಎಂದಲ್ಲವೆ ? ”

“ ಛ—”

“ ತಡೆ. ನನಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ. ನಾವು ದುರ್ಬಲರಲ್ಲ ಎಂದು ಈಗ ತೋರಿ ಸೋಣ—ಚಳವಳವನ್ನು ಹೂಡೋಣ. ಈ ಮಾತು ಸಮರ್ಪಕ, ಆದರೆ ಕೃತಿ—ಅಸಾಧ್ಯ.”

“ ಎಲ್ಲರೂ ಇಂತಹ ಮಾತನ್ನೇ ಆಡಿದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆ.” ಮಾಧವನ ದನಿ ಬಿರುಸಾಗಿತ್ತು, ಮನ ನೊಂದಿತ್ತು.

“ ಆದರೆ ನನ್ನ-ನಿನ್ನಂತಹರಾದರೂ ಈ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಬಾರದೇಕೆ? ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರು ದರ್ಬಲರಿದ್ದರೂ ಹತ್ತು ಜನ ಸಾಹಸಿಗರಾದರೆ ಸಾಕು.”

“ ಮಾಧವಾ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಸಿದ್ಧವಾದಂತಿದೆ. ನನ್ನನ್ನು ಕೇಳಿ ಉಪಯೋಗವೇನು?”

“ ಬುದ್ಧಿವಂತರೆ ಈ ಹೊಣೆಯನ್ನು ಹೊರಬೇಕಲ್ಲವೆ?”

“ ನಿಜ.” ಶ್ರೀಧರನು ಕಾಲು ಚಾಚಿ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡಿದನು. ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಅವನು ಮಾಧವನ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಎದುರು ಏನನ್ನೂ ದಿಟ್ಟಿಸುವವನಂತೆ ನೋಡುತ್ತ ಮಾತನಾಡಿದನು. “ ನಿಜ. ಆದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರೆಲ್ಲರೂ ಬೇರೆ ಹಾದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ಬುದ್ಧಿವಂತರಿಂದಲೇ ಬ್ರಿಟಿಶರ ರಾಜ್ಯ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ನಡೆದಿದೆ.”

“ ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಸಹಕಾರದ ಚಳವಳವನ್ನು ಹೂಡುವುದಲ್ಲವೆ?”

“ ಅಹುದು. ಸಹಕಾರ ಮಾಡುವವರು ಚಳವಳ ಹೂಡಿದರೆ ಅಸಹಕಾರವಾದೀತು. ನಾನು-ನೀನು ಕಾಲೇಜ ಬಿಟ್ಟರೆ, ವಕೀಲರು ವಕೀಲಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ತಗಲುವುದು ಹೇಗೆ?”

“ ನೋಡುವೆಯಂತೆ. ಇಂದು ನಾನೂ ನೀನೂ ಹಿಂಜರಿದರೂ ಸಾವಿರಾರು—ಅದೇಕೆ—ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರು ಈ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕುವರೂ ಇಲ್ಲವೋ ನೋಡುವೆಯಂತೆ.”

“ ಆ ಬಗ್ಗೆ ನನಗೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ, ಮಾಧವ. ಮನುಷ್ಯನ ಸ್ವಭಾವ ವಿವಿಧವಾಗಿದೆ. ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರೂ ಈ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಬಹುದು. ಆದರೆ

ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಉದ್ದೇಶದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಕ್ಕವರಾದವರು ಸೇರುವುದು ಕಡಮೆ ಎಂದೆ. ”

“ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರುವುದಂತೂ ನಿಶ್ಚಯ. ಅಹುದಲ್ಲೋ ? ”

“ ನೀನು ಏನು ಮಾಡುವೆ ನನಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ನಾನೂ ನಿನ್ನೆಯೆ ಮನೆಗೆ ಬರಬೇಕೆ, ಹೊರಟು ಬರುವೆನೆಂದು. ”

“ ಏನಂದೆ ? ನಿನ್ನೆ— ? ”

ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿಯೆ ಎದ್ದರು. ಮುಂದಿನ ಯೋಜನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನಾನಾತರದ ಎಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತ ಮರಳಿ ಕೋಣೆಗೆ ಬಂದರು. ಆ ರಾತ್ರಿ ಇನ್ನಿಷ್ಟು ವಿಚಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮಾಧವ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದ. ಆದರೆ ಹಾಸಿಗೆಗೆ ಮಗ್ಗುಲ ತಗುಲುವುದೊಂದೆ ತಡ ಅವನನ್ನು ನಿದ್ರೆ ಮುಸುಕಿಬಿಟ್ಟಿತು.

೭

ಮ-ಹಾ-ತ್ಮಾ ಗಾಂ-ಧೀ-ಕೇ ಜೈ !

ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್

ಇನ್-ಕಿ-ಲಾಬ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್

ಸದ್ದು ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಾಗಿ ಮತ್ತೆ ದೂರ ದೂರ ನಡೆದಂತೆ ಕೇಳತೊಡಗಿತು. ಇದೇನು ? ಮೆರವಣಿಗೆ ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆ ? ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಮರೆತು ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಲು-ಮೈಲುಗಳನ್ನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾಧವನಿಗೆ ಇಂದು ಕುಳಿತಲ್ಲಿಯೆ ಹಾಯ್ದುಹೋಗುವ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡುವ ದಸೆ ಬಂದಿತಲ್ಲ ? ದೇಹ ದುರ್ಬಲವಾಗಿದೆ. ದೃಷ್ಟಿ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸದೆ ಹಿಂದಿನದನ್ನೆ ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮುದುಕನಂತಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆ ? ತನ್ನಂತೆಯೆ ಲಕ್ಷ್ಮಾವಧಿ ಜನರು ಅದೇ ಅನುಭವವನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದ್ದಾರಲ್ಲ ? ಅವರದೂ ಇದೇ ದಸೆಯಾಗಿರಬಹುದೆ ? ಅದೇಕೆ ? ಇಂದಿಗೂ ಲಕ್ಷ್ಮಾವಧಿ ಜನರು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನಿದ್ದಂತೆ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ....ಆದರೆ—ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಇಂದಿನವರು. ಹಿಂದಿನದನ್ನು

ಅರಿಯದವರು. ಆದರೆ ತನ್ನ ಸಮಾನವಯಸ್ಕರ ಮನಃಸ್ಥಿತಿ ಏನಿರಬಹುದು? ಅಥವಾ, ಅದೊಂದು ತಲೆನಾರು ಹಾಳಾಗಿಯೆ ಹೋಯಿತೆ? ಈ ಮಾತು ನಿಜವಿದ್ದರೆ ಅಂದಿನ ಶ್ರೀಧರನ ವಿಚಾರಣೆಯೇ ನಿಜ ಎನ್ನಬೇಕಾಗುವುದು. ಛೇ!

‘ ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್ ’

‘ ಇನ್ ಕಿಲಾಬ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್ ’

ಇದೇನು? ದನಿ ಮತ್ತೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಕೇಳುವುದು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮೆರೆವಣಿಗೆ ಸುತ್ತುಮುತ್ತುವ ದಾರಿ ಹಿಡಿದಿದೆ. ಮಾಧವನ ಹೃದಯಾಂತರಾಳ ದೊಳಗೆ ಹಳೆಯ ಹುಮ್ಮಸು ತಲೆ ಎತ್ತಿತು ಒಂದು ನಿಮಿಷ. ತಾನೂ ಮೆರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಂತೆ ಭಾವನೆಯಾಯಿತು ಅವನಿಗೆ. ‘ಅಲ್ಲಾಹೋ ಅಕ್ಬರ್’ ಈ ಜಯಘೋಷ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದೊಂದೇ ತಡ ಮತ್ತೆ ಮಾಧವನು ಇಂದಿನ ದುರ್ಬಲ ದೇಹದ ಮಾಧವನಾದನು. ‘ಅಲ್ಲಾಹೋ ಅಕ್ಬರ್!’ ಈ ಜಯಘೋಷವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ? ತಾನು ತರುಣನಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಜಯಘೋಷ ಕೂಗಿದಾಗೊಮ್ಮೆ ಮೊಗಲ ಅಕಬರನ ಸ್ಮರಣೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಆ ಸ್ಮರಣೆ ಅವನ ಎದೆಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಿತು. ಅಕಬರನ ಕಾಲದಿಂದ ನಡೆದ ಪ್ರಯತ್ನ ಇಂದು ಕೊನೆಗೆ ನಿಷ್ಫಲವಾಯಿತು; ಮಾನವನ ಯತ್ನವನ್ನು ಮೀರಿತು. ಅಲ್ಲಾಹೋ ಅಕ್ಬರ್!....ತಪ್ಪು, ನನ್ನ ವಿಚಾರಸರಣಿಯೇ ತಪ್ಪು. ಶ್ರೀಧರನೇ ಅಂದು ನುಡಿದುದು ಸತ್ಯವಾದ ಭವಿಷ್ಯವಾಯಿತು....ಛೇ!. ಇದು ನನ್ನ ದುರ್ಬಲ ದೇಹದ ಗತಿಗೇಡು ವಿಚಾರ....ನಾವು ದುರ್ಬಲರಲ್ಲ....ನಮ್ಮ ಚಳವಳಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸು ಬಂದಿದೆ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿದೆ....ನಮ್ಮೆಲ್ಲ ತಕ್ಕವರಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಪಾದ....ಅದು ತಪ್ಪು. ತಕ್ಕತನದ ನಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಆಗ ತಪ್ಪಾಗಿತ್ತು. ಸ್ಮಾಲರ್ ನಾದ ತಾನು ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ದಾಟಲಾರದ ಹಮ್ಮೂನು ಆನರೇಬಲ್ ಮಿಸ್ಟರ್ ಹನುಮಂತಗೌಡನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಇದೇ ೧೯೪೭ರಲ್ಲಿ. ತಪ್ಪು ನಮ್ಮದು, ಬ್ರಿಟಿಶರು ನಮಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಶಿಕ್ಷಣದ್ದು.

ಇನ್ ಕಿಲಾಬ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್

ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್

ಧೂ! ಈ ಹಾಳು ಮೆರವಣಿಗೆ ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೂ ಯಾವಾಗ? ಮಾಧವನಿಗೆ ಬೇಜಾರಾಯಿತು. ಅವನು ಕಿಟಕಿಯನ್ನೇ ಮುಚ್ಚಿ ಬಿಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಒಳಗೆ ಬಲವಾದ ಆಸೆಯೊಂದಿದೆ. ತನ್ನ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬನಾದ ಮಗನು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ! ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ನಿಶಾನೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದ ತನ್ನ ಮಗನ ಉತ್ಸಾಹಭರಿತ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡ ಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾಧವನು ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆದ್ದು ಕಿಟಕಿಯ ಎದುರು ಗಾಳಿಗೆ ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತಿರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆ ಆಸೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮೆಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಮಗನನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿದ ತಂದೆ ತಾನೆಂದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಹೆಮ್ಮೆ ಇದೆ. ಯಾಕಿರಬಾರದು? ತಂದೆಗೆ ಎದುರಾಗಿ ನಿಂತ ಅನುಭವ ತನಗಿದೆ; ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಣಗಲು ಬೇಡ ಎಂದು ನಿರ್ಷೇಧಿಸಿದಾಗ ತನ್ನ ತಂದೆಗಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ತಿರಸ್ಕಾರ ಪೂಡಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಮಾಧವನಿಗೆ ಗೊತ್ತಿತ್ತು. ತಂದೆಗೆ 'ದೇಶದ್ರೋಹಿ' ಎಂದಿದ್ದನು....ಆದರೆ ಕೊನೆಗೆ ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತೇ ನಿಜವೆಂದು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಯಿತು. 'ನಿನ್ನ ತಂದೆ ದೇಶದ ದ್ರೋಹಿ ಅಲ್ಲ, ದೇಶವೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ದ್ರೋಹಿ' ಎಂದಿದ್ದನು ಶ್ರೀಧರ.... ಹ!....ಶ್ರೀಧರನ ವಿಚಾರಸರಣಿಯೇ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ. 'ದೇಶ' ಎಂದರೆ ಅದೊಂದು ಶಕ್ತಿ ಎಂದೇ ಅವನ ಭಾವನೆ....ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದೇಶ ಬೆಳೆಯಿಸಿ ದಂತೆ ಮನುಷ್ಯ ಬೆಳೆಯುವ ಎಂದು ಅವನ ವಾದ....ಸಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ಮನುಷ್ಯರಿದ್ದಂತೆ ಆ ದೇಶ....ಅಥವಾ, ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತೇ ನಿಜವೆ?ದೇಶವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆಯೆ?

“ ದೇಶವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ ” ಎಂದು ಹಟದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀಧರ.

ಮಾಧವನ ಹಟವೂ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಈ ದಿನ ಇಬ್ಬರೂ ಕಾಲೇಜಿಗೆ ಹೋಗಿರಲಿಲ್ಲ; 'ಬಹಿಷ್ಕಾರ' ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೊರಬಿದ್ದಿದ್ದರು. ನಿಜವಾಗಿ ಈ ಮಾತಿಗಾಗಿ ತನಗೆ ಆನಂದವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏನೂ ಹಳಕಳಿಯಾದಂತಿದೆಯಲ್ಲ? ಮಾಧವನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು

ಬಂದಿತು, ತನ್ನ ಮೇಲೆಯೇ. 'ದೇಶಸೇವೆ' ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಕೈಕೊಂಡ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆನಂದವಾಗಬಾರದೆಂದರೆ? ಈ ದಿನವೆ ಅವನಿಗೆ ಹೊಸದಾದಂತಾಗಿತ್ತು. ನಾಲ್ವರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೂಡಿಯೆ ಇರುವುದು ಸ್ವಭಾವದಂತಾಗಿತ್ತಾದರೂ ಈ ದಿನ ಅನಂತ ಮತ್ತು ಹನುಮ್ ಅವರು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಅವರ ಜೊತೆಯೂ ಉಳಿಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ದಿನ ಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿಯೆ ಇದೊಂದು ಆಘಾತವಾಗಿತ್ತು ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ. ಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಂತೆ ನಾಲ್ವರೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರು.

'ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ದೊಳಗೆ ಗೊತ್ತುವಳಿನೇ ಪಾಸಾಯ್ತೆಂದ ಮೇಲೆ ನಾವು ಕಾಲೇಜು ಬಿಡಲೇಬೇಕಾಯ್ತು' ಎಂದು ಮಾಧವ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ.

ಅನಂತ ಹಮ್ಮೂನ ಕಡಿ ನೋಡಿದ. ಹಮ್ಮೂ ಗಂಟಲು 'ಸಾಫ' ಮಾಡಿಕೊಂಡ. ಅಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಹಮ್ಮೂನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಶಬ್ದ ಹೊರಬೀಳಲಿಲ್ಲ. ಮಾಧವ ಶ್ರೀಧರನನ್ನು ನೋಡಿದ. ಶ್ರೀಧರ ಎಂದಿನಂತೆ ಸ್ತಬ್ಧ. ಮಾಧವನಿಗೆ ತಡೆಯದಂತಾಯ್ತು. "ಯಾಕೆರ್ರೋ! ದಿನಾಲು ಕರಟಕ-ದಮನಕರ ಹಾಂಗ ರಾಜಕಾರಣದ ಕತೆಗಳನೆ ಹೇಳತಿದ್ದಿರಿ, ಈಗ ಒಂದು ಮಾತಾಡಿದರ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಇಲ್ಲಲ್ಲ!" ಎಂದ.

ಹಮ್ಮೂನೆ ಹಲ್ಲು ಕಿರಿದ; 'ನೀನು ಸ್ವಾಲರ್ ಅಪ! ನಮ್ಮಂಥವರ ಬಾಯಿ ಕಟ್ಟೋವಂಥಾ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳತೀ.'

'ನಿನ್ನ ಬಾಯಿ ಕಟ್ಟೋದ! ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲರಕಿಂತ ಮುಂದಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಸತ್ರ ಓದತಿದ್ದಿ. ನಾನು ಕೇಳಿದ ಮಾತು ತಿಳಿಲಿಲ್ಲ ನಿನಗೆ?'

'ನನಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಆದರೆ ನನ್ನಂಥವನಿಗೆ ಎಂಥಾ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳೋ ಕಂಬೋದು ನಿನಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಕಾಲೇಜದೊಳಗೆ ಕಲೀಬೇಕು ಅಂತ ನನಗೆ ಎಂದಾದರೂ ಹಟ ಇದ್ದೀತ? ಕಾಲೇಜ ಹಿಡಿದವರಿಗೆ, ಕಾಲೇಜ ಬಿಡೋ ಪ್ರಶ್ನೆ. ನನ್ನಂಥವನಿಗೆ—'

'ಅಂದ್ರೆ ನೀನು ಕಾಲೇಜ ಬಿಡುವವ ಅಹುದಲ್ಲೋ?' ಎಂದು ಆತುರ ದಿಂದ ಕೇಳಿದ ಷೂಧವ.

‘ ನನ್ನಂಥವ ಹಿಡಿದರೇನು ಬಿಟ್ಟರೇನು ? ’ ಎಂದು ಮಾತನ್ನು ಹಾರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಹಮ್ಮೂ.

‘ ಬಿಡ್ತೀನಿ ಅಂತ ಒಂದು ಮಾತಿನಾಗ ಹೇಳ್ಬಾರ್ಡೆ ? ’

‘ ಹಮ್ಮೂ ಕಾಲೇಜ ಬಿಡೋದಿಲ್ಲ. ’

ಈ ವಾಕ್ಯ ಅನಂತನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಂದಿತು. ಹೀಗೆ ಬಂದೀತೆಂಬುದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸದಿದ್ದ ಮಾಧವನು ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಅವಾಕ್ಯಾದನು.

‘ ಹಮ್ಮೂ ಬಿಡೋದಿಲ್ಲ ?....ಅಂದ್ರೆ—ನೀನೂ ಅವನೂ— ’

‘ ನಾನಂತೂ ಬಿಡೋದೇ ಇಲ್ಲೋ, ಮಾಧೂ ! ಹಮ್ಮೂನೂ ಬಿಡೋದಿಲ್ಲ ಅಂದೆ ’ ಎಂದು ಅನಂತನು ತುಸು ರಭಸದಿಂದಲೇ ನುಡಿದನು. ನಮಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುವ ಅಧಿಕಾರ ಇವನಿಗೆ ಯಾಕೆ, ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿ ನಮ್ಮನ್ನು ‘ಖೊಟ್ಟೆ’ ಮಾಡುವ ದುಷ್ಕೃತನ ಯಾಕೆ ಎಂದು ಅನಂತನ ರಭಸ. ಇಂದಿನ ವರಿಗೆ ಸಮರಸನಾಗಿದ್ದ ಗೆಳೆಯನು ಈ ರೀತಿ ಕೈ ಬಿಡುವುದೆ?—ಎಂದು ಮಾಧವನಿಗೂ ಆವೇಶ ಬಂದಿತು. ಮಾಧವನ ಮುಖಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಆವೇಶವನ್ನು ಹಮ್ಮೂನು ಕಂಡನು. ಮಾಧವನು ಏನಾದರೂ ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ನುಡಿಯಬಹುದೆಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ನಡುವೆಯೇ ಮಾತನಾಡಿದನು:—

‘ ಮಾಧೂ, ಸಿಟ್ಟಿಗೇಳಬ್ಯಾಡ. ನಾವು ಕಾಲೇಜ ಬಿಡೋದಿಲ್ಲ ಅಂದ್ರೆ ಏನಂತ ತಿಳಿದೀದಿ ? ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಹೆಂಡತೀನ್ನ ಬಿಡೋದಿಲ್ಲ ಅಂದಹಾಂಗ. ಅನಂತ ಇಂಗ್ಲಂಡಕ ಹೊರಟು ನಿಂತಾನ. ನೀನು ಕಾಲೇಜದೊಳಗ ಉಳಿ ಅಂದ್ರೂ ಅವ ಉಳಿಯೋದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು-ನನ್ನ ಮಾತು. ಗಾಂಧಿಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ನನಗ್ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ ಕಾಲೇಜ ಶಿಕ್ಷಣ ನಿರುಪಯೋಗಿ ಅಂತ. ಆದ್ರೆ—ಕಾಲೇಜ ಇವತ್ತು ಬಿಟ್ಟೆ ಅಂತ ಹೇಳಿದನೆಂದರೆ ನಾಳೆ ಮುಂಬಯಿ ಬಿಟ್ಟು ಬಾ ಅಂತ ಪತ್ರ ಬರೀತಾನ ನಮ್ಮೆಷ್ಟು....ಅಂ ?....ಹಹ ! ಹೌದಂತೀ ಇಲ್ಲೋ ? ’

‘ ಹೌದನ್ನೋದಿದ್ರೆ ಅದರೊಳಗೆ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ ನಿನ್ನ ’ ಎಂದ ಮಾಧವ.

ಆಗ ಮಾಧವನಿಗೆ ತಿಳಿಯಿತು ಇನ್ನು ಇವರಿಬ್ಬರ ಜೊತೆ ತನಗೆ ತಪ್ಪಿತು ಅಂತ. ಗೆಳೆತನದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಚ್ಯುತಿ ಬಂದುದರ ತಪ್ಪು ತನ್ನದಲ್ಲ ಅಂತ ಅರಿತಿದ್ದರೂ ಮಾಧವನಿಗೆ ಅಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು, ಹಳಹಳಿಯಾಯಿತು.

ಅಂತೂ ಆನಂದವಾಗಬೇಕಾದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅನುತ್ಸಾಹವಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ, ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತಿನ ಹಟವನ್ನು ನೋಡಿ ಮಾಧವನಿಗೂ ಹಟ ಹಿಡಿಯಿತು. “ದೇಶದ ಮ್ಯಾಲೆ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಹೊರಿಸೋದು ಸುಲಭ” ಎಂದ ಮಾಧವ. “ನಮ್ಮ ಹೇಡಿತನ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳೋಲಾರದಕ್ಕೆ ದೇಶ ನಮ್ಮನ್ನು ಹೀಂಗಳ ಮಾಡಿತು ಅನ್ನೋದು. ನಾವು ಒಂದಾದರೆ ಯಾರು ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲ ಮಾಡೋರು?”

ಶ್ರೀಧರನು ನಕ್ಕನು.

ಮಾಧವನು ಕೆರಳಿದನು. “ಒಂದಾಗೋದು ಅಶಕ್ಯ ಅಂತ ನೀ ವಾದಿಸುವವ-’ ಶ್ರೀಧರನು ತಲೆ ಜಾಡಿಸಲು-‘ನೀ ವಾದಿಸತಿದ್ದಿ-ನನಗೆ ಗೊತ್ತು. ಆದರೆ ತಮ್ಮ ದುರ್ಬಲವದಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಅದೊಂದು ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದರು. ಆಳೋದು ಸುಲಭ ಆಗಲಿ ಅಂತ ನಮ್ಮನ್ನು ಒಂದು ಮಾಡಿದರು.’

‘ಮೊನ್ನೆ ಅನಂತ ಏನಂದ ನೆನಪಿದೆ ಏನು?’ ಎಂದ ಶ್ರೀಧರ.

ಮಾಧವನಿಗೆ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಎನ್ನಿಸಿತು, ಆದರೂ ‘ಅನಂತನ ಹೆಸರೇ ಬ್ಯಾಡ ಈ ವಾದದೊಳಗ’ ಎಂದ.

ಶ್ರೀಧರನು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಹಟದಿಂದ ಮಾತನಾಡಿದ. ‘ಅನಂತನ ಹೆಸರು ಬೇಡ. ಆದ್ರೆ ಆ ಹೊತ್ತು ಅನಂತ ಅಂದದ್ದು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸತ್ಯ ಅನುಭವ. “ನಾವು ಅಂದ್ರ ಯಾರು? ಅಂತ ಕೇಳಿದ ಅನಂತ.”

‘ಅನಂತಗ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ.’

‘ಆದರೆ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವರೇ ಅನಂತರಾಗಿದ್ದಾರಲ್ಲ?’

‘ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವರಿಗೆ ತಿಳಿಯೋದಿಲ್ಲ ಅಂತ ಇದ್ದ ಮಾತು ಸುಳ್ಳಾಗೋ ದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಳಿಕೆಗಾಗಿ ದೇಶ ಒಂದು ಆದದ್ದು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ.’

‘ಮಾಧೂ, ಬ್ರಿಟಿಶರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇಶ ಒಂದು, ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದಾಗಿದೆ ಏನು? ಪೋಲೀಸ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟಿಗಾಗಿ ದೇಶ ಒಂದಾಗಿದೆ, ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಒಂದಾಗಿದೆ ಏನು? ಅದಕ್ಕೇ ಹೇಳ್ತೀನಿ, ನಮ್ಮ ದೇಶ ಮಾಡಿಧಾಂಗ ನಾವು ಇದ್ದೀವಿ.” ಅಭಿಮಾನ ಇಲ್ಲ ನಮಗ ದೇಶದ್ದು.’

ಮಾಧವನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತು. ಚಿಕ್ಕವನಿಂದ ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿಯುವ ಪ್ರಸಂಗ!

‘ಹುಚ್ಚು! ಯಾವನೋ ತಲೆತಿರುಕ ಬರೆದದ್ದನ್ನು ಪಾಠ ಮಾಡಿ ಹೇಳ್ತೀನಿ, ಶ್ರೀಧರಾ. ಸುಮ್ಮ ಸುಮ್ಮನೆ ದೇಶ-ದೇಶ ಅಂದ್ರೀನು? ನೆಲಕ್ಕು ಬುದ್ಧಿ ಇದೆ ಅಂತ ವಾದಿಸುವವ ನೀನು’

“ದೇಶ ಅಂದ್ರ ನೆಲ ಅಲ್ಲ. ದೇಶ ಅಂಬೋದು ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಒಂದು ಭಾವನಾ.”

ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ಭಾವನಾ ಮಾಡಿಸಿಧಾಂಗ ನಾವು ಇರ್ತೀವಿ. ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಲ್ಲಿಯೇ ನಸುನಗೆ ಮಾಡಿತು ಮಾಧವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ. ಎಂದಿನ ಮಾತು! ಇಂದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬರುವುದು, ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ-ಇಂದು ಸತ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಲಿದೆ. ಭಾವನೆ—ದೇಶ ಅನ್ನೋದು ಒಂದು ಭಾವನೆ ಎಂತಲೇ ಇಂದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕರೂ ಸಮಾಧಾನವಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಭಾವನೆಗೆ ಧಕ್ಕೆ ತಗುಲಿದೆ; ವಿಚ್ಛೇದದ ಆಘಾತವಾಗಿದೆ. ನಿಜ. ಶ್ರೀಧರನ ಈ ಬುದ್ಧಿ ವಂತಿಕೆ ಇಂದು ಮಾಧವನ ತಲೆಯನ್ನು ತೂಗಿಸಿತು. ದೇಹ ದುರ್ಬಲವಾದುದಕ್ಕೆ ಮಾಧವನ ಕಂಠ ತುಂಬಿ ಕಣ್ಣು ನೀರು ಕಟ್ಟಿದುವು. ಶ್ರೀಧರನು ಈ ದಿನ ಬರುವವನಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ದಿನ. ಇಂದು ನಾಲ್ವರೂ ಗೆಳೆಯರು ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗುವವರಿದ್ದಾರೆ. ಅಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿಯಾದರೂ ತಾನೆಂದು ಜೀವದಿಂದಿದ್ದು ಭಾಗ್ಯ ಎಂದುಕೊಂಡ ಮಾಧವ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಸುಖ ತನಗೇನು? ತಾನು ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಗೆಳೆಯರನ್ನು ಈ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮಾತ್ರ ಸ್ವರ್ಗ ಸುಖ ಎನ್ನಿಸಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ, ಗೆಳೆತನವಾದರೂ ಎಂತಹದು! ರಾಮಾಯಣದ ಆಂಜನೇಯನಂತೆ ಎಲ್ಲ ಆತಂಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳ ನಂತರ ಆತ್ಮ ಶೋಧದ ಗುರಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಲಿದೆ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಈಗ ತುಸು ಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಗುರೆನ್ನಿಸಿತು. ಇಂತಹ ಗೆಳೆತನವಿದೆಯಂತೆ ಇಂದು ಕೂಡ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸು ಹಿಂದಿನದನ್ನೆ ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಆ ಶ್ರೀಧರ! ಆ ಅನಂತ! ಆ ಹಮ್ಮು! ಈಗ ಅವರ ಹೆಸರು ಕೂಡ ಬದಲಾಯಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀಧರನು ಕಾಮ್ರೇಡನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅನಂತನು I C S. ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಮ್ಮು 'ಹಾನರೇಬಲ್' ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಮಾಧವ? ಮಾಧವನು ಏನಾಗಿದ್ದಾನೆ? ಏನಾಗಬೇಕೆಂದಿದ್ದ? ಮಾಧವನ ಆಶೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳೆಲ್ಲಿವೆ? ಅನಂತನನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿದ, ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಹಂಗಿಸಿದ, ಶ್ರೀಧರನ ನಯ ಬುದ್ಧಿಗೆ ನಕ್ಕ ಮಾಧವನು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ?

ಮಾಧವನು ಊರೂರನ್ನು ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟೊಡನೆ ಶ್ರೀಧರನು ಮನೆಗೆ ಮರಳಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡನು. ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಕೂಡ ಎಷ್ಟೋ ದಿವಸ ಕೇಳಿರಲಿಲ್ಲ ಮಾಧವ. ಅನಂತನು ಟರ್ಮಿನಲ್ ಪಾಸಾದನಂತೆ, ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋದನಂತೆ; ಮುಂದೆ ಅವನ ಕಾಗದ ವೇನೋ ಬಂದಿತು. ಆದರೆ ಉತ್ತರ ಬರೆಯುವ ಅನುಕೂಲವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ ಮಾಧವನಿಗೆ. ಮಾಧವನು ಊರಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನ ಮದುವೆ ಗೊತ್ತಾಗಿತ್ತು. ತಾನು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬರುವೆನೆಂದು ತಂದೆಗೆ ತಿಳಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಮದುವೆಯ ಆತುರದಿಂದಲೆ ಮಗನು ಬಂದನೆಂದು ತಂದೆಗೆ ಸಂತೋಷವಾಯ್ತು. ಆ ಸಂಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಜವನ್ನು ತಂದೆಗೆ ಹೇಳುವ ಧೈರ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ ಮಾಧವನಿಗೆ. ಅಂತೂ ಮದುವೆಯಾಯಿತು. ಕೂಡಲೆ ಅಕ್ಕೊಬರದ ರಜೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಮಾಧವನಿಗೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂ ಬಂದನು ಮಾಧವನ ಊರಿಗೆ. ಹಮ್ಮೂನ ಊರಾದರೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾಧವನು ಗೆಳೆಯರೊಡನೆ ಹೋಗುವ ನೆವದಿಂದ ಹಮ್ಮೂನ ಕಡೆ ಬಂದನು. ಆ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಏಕಾಂತ ಹರಟೆಗೆ ಅನುವಾದರು.

“ ನಾನೂ ಬಿಟ್ಟೇ ಬಂದೆ ” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

“ ಮನೆಯೊಳಗೆ ಹೇಳಿದಿಯಾ ? ” ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಸಮಸ್ಯೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಹವಣಿಕೆಯಿಂದಲೆ ಕೇಳಿದನು.

“ ನೋಡು! ಬಿಟ್ಟು ಬಂದೆ ಅಂದ್ರೆ, ಭಲೆ ಅನ್ನಬೇಕೋ ಏನು ಇಲ್ಲದ ಭೂತ ಕೆಣಕಬೇಕೋ ? ”

“ ಅಲ್ಲೋ, ನಾಳೆ ನವೆಂಬರಕ್ಕೆ ನೀನು ತಿರುಗಿ ಕಾಲೇಜಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಕೇಳೋರಲ್ಲ ನಿನ್ನ ತಂದೆ? ಆಗ ಏನು ಮಾಡುವೆ ಅಂತ ಕೇಳಿ.”

“ ನನಗೇನು ಕೇಳಾರ? ಎರಡನೇ ವರ್ಷ, ಟರ್ಮ್ ತುಂಬೋ ಕಾಳಜಿ ಇಲ್ಲ; ಅಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಳವಳದ ತ್ರಾಸ ಆಗ್ತದ, ಅದಕ ಊರೊಳಗ ಇದ್ದೊಂಡೇ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡ್ತೀನಿ ಅಂತ ಹೇಳಿದರಾತು.”

“ ಅಭ್ಯಾಸ ಆದ್ರೂ ಮಾಡುವವ ಅನ್ನು ಹಾಗಾದರೆ.”

“ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದೆ ಅಂತ ತಿಳಿ.”

“ ಪರೀಕ್ಷಾಕ್ಯಾ ಕೂಡುವವ.”

“ ಪರೀಕ್ಷಾಕ್ಯಾ ಕೂತೆ ಅಂತ ತಿಳಿ.”

“ ಅವರೆ ಕಾಲೇಜ ಬಿಟ್ಟಾಂಗ ಏನಾತು? ” ನಿರಾಶೆಯ ದನಿಯಲ್ಲಿ ನುಡಿದ ಮಾಧವ.

“ ಪರೀಕ್ಷಾಕ್ಕೆ ಕೂಡಲಿ ಬಿಡಲಿ. ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗುವದನ್ನು ನಾನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳೋದಿಲ್ಲ.”

ಮಾಧವನಿಗೆ ಕೆಲಹೊತ್ತು ಏನೂ ಮಾತನಾಡದಂತಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ,

“ ನಾನೂ ತಂದೆಯವರಿಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ” —ಬೇರೆ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತ “ ನನ್ನ ಮದುವೇನೂ ಆಯ್ತು ” ಎಂದ.

“ ಓಹೋ! Congratulations! ಗಾಂಧಿ ಅಪ್ಪ ಬಂಧಾಂಗ ಆಯ್ತು ಬಿಡು!” ಮಾಧವನು ಹುಚ್ಚನಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಲು “ ಕಾಲೇಜ ಬಿಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಗಾಂಧೀಗಿಂತ ಗೃಹಣೀಗೆ ಶಕ್ಯ, ಅದಕ್ಕೆ ಳದೆ.”

ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟು ಕುಳಿತಂತಾಯಿತು. ಒಂದೇ ತಿಂಗಳ ಮುಂಚೆ ಇಂತಹ ಮನೋವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ತಾನು ತಿರಸ್ಕಾರ ತೋರಿಸಿದ್ದೂ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿತು. ತನಗಾಗಿ ತಡೆಯದಷ್ಟು ನಾಚಿಕೆಯಾಯಿತು.

“ ನನಗ ಗೃಹಾನೂ ಬ್ಯಾಡ, ಗೃಹಣೀನೂ ಬ್ಯಾಡ ” ಎಂದು ಅರ್ಭಟಿಯಿಂದ ನುಡಿದ.

೮

ಮಾಧವನ ಮುಖ ಒಳನಗೆಯಿಂದ ತುಂಬಿ ಅರಳಿತು. ಜೀವನದ ನೋಜು ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸಿತು. ಮನೆಬೇಡ-ಮಡದಿ ಬೇಡ ಎಂದು ಅಬ್ಬರಿಸಿದ್ದ ಮಾಧವನು ಇಂದು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಗನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಜೋತು ಬಿದ್ದಂತೆ ಕುಳಿತಿ ದ್ದಾನೆ! ಹೆಂಗಸರ ಹೃದಯ ಹುವ್ವಿನಂತಹದು; ಅದು ಒಡೆಯದಂತೆ ನೋಡು ವುದು ಆಶಾತಂತುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕಾಳಿದಾಸನು ಅನುಭವವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿಯ ಕವಿಯಾಗಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಬಾಯಿಗೆ ಬಂದುದನ್ನು ಬರೆಯುವ ಅಂಕ್ಷ್ಯವೃತ್ತಿಯವನಾಗಿರಬಹುದು. ಆಶಾತಂತುವು ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇಡೀ ಮನುಷ್ಯಪ್ರಾಣಿಗಿರುವುದು; ಇಷ್ಟೇಕೆ, ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿ ಮಾತ್ರಗಳಿಗೂ ಇರುವುದು. ಗಿಡ-ಬಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಕೂಡ ಇರಬಹುದೇನೋ ? ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲೆ ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವ ಬಳ್ಳಿಗೆ ತಾನಿನ್ನೂ ಬದುಕುವೆನೆಂಬ ಆಶಾತಂತು ಇದೆಯಲ್ಲವೆ ? ಜೀವನದ ನೋಜು! ಇಷ್ಟತ್ತೇಳು ವರುಷಗಳ ವರೆಗೆ ಒಂದರ ಹಿಂದೊಂದು ಯಾತನೆಯನ್ನೆ ಅನು ಭವಿಸಿದಾಗಲೂ ಕೊನೆಗೆ ಸುಖವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು, ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಗನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುವುದೆ ಆ ಸುಖ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಳುವುದು ! ಎಂತಹ ಆಶಾತಂತು ಇದು ! ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡ ಬಲ್ಲ ಮನುಷ್ಯಪ್ರಾಣಿಯು ಕೂಡ ಈ ತಂತುವಿನಿಂದ ಬಿಗಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ! ಮಾಧವನಿಗೆ ಕುಳಿತಲ್ಲಿಯೆ ಸಮಾಧಾನವೆನ್ನಿಸಿತು. ಜೀವನದಲ್ಲೆ ಒಂದು ಕೊರತೆ ಈ ವಿಚಾರದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಂತೆನ್ನಿಸಿತು. ಮಗನ ಮುಖ ! ಅದೊಂದು ಮಾತಿನಿಂದ ಹಿಂದಿನ ನೆನಪು ಹಿಂದೊತ್ತಿ ಮುಂದಿನದಕ್ಕಾಗಿ ಆಸೆ ತಲೆ ಎತ್ತುವುದು. ಅಲ್ಲವೆ ? ಬೆಳಗಿನಿಂದಲೂ ಒಂದೇಸವನೆ ಹಿಂದಿನ ನೆನಪು ಬೇಡೆಂದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿದೆ. ಅಥವಾ—ಆ ನೆನಪನ್ನು ಬದಿ ಗೊತ್ತುವ ಬಲ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗಿಲ್ಲ. ದೇಹ, ಮನಸ್ಸು ಎರಡೂ ಸಮೆದು ಹಣ್ಣಾಗಿವೆ. ಶ್ರೀಧರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇಶವೆ ನನ್ನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮರ್ಬಲ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಬಹುದೆ—ಎಂದು ಮಾಧವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಸಂದೇಹ ಬಂದಿತು.

ಆಡರೆ ಹಾಗಾಗುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ತನಗಿದ್ದ ಉತ್ಸಾಹ, ಹುಮ್ಮಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡರೆ ಹಾಗಾಗುವುದು ಶಕ್ಯವೆ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ.

ನಾನು ಬಲಿಷ್ಠನಾಗುವ ಯೋಗ್ಯತೆ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೆ ಇದೆ ಎಂದುಕೊಂಡ ನುಾಧವ. ಹಮ್ಮೂನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಿದಂತೆ ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೆ ಬದಲಾಗುವುದೆಂದೆನ್ನಿಸಿತು ಅವನಿಗೆ. 'ಗೃಹಾನೂ ಬೇಡ, ಗೃಹಿಣಿಯೂ ಬೇಡ' ಎಂಬ ವಿಚಾರವಾಗಲಿ ಮಾತಾಗಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ತನಗೆ ಹೊಳೆದಿರಲಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ತಾನು ತಂದೆಯ ಮುಂದೆ ಆ ಮಾತನ್ನೆತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಂಡನು. ತಿರುಗಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಬಾರದು, ಅಲ್ಲಿಂದಲೆ ಕಾಗದ ಬರೆದು ತಂದೆಗೆ ತಿಳುಹಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜಾಗಬೇಕು ಎಂದುಕೊಂಡ. ತಂದೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಇನ್ನೂ ತನಗೆ ಧೈರ್ಯವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತು ಹೊಳೆಯಲಿಲ್ಲವೋ, ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಿಲ್ಲವೋ, ಮುಚ್ಚುವ ಹವಣಿಕೆಯೊ ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಅವನು ವಿಚಾರವನ್ನೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಕಲಕತ್ತೆಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ ಅಧಿವೇಶನ ಮುಗಿದು ಆಯಾ ಮುಂದಾಳುಗಳು ತಂತಮ್ಮ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಮರಳಿದ್ದರು. ಕೂಡಲೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಇಡಿಯ ದೇಶದ ಜನತೆಗೆ ತಿಳುಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ಯೋಜನೆಯಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ಉತ್ಸಾಹಸಾಗರದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡಿದನು. ಎಂತಹ ಚಳವಳಿ! ಮುವ್ವತ್ತುಕೋಟಿ ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವ ಯೋಜನೆಯ ಮೂಲಪುರುಷನು ನಿಜವಾಗಿಯೆ ಮಹಾತ್ಮನು! ತಂದೆ-ಮನೆ-ಮಡದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮರೆತು ಮಾಧವನು ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಧುಮಿಕಿದನು. ಪಸಿವೆ-ನೀರಡಿಕೆಗಳ ಪರಿವೆ ಇಲ್ಲದೆ ಊರೂರನ್ನು ಅಲೆದಾಡಿದನು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಡೆ ಸಭೆ. ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಸೇರುವರು. ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ. ಅಡ್ಡಮಳೆಯ ಆಣೆಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಸಭೆಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ವಿದೇಶಿ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಪಟಪಟ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದವು. ಶತ್ರುವಿನ ಶವದ ಮೇಲೆ ಕಾಲೂರಿ ನಿಂತ ವೀರನಂತೆ ಆ ಬಟ್ಟೆಗಳ ರಾಶಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಉಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಉಪನ್ಯಾಸವಲ್ಲವದು, ವೀರಸಂದೇಶ! ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವೀರರಿದ್ದಿಲ್ಲವೆ? ವೀರರ ಮಕ್ಕಳಾದ ನಾವೂ ವೀರರಲ್ಲವೆ? ೨೦ ಕೋಟಿ ಜನರನ್ನು ೨೦ ಸಾವಿರ ಬಿಳಿಯರು

ಆಳುವುದೆಂದರೆ ಎಂತಹ ಹೇಯೆ ಅವಮಾನ! ಯಾಕಿದೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿ? ನಮ್ಮ-
 ದರ ಅರಿವು ನಮಗಿಲ್ಲ, ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಆಳ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಇಂದು
 ನಾವು ಒಂದಾಗಿ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಸಹಕಾರವನ್ನು ಹೂಡಿದರೆ ಉಳಿದೀತೆ ಬ್ರಿಟಿ
 ಶರ ರಾಜ್ಯ? ಸಾಹೇಬರಿಗೆ ಸ್ವಂತದ ಗಂಟ ಕಟ್ಟಲು ಕೂಡ ಸಮಯ ದೊರೆ
 ಯಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಓಡಿಹೋಗುವಾಗ (ನಗೆ). ಇಂದು ನಾವು ಒಂದಾಗೋಣ
 (ಚಪ್ಪಾಳೆ). ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ (ಬೋಲೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಕೆ ಜೈ)
 —ಮಹಾತ್ಮಾಗಾ—(ಬೋಲೋ ಭಾರತಮಾತಾಕೇ ಜೈ)—ಮಹಾತ್ಮಾ—
 (ಅಲ್ಲಾ ಹೋ ಅಕ್ಬರ)—ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳುಗಳ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ
 ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವವನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಿದ್ಧ ರಾಗೋಣ. ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದ ಸಂಕೋ
 ಲೆಯಂತಿದ್ದ ವಿದೇಶೀ ವಸ್ತುವನ್ನು —(Boycott British Goods!)—
 ವಿದೇಶೀ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಿಸಾಡೋಣ—! ಅಬ್ಬ! ಎಂತಹ ವೀರಸಂದೇಶ!
 ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕೋರ್ಟು-ಕಚೇರಿ-ಶಾಲೆ-ಕಾಲೇಜುಗಳು ಬರಿದಾಗ
 ತೊಡಗಿದುವು. ದೇಶದ ತುಂಬ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ ಸಂಚಾರವಾಯಿತು. ಹೆಸರಾದ
 ಮುಂದಾಳುಗಳು ಹಳ್ಳಿಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಜನತೆಯ ದೇಶಾಭಿಮಾನವನ್ನು
 ಹೊಡೆದಿಬ್ಬಿಸಿದರು. ಮಾಧವನಿಗೆ ದಿನದ ೨೪ ಗಂಟೆಗಳು ಸಾಲದಂತಾದುವು.
 ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಹೆಚ್ಚತೊಡಗಿದುವು. ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ
 ಸ್ವರಾಜ್ಯ! ಸಂದೇಹವೇನು? ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರು ಬಾಗವಹಿಸಿ
 ವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಮುಂದಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಅಧಿವೇಶನದೊಳಗೆ ಸ್ವರಾಜ್ಯ
 ಸಿಕ್ಕಬಹುದು ಎಂದೆನ್ನಿಸಿತು ಮಾಧವನಿಗೆ.

ತನಗಾದ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೆ ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಸು
 ತ್ತಿದ್ದನು. ತಾನು ಬಡವ, ತಾನು ಕಲಿಯುವುದು ಕಷ್ಟ, ತನ್ನ ಆಸೆ ಈಡೇರದು
 ಎಂದು ಇದುವರೆಗೆ ಅನೇಕಸಲ ನಿರಾಶೆಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕು ಹಿಂದೆ ಬೀಳು
 ತ್ತಿದ್ದ ಮಾಧವನು ಈಗ ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಮಹಾಸಾಗರದ ತೆರೆಗಳನ್ನು
 ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಬದಿಗೆ ಸರಿಸಿ ಈಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿ!
 ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿದ್ದಂತೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇನು? ಇಂದು ಮಾಧವ
 ನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಹುಟ್ಟಿದೆ, ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಬೆಳೆದಿದೆ, ಸಾಹಸವೃತ್ತಿ ತಲೆ
 ಎತ್ತುತ್ತಿದೆ. ನಿನ್ನೆ ಅಶಕ್ಯವೆನಿಸಿದ್ದು ಇಂದು ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ—ಮಹಾತ್ಮರ

ನೀರವಾಣಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ. ತನ್ನಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಾವಧಿ ತರುಣರು ಹೀಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ಸಂದೇಹವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ತನ್ನ ದೇಶ ಎಂದರೆ ಯಾವುದೆಂಬುದರ ಕಲ್ಪನೆಯಾಯಿತು. ಮಳೆ-ಬಿಸಿಲುಗಳ ಪರಿವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ದುಡಿಯುವ ರೈತ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಪರ್ಕ ಕೂಡ ಇಲ್ಲದೆ ಕ್ರಿಮಿಗಳಂತೆ ಹೊಲಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು, ಅವಸರದಿಂದ ಕೂಳನ್ನು ತಿಂದು ಇಡಿಯ ಸೂರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಚೇರಿಯಲ್ಲಿ ದುಡಿದು ಬೆನ್ನು ಬಾಗಿದ ತಿಂದುದನ್ನು ದಕ್ಕಿಸದ ಕಾರಕೂನರು, ಓದಲು ಬರೆಯಲು ಬಾರದೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ-ಸ್ವಾಭಿಮಾನಗಳನ್ನು ಸಾಲಕ್ಕಾಗಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಹಳ್ಳಿಗರು— ಎಂತಹ ದೇಶ! ಇವರು ನಮ್ಮವರು. ಇವರ ಇತಿಹಾಸ ನಾವು ಕಲಿಯಬೇಕಾದುದು, ಹಿಂದುಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಗವರ್ನರ ಜನರಲ್ ಗಳದಲ್ಲ. ಇವರಿಗಾಗಿ ದುಡಿಯಬೇಕು ನಾವು. ಸೇವೆ-ಸಲಾಮುಗಳಿಂದ ಕೊಬ್ಬಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳುವ ಸಾಹೇಬರಿಗಾಗಿ ಅಲ್ಲ....ಮಾಧವನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಆವೇಶ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತಲ್ಲದೆ, ತನ್ನ ಜೀವನ ದೃಷ್ಟಿಯೇ ಬದಲಾಯಿತು. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೊಫೆಸರರ ಲೆಕ್ಕರುಗಳಿಂದ ಕಲಿಯಲಾರದ್ದನ್ನು ಒಂದೇ ಒಂದು ಗಂಟೆಯ ತನ್ನ ಲೆಕ್ಕರಿಂದ ಕಲಿಯುತ್ತಿದ್ದನು.

ಮಾಧವನ ಪ್ರಭಾವ ಬೆಳೆಯಿತು. ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಕರೆ ಬರತೊಡಗಿತು. ಇಷ್ಟೊಂದು ಎಳೆವಯಸ್ಸಿನ ತರುಣನ ಆವೇಶ—ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಗಳು ಜನರನ್ನು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸಿದುವು. ಎದುರು ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಜನಸಮುದಾಯ ನೆರೆದದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ಮಾಧವನಿಗೂ ಮೈಯುಬ್ಬತೊಡಗಿತು. ತಾನು ಮುಂದಾಳು ಎಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಧವನಿಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಮುಂದಾಳುತನದ ಹೊಣೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಚಾರಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ನಡೆಸಿದನು. ತನ್ನ ತಾಳೂಕಿಗೆ ತಾನು ಅನಭಿಷಿಕ್ತ ರಾಜನಾದನು. ಆದರೆ ಕಿರೀಟ ಧರಿಸುವ ರೀತಿ ಮಾತ್ರ, ಬೇರೆಯಾಯಿತು, ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಯಿತು.

೧೯೨೦ ರ ಡಿಸೆಂಬರ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಸರಕಾರವು ಮಾಧವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿತು. .

೯

ಮಾಧವನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಗದಗದ ನಡುಗಿತು. ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಕುಳಿತನು. ಎಷ್ಟು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಮಾತು! ಆದರೆ ಅದರ ಸ್ಮರಣೆಯಾದರೆ ಇಂದಿಗೂ ಆ ದೃಶ್ಯ, ಆ ಅನುಭವ, ಆ ನಿರಾಶೆ, ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ಮೈ ಚಳಿ ಹಿಡಿದಂತೆ ನಡುಗುವುದು. ಸಜವಾಗಿ ತಾನು ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಎಂದಿಗೂ ಮರೆಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ತನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಆಯುಷ್ಯವೆ ಬದಲಾಗಿತ್ತು. ಬಿಡುಗಡೆಯಾದಂದಿನಿಂದ ಜೀವನವೆ ಬದಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೂ ಅನೇಕ ಸಲ ಮಾಧವನ ಕಣ್ಣೆದುರು ಆ ಸ್ಮರಣೆ ರೂಪತಾಳಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಸಂದರ್ಭವೆಂತಹದು! ಇಡೀ ಜೀವನವೆ ವೀರರಸಮಯವಾದಂತಹದು! ಆ ಭಾಷಣ, ಆ ಪ್ರಸಂಗ, ಆ ಜನಸಮುದಾಯ, ಆ ಆವೇಶ! ಧೂ! ಇದೆಲ್ಲವೂ ಅಂಕಿತವಾಯ್ತು. ಎಂತಹ ವೀರರಸಪ್ರಧಾನ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಎಂತಹ ನೀರಸ ಕೊನೆ! ಭಾಷಣ ನಡೆದಿದೆ, ಪ್ರೋಲೀಸ ಪಡೆ ಬಂದಿತು. ಇಡೀ ಸಭೆಯ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಧವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆ ಕಡೆ ಹೋಯಿತು! “ದೇಶವು ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ.” ಶ್ರೀಧರನ ವಾಕ್ಯ. ಈ ಜನರೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಮುಂಚೆ ಅಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ‘ಜೈ’ ಎಂದು ಕಿರುಚುವ ಈ ಜನ ಹಿಂಡು ಈಗ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಕಳವಳ, ಮೊಗದ ಕಳೆಯಲ್ಲಿ ಹೆದರಿಕೆ. ಮಾಧವನು ಹಾಗೇ ಭಾಷಣವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿದ್ದನು. ಅದು ನಿಷ್ಫಲವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕೇಳುವವರ ಲಕ್ಷ್ಯವೆ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರೋಲೀಸ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮಾಧವನ ಹತ್ತಿರ ಬಂದನು, ಸರಕಾರದ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದನು. ಒಂದೇ ನಿಮಿಷ ಮಾಧವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾವನೆ ಸುಳಿಯಿತು. ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸೋಣ, ವಿದೇಶೀಯರ ಗುಲಾಮನಾದ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಒದೆಯೋಣ, ಜನರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸೋಣ ಎಂದು. ತಟ್ಟನೆ ಆ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ನೂಕಿದನು. ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರು ಸಾರಿಸಾರಿ

ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ನಮ್ಮ ಚಳವಳಿ ಅಹಿಂಸಾಮಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು. ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸಲೇಬೇಕು ಎಂದುಕೊಂಡ. ಆದರೆ ಒಂದು ವೇಳೆ ಸಭಿಕರು ಕೆರಳಿದರೆ ? ತನ್ನ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಿ ರೊಚ್ಚಿಗೆದ್ದು ಹಿಂಸಾಮಯ ಅತ್ಯಾಚಾರಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿದರೆ ? ಅವರಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ಎಂದು ಸಭಿಕರನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದ-ಧೂ ! ನಾಚಿಕೆಗೇಡು ! ಅವಮಾನಕಾರಕ ದೃಶ್ಯ ! ಈ ಜನ ರೊಚ್ಚಿಗೆಳುವರೆ ? ಬೆಕ್ಕಿನ ಸದ್ದಾದಾಗ ಹುದುಗಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಇಲಿಗಳಂತೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ ! ಅಹಿಂಸೆಯ ಉಪದೇಶದ ಅಗತ್ಯವೆ ಇಲ್ಲ. ಹಿಂಸೆಯನು ಮಾಡುವ ಕಸುವಿದ್ದವನಿಗಲ್ಲವೆ ಅಹಿಂಸೆಯ ಉಪದೇಶದ ಅಗತ್ಯ..... ಮಾಧವನು ತಟ್ಟನೆ ಸಭೆಯಿಂದ ಮುಖ ತಿರುಗಿಸಿದನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಅವಸರವಿದ್ದವನಂತೆ “ ನಡೆಯಿರಿ, ನಾನು ಸಿದ್ಧನಿದ್ದೇನೆ ” ಎಂದನು. ಪೋಲೀಸ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮಾಧವನ ಕೈಗೆ ಬೇಡಿಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಸಿದನು; ಎರಡೂ ರಟ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಪೋಲೀಸರು ಹಿಡಿದರು. ಹೊರಟಿತು ಮೆರವಣಿಗೆ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಅಸಹ್ಯವಾಯಿತು, ಏನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದೆ ತಿಳಿಯದಾಯಿತು. ಉಗುಳ್ಳುಂಗಿದ. ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದ-ಬೋಲೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಕೆ ಜೈ—ಎಂದು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗಿದ-ಮರುಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೂಗಿನ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ಕೇಳಿಸಿತು. ಕಿವಿ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ ಕೈಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದೆ. ಅಸಹ್ಯ ! ಅವಮಾನ ! ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯ ಆ ಸದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಆತ್ಮವಂಚನೆಯ ದನಿ ಕೇಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುತ್ತ ಸಾಗಿದನು.

ಅನೇಕ ದಿನಗಳ ಅನ್ಯಾಹತ ಉತ್ಸಾಹದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ನಿರುತ್ಸಾಹವಾಯಿತು. ಮಾಧವನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿಚಾರವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನಂತೆ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ತರುಣರು ಬಂಧನೆಗೊಳಗಾಗುವರು ಎಂಬುದನ್ನು ಬಲ್ಲ. ಆದರೆ-ಒಟ್ಟಾರೆ ಸಂದರ್ಭವೆ ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕದಡಿತ್ತು. ಅರಿಯದ ಜನರನ್ನು ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಉತ್ಸಾಹದ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೇರಿಸಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಅವರನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಳಿಸಿವರೆ ಪರಿಣಾಮವೇನಾಗಬಹುದು ? ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ! ಎರಡೇ ಅಣಕಿನ ಪ್ರಸಂಗ ! ತನಗೇಗ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷೆ ! ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಇದೇ ಸ್ವರಾಜ್ಯವೆ ? ‘ ಸೈತಾನ ಸರಕಾರ ’ದ ದೂತರಾದ ಪೋಲೀಸರಿಗೆ ಕುಂಯಾ

ಎನ್ನದೆ ಕೈನೀಡಿ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ನಮ್ಮ ಹಳ್ಳಿಗರ ಮೇಲೆ .ಅದರ ಪರಿಣಾಮವೇನಾಗುವುದು? ಇದುವರೆಗೆ ಆಸೆಯಿಂದ, ಆವೇಶದಿಂದ, ದೃಢ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಈಗ ಪೂರ್ತಿಯಾದ ನಿರಾಹಾರ. ಜೀವನಕ್ಕೆ ಎಂತಹ ಆಘಾತ! ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯ ಶಿಕ್ಷೆ! ಹೃದಯ, ಬುದ್ಧಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಬಲುಮೆಯ ನಿರುದ್ಯೋಗ. ಕೆಲಸ ಮಾಡುವೆ ನೆಂಬ ಹುಮ್ಮಸ್ಸವಿದ್ದಾಗ, ಕೆಲಸ ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂಬ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಾಗ ನಿರಂತರ ನಿರುಪಾಯ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೆ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಯಿತು. ತನ್ನ ವಿಚಾರಗಳು ತನ್ನನು ಮುಂದಾಳಿನ ದ್ರೋಹಕ್ಕೆ ಎಳೆಯುತ್ತಿವೆ ಎಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಾಯಿತು. ಆದರೂ ಮನದ ಸಂಶಯ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ನಿರುತ್ಸಾಹದ ರೋಗ ಸೋಂಕಿತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ. ಕಾಲಾನುಸಾರ ದೇಹಕ್ಕೂ ಬಾಧೆ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಯಿತು. ಒಂದೆಡೆ ಆಮಾಂಶದ ಬಳಲಿಕೆ, ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಹಲ್ಲುನೋವಿನ ಬಳಲಿಕೆ. ದೇಹದ ನೋವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಯತ್ನಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಸಮಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಬೇರೆ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅವನ ಕಾಶವೆ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಮೇಣ ಅನಾರೋಗ್ಯವು ಚಿಂತಾಜನಕವಾಯಿತು. ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನಿಕರದಿಂದ ಸರಕಾರವು ಒಂದು ತಿಂಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿತು. ಸವೆಂಬರ (೧೯೨೧) ರಲ್ಲಿ ಮಾಧವನು ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದನು.

ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದವನು ಮಾಧವನೆ? ಎಂದು ತನ್ನದು ತನಗೇ ಸಂಶಯವೆನ್ನಿಸುವಂತಹ ಅವಸ್ಥೆ ಉಂಟಾಗಿತ್ತು ಮಾಧವನದು. ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು? ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದಾಗ ವೀರಮಾಲೆ ಕೊರಳೊಳಗೆ ಬಿದ್ದೀತೆಂದು ಅವನು ನಂಬಿದ್ದನೋ ಏನೋ? ಆದರೆ ಹೊರಹೊರಟಾಗ ಯಾರೂ ಕಣ್ಣೆತ್ತಿ ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವನ ಎದೆ ಝಲ್ಲೆಂದಂತಾಯಿತು. ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವುದು? ಪುಣೆಯಿಂದ ಮುಂಬಯಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿಗೇ ಮುಟ್ಟುಪಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ, ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವವಾಸದಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿ ಮುಟ್ಟುವವರೆಗೆ ಅವನಿಗೆ ತಾನು ಬಿಟ್ಟ ದೇಶದ ಗುರುತೇ ಹತ್ತದಂತಾಗಿತ್ತು. ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಕಾಲೇಜಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುವ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರು. ಹಮ್ಮೂನೂ ಇರಬಹುದೆ? ತ್ರೀಧರನೂ ಇರಬಹುದೆ? ಇಡ್ಡರೆ ಅನುಕೂಲ ಎಂದುಕೊಳ್ಳುವನು, ಎಲ್ಲಿ

ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವರೊ ಎಂಬ ಹೆವರಿಕೆ. ಅಂತೂ ಮುಂಬಯಿ ಮುಟ್ಟಿತು ಮಾಧವನ ದೇಹ. ಮನಸ್ಸು ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತೊ ?

ವ್ಹಿ ಕ್ಲೈರಿಯಾ ಟೆರ್ಮಿನಸ್. ಗಾಡಿಯ ಕೊನೆಯ ನಿಲ್ದಾಣ. ಗಾಡಿ ನಿಂತಿತು. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಮಾಧವನು ಹಾಗೇ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.

“ ಮಾಧೂ ”

ಮಾಧವನಿಗೆ ದಿಗಿಲುಬಡಿದಂತಾಯಿತು. ಎಂದೊ ಎಲ್ಲಿಯೋ ಕೇಳಿದ ದನಿ ? ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದನು.

“ ಮಾ-ಧು ! ”

ಮಾಧವನ ಗುರುತು ಹತ್ತಿದ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹಮ್ಮೂನು ಮುಂದೆ ಬಂದನು. ಏಳಬೇಕೆನ್ನುವಾಗ ಮಾಧವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಕತ್ತಲೆಗಟ್ಟಿತು. ಕೂಡಲೆ ಹಮ್ಮೂನು ಅವನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳಿದನು. ತನಗೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಮನಃಸ್ಥಿತಿ ಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾಧವನಿಗೆ ನಂಬದಂತಾಯಿತು.

“ ನೀನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದೆ, ಹಮ್ಮೂ ” ಎಂದ.

“ ನಾನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವೆ ”

“ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ? ”

ಹಮ್ಮೂನು ತಲೆತೂಗಿದ. ಇಬ್ಬರು ಮಾತನಾಡುತ್ತ ಸ್ಲ್ಯಾಟ ಫಾರ್ಮದ ಹೊರಗೆ ನಡೆದರು.

“ ನನ್ನ ದುರ್ದೈವ, ಮಾಧೂ. ಎಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಪಾಸಾಯಿತು. ಕಾಲೇಜು ತಪ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ನೆವನೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಯಿತು. ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಸ್ನೇಹಿತರೂ ಬಂದರು. ನನಗೂ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ”

“ ಅನಂತ—? ಶ್ರೀಧರ—? ”

“ ಅನಂತ ಪಾರಾದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಕ್ಕೆ. ಶ್ರೀಧರ ಗಟ್ಟಿಗ. ಬರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನೇ ಬರೆದಿದ್ದ ನನಗೆ. ನಿನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವ ದಿನ— ”

“ ನಾನು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬರುವುದು ನನಗೇ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ— ”

“ ಅವನಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹೋದರೆ ತಾನು, ಇಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ನಾನು ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ತಿಳಿಸಿದ್ದ. ”

ಇಬ್ಬರೂ ಹೊರಗೆ ಬಂದರು. ಹಮ್ಮೂನು ತಡೆದ, ಮಾಧವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ನಿಂತ.

“ನನ್ನ ವೇಷ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿದೆಯಲ್ಲವೆ ?” ಎಂದು ಮಾಧವನು ನಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದ.

“ಅಲ್ಲ—ನಿನ್ನ—ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ನನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುವೆಯಾ ? ಅಲ್ಲ—ಅಂದ್ರೆ ಕೊಟ್ಟೇಬಿಡು.”

ಮಾಧವನೂ ಚಕಿತನಾದನು. ಹಮ್ಮೂನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಅಧೈರ್ಯವಿದ್ದಿತು. ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಅವನು ತಟ್ಟನೆ ಅತ್ತಿತ್ತ ನೋಡಿದನು—ಯಾರಿಗೂ ಹೆದರಿದಂತೆ. ಇದೇನು ಅವಸ್ಥೆ ? ತಲೆಯ ಗಾಂಧಿ-ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನೂ ತೆಗೆಯುವ ಅವಮಾನಕ್ಕಿಳಿಯಿತೆ ನಮ್ಮ ಜನತೆಯ ಆವೇಶ ? ಅಥವಾ—ನಾನೂ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಲು ಬಂದಿರುವೆನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವನೆ ಹಮ್ಮೂ.

“ಹಮ್ಮೂ, ಮತ್ತೆ ಕಾಲೇಜು ಸೇರಲು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ತೆಗೆಯುವುದೇಕೆ ?”

ಹಮ್ಮೂನು ಅತ್ತಿತ್ತ ನೋಡಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಮಾಧವನ ತಲೆಯಿಂದ ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡನು. ಮಾಧವನು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುವಾಗ ಕೈ ಚಾಚಲು ಅವನ ಕೈಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಒಂದೂ ಮಾತಿಲ್ಲದೆ ಬಿರಿಬಿರಿ ಮಾಧವನನ್ನು ಅರ್ಧ ಎಳೆದುಕೊಂಡೇ ನಡೆದನು. ಮಾಧವನು ಮಾತನಾಡಬೇಕೆನ್ನುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ “Stop!” ಎಂಬ ಗರ್ಜನೆ ಕೇಳ ಬಂದಿತು. ಹಮ್ಮೂನು ತಡೆದ, ಹಿಂದೆ ನೋಡಲಿಲ್ಲ.

“What is that dirty piece of cloth ?” ಎಂದು ಗದ್ದರಿಸಿತು ದನಿ.

ಹಮ್ಮೂನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಕಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಮಾಧವನ ಗಾಂಧಿ ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ಕಾಣದಂತೆ ಮುದ್ದೆ ಮಾಡಿದ.

“Get on, you—” ಎಂಬ ದನಿಯೊಡನೆ ಏನೂ ಓಂದು ಬಿರುಸಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ತಿವಿಯಿತು.

ಹಮ್ಮೂನು ಲಗಬಗೆಯಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾಧವನನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ನಡೆದನು.

೧೦

ಸ್ವೇಶನ ಆವಾರದ ಹೊರಗೆ ಬಂದರು ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು. ಮಾಧವನು ಪೆಚ್ಚಾದನು. ಅವನ ಹೆಜ್ಜೆಯೆ ನಿಂತಿತು. ಮುಂಬಯಿ ನಗರದ ಜೀವನೆ ಕಳೆದಿದೆ ಎನ್ನುವಷ್ಟು ನೀಶಬ್ದ, ನಿರ್ಜನವಾಗಿತ್ತು ಬೀದಿ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶ್ ಸೈನಿಕರು ಸಜ್ಜಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಒಳಗೆ ತಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಅಬ್ಬರಿಸಿದ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಈ ಜಾತಿಯದೆ ಇರಬಹುದೆಂದು ಮಾಧವನು ತಿಳಿದನು.

“ ಹಮ್ಮೂ, ಏನಿದು ? ”

ಹಮ್ಮೂನು ಮೆಲುದನಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಮಾತನಾಡಿದನು.

“ ಕೋಣೆಗೆ ನಡೆ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳುವೆ ”

ಇಬ್ಬರೂ ಕೆಳಗೆ ಮುಖಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮರು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಹೋಗುವುದೇನೋ ಎನ್ನುವವರಂತೆ ನಡೆದರು. ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಗಾಡಿ ಇಲ್ಲ, ಒಂದೂ ಟ್ರ್ಯಾಮ್ ಇಲ್ಲ, ತಿರುಗಾಡುವ ಜನರೂ ಇಲ್ಲ, ತಮ್ಮ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಸದ್ದು ಕೇಳಿಸಿ ಭೀತಿ ಹುಟ್ಟುವಂತಹ ನಿಶ್ಯಬ್ದತೆಯ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಡುತ್ತ ನಡೆದರು. ಧೋಬೀ ತಲಾವಿನ ಹತ್ತಿರ ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಯಿಂದ ಕಿರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೇಗವಾಗಿ ಧಾವಿಸುತ್ತ ತಮ್ಮ ಕಡೆಯೆ ಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು. ಎದುರು ಗಿರಗಾಮಿನಿಂದಲೂ ಅದೇ ಸದ್ದು. ಮಾಧವನು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನಿಲ್ಲಬೇಕೆನುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು ಅವನನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತ ಒಂದೇ ಸವನೆ ಗಿರಗಾಮಿನಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ಸೇರಲು ಓಡಿದನು. ಮರು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಕಟುಕವಾದ ಸಿಡಿಲು ಕೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ತಡೆದನು, ಹಮ್ಮೂವೂ ತಡೆದನು. ಇಬ್ಬರೂ ಮುಖ ತಿರುವಿ ಧೋಬೀ ತಲಾವಿನ ಕಡೆ ನೋಡಿದರು—!—ಎರಡು ಬರಿದಾದ ಟ್ರಾಮುಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ವೇಗದಿಂದ ತಾಕಲಾಟವಾಡಿ ನಿಂತಿವೆ—! ಘರ್ಷಣದಿಂದ ಉರಿ ಎದ್ದಿದೆ! ಇನ್ನೊಂದು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರ್ ಎಂದು ಚೀರುತ್ತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಾಗುವ ಒಂದು ಮೋಟಾರ್ ಗಾಡಿ, ಅದರೊಳಗಿಂದ ಸೈನಿಕರು ತೋರಿದಂತೆ ಗುಂಡು ಹಾರಿಸುವುದು ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು ಮಾಧವನನ್ನು ಬದಿಯ

ಬೀದಿಗೆ ಎಳೆದುದು—ಮಾಧವನಿಗೆ ದಿಕ್ಕುಗಾಣದಂತಾಯಿತು. ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದದ್ದು ಒಂದೇ. ಬದಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಓಡುವಾಗ ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿನಿಂದ ಒಬ್ಬ ಮುದುಕನು ಚೀರಿ ಇವರ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದದ್ದು. ಆ ಮುದುಕನ ಎದೆಯಿಂದ ರಕ್ತ ಚಿಮ್ಮುತ್ತಿತ್ತು.

ವೇಗದಿಂದ ಸಾಗದ ಸೈನಿಕರ ಗುಂಡು ಅವನ ಎದೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿತ್ತು!

ಆದರೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ಒಟ್ಟಾರೆ ಎಚ್ಚರತಪ್ಪಿದಂತೆಯೇ ಆಗಿತ್ತು. ಹಮ್ಮೂನ ಕೋಣೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೊಕ್ಕು ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆಯೇ ಅವನಿಗೆ ಎಚ್ಚರ ಬಂದಿತು. ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿನ ಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿದ. ಸ್ವೇಶನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಡೆದು ಬರಲು ನಾಲ್ಕು ತಾಸು!

ತಾನು ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದರೂ ತನಗೆ ಎಚ್ಚರ ತಪ್ಪಿತ್ತೆಂದು ಮಾಧವನಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಗತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಕೋಣೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಈಗಲಾದರೂ ಟೊಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂದು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದು ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟ ನಾಚಿಕೆಗಾಗಿ ತುಸು ಬಿರುಸುದನಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಕೈಚಾಚಿದನು.

“ ಇನ್ನಾದರೂ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ತಾ.”

ಹಮ್ಮೂ ನಸುನಗೆಯಿಂದ ಹೇಳಿದ, “ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇದೆ.”

“ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ? ”

ಮಾಧವನು ಚಕಿತನಾದನು. ತಲೆಗೆ ಕೈಹಚ್ಚಿ ನೋಡಿದನು. ನಿಜ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇದೆ! ತನಗೇನು ಸ್ವೇಶನದಲ್ಲಿ ಕನಸು ಬಿದ್ದಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ?

“ ಅಲ್ಲ—ನೀ—ಅದನ್ನು ಕಿಸೇದೊಳಗ ಇಟ್ಟಿದ್ದಿಲ್ಲ? ” ಅಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕೇಳಿದ.

ಹಮ್ಮೂ ಈಗ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕ.

“ ಮಾಧೂ, ಮುಂಬಯೀಕಾ ಮೋಜ ದೇಖೋ ಅದು. ಧೋಬೀ ತಲಾವಿನ ವರೆಗೆ ಗಾಂಧೀ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ತಲೆಯ ಮೇಲಿದ್ದರೆ ತಲೆ ಒಡೆಯುವರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಗಿರಗಾಮಿಗೆ ಬರುವಾಗ ಗಾಂಧೀ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ

ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತಲೆ ಒಡೆಯುವರು! ಅದಕ್ಕಾಗಿ, ಇಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗ ನಿನ್ನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಇಟ್ಟಿದ್ದೆ....ತಲೀನೂ ಬೇಕು, ಟೊಪ್ಪಿಗೀನೂ ಬೇಕು....ಮಾಡೋ ದೇನು ಹೇಳು.”

ಮಾಧವನು ಮಂಚವ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡನು.

“ ಅಲ್ಲೋ, ಹಮ್ಮೂ, ಇದೇನು ಪರಿಸ್ಥಿತಿ, ನಡೆದಿದೆ ಏನು —”

“ ನೊದಲು ಚಹ ಕುಡಿಯೋಣ, ಆ ಮೇಲೆ ಚರ್ಚಾ” ಎನ್ನುತ್ತ ಹಮ್ಮೂನು ಎದ್ದು ಸ್ಟವ್‌ನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿದನು.

೧೧

ಮಾಧವನಿಗೆ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಬೇಕೆಂದು ಆತುರ. ಬಿಸಿಬಿಸಿ ಚಹ ವನ್ನೆ ಕುಡಿದನು. ಮುಖವೆಲ್ಲ ಬೆನುರೊಡೆಯಿತು. ಮುಂಬಯಿಯ ಬೆನುರು —ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಎದ್ದಂತೆ ತಟತಟ ಹನಿ ಉದುರಿ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಲಿದ್ದ ಅಪೂರ್ವ, ಅಮಾನುಷ ಅತ್ಯಾಚಾರ ಗಳನ್ನು ಕೇಳಿಕೇಳಿದಂತೆ ಶರೀರದ ರೋಮ-ರೋಮದಿಂದಲೂ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಯುತ್ತಿದೆಯೆ ಎನ್ನುವಂತೆ ಮಾಧವನ ದೇಹದ ತುಂಬ ಬೆನುರ ಹನಿಗಳು ಮಿಂಚತೊಡಗಿದುವು.

ಎಂತಹ ಅತ್ಯಾಚಾರ! ಇಂಗ್ಲೆಂಡದ Prince of Wales (ಯುವ ರಾಜ)ನು ಬಂದಿದ್ದಾನಂತೆ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಲೆ! ಸುಲಿಗೆ! ಕೊಳ್ಳೆ! ದಂಗೆ ಗಾರರ ಅಮಾನುಷ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಸತ್ತವರೆಷ್ಟು ಜನ! ಸೈನಿಕರ ಸಿಕ್ಕಾಪಟ್ಟಿ ಹಾರಿಸುವ ಗುಂಡಿಗೆ ಗುರಿಯಾದವರೆಷ್ಟು ಜನ! ಎಷ್ಟೊ ಕಟ್ಟಡಗಳೂ ನಾಹನಗಳೂ ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾಗಿವೆ!

ಹೇಳುವಾಗ ಹಮ್ಮೂನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮೆ ಇದೆ, ಸೇಡು ತೀರಿಸಿ ದಂತಹ ಸಮಾಧಾನವಿದೆ. ಮಾಧವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಬರೆ ಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು. ಹಿಸೆ! ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ ಹಿಸೆ! ತನ್ನವರಲ್ಲಿ ಹಿಸೆ ಮಾಡುವಷ್ಟು ಕಸುವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕಳೆದ ವರ್ಷ ತಾನು ಕನಲಿದ್ದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ನಾಚಿಕೆಯಾಯಿತು. ಹಿಸೆ ಎಂದರೆ ಹಾನಿ, ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ ಹಿಸೆ ಎಂದರೆ ಪಾಪ—ಎಂದನು.

ಹಮ್ಮೂನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದನು.

“ ಮಾಧೂ, ನಾನು ಕಣ್ಣಾರೆ ನೋಡಿದ್ದೇನೆ. ಸೈನಿಕರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅತ್ಯಾಚಾರವನ್ನು ನೋಡಿದೆ ಎಂದರೆ ನಿನಗೂ ನನ್ನಂತೆ ಸಮಾಧಾನವೇ ಆದೀತು.”

ವಿಷಾದದಿಂದ ಭಾರವಾದ ತಲೆಯನ್ನು ಮಾಧವನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಜಾಡಿಸಿದನು. ಬಾಯಿಯಿಂದ ಶಬ್ದ ಹೊರಬೀಳಲು ತಡವಾಗುವಷ್ಟು ಆಘಾತವಾಗಿತ್ತು ಅವನಿಗೆ.

“ಹಮ್ಮೂ, ಈ ದಂಗೆಯಿಂದ ದೇಶದ ಮಾನ ಹೋಯಿತು, ಚಳವಳದ ನೀತಿ ಕೆಟ್ಟಿತು.”

“ ಚಳವಳ ಎಂದೋ ಹಾಳಾಗಿದೆ ” ಎಂದು ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದಲೆ ನುಡಿದ ಹಮ್ಮೂ.

“ ಏನೆಂದೆ ? ”

“ ಚಳವಳ ಹಾಳಾಗಿದೆ ಎಂದೆ. ನಿನ್ನಂತಹ ನಾಲ್ವಾರು ಸರಳಮನಸ್ಸಿನ ಹುಚ್ಚರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ. ವಕೀಲರೆಲ್ಲ ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಹುರುಪಿನಿಂದ ಕೈಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ; ತರುಣರು ಶಾಂತಿಕಾಲೇಜುಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ—”

“ ಆದರೆ ಮಹಾತ್ಮರು ಚಳವಳವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿಲ್ಲ ? ”

“ ಇಲ್ಲ, ನಿಮ್ಮ ಮಹಾತ್ಮಾ ಜನರ ದಂಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೆ ಮುಂಬಯಿಯೊಳಗೇ ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಶಾಂತಿ ಶಾಂತಿ ಎನ್ನತಾ. ”

ಹಮ್ಮೂನ ದನಿಯಲ್ಲಿಯ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಕಂಡು ಮಾಧವನಿಗೆ ಅತೀವ ಖೇದವೆನ್ನಿಸಿತು.

“ ಒಂದು ವರ್ಷದೊಳಗ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಅಂತ ಇಲ್ಲದ ಆಶಾ ಕೊಟ್ಟು ಜನರನ್ನು ಅಡ್ಡ ಹಾದಿ ಹಿಡಿಸೋದು, ಈಗಂತೂ ಜೀವ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ತಾವು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಹೊಡೆದಾಡಬೇಕೆಂದರೆ ಶಾಂತಿ-ಶಾಂತಿ ಅಂತ ಮತ್ತೆ ಅವರನ್ನೆ ತಡೀಲಿಕ್ಕೆ ಹೋಗೋದು ! ”

“ ಅದಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂ. ನಂ ಸೇನಾಪತಿಯ ಮಾತನ್ನು ನಾವೇ ಕೇಳದಿದ್ದರೆ ನಂ ಶತ್ರು ಆ ಸೇನಾಪತಿಗೆ ಬೆಲೆ ಕೊಡೋದಾದರೂ ಹ್ಯಾಗೆ ? ”

“ ಸದ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದೊಳಗನೀನೊಬ್ಬನೆ ಸೇನಾ, ನಿಮ್ಮಹಾತ್ಮನೆ ಪತಿ ಕಾಣ್ದೆ.”

ನಾದಿಸುವ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು ಇಲ್ಲಿಂಬುದನ್ನು ಕಂಡನು ಮಾಧವನು. ದನಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೊಂದು ಕಠೋರತೆ ಇದೆ ಎಂದರೆ ಯಾವುದೊ ದೊಡ್ಡ ಆಘಾತವಾಗಿರಬೇಕು ಹಮ್ಮೂನ ಹೃದಯದ ಮೇಲೆ. ಅಥವಾ, ತರ್ಕಿಸುವುದಾದರೂ ಯಾಕೆ? ಸ್ವೇಶನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಯೆ ಸಾಕಲ್ಲವೆ? ಆಳಿಗಿಂತ ಆಳಾಗಿ, ಯಾರು ಹೊಡೆಯುವರೊ ಎಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಬೀದಿಯ ದಂಡೆಗೆ ಮುದುಡಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುವ ಸ್ವೈರ ನಾಯಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸಿ, ಕೊನೆಗೂ ಕಲ್ಲೊಗೆಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಆ ಸೈನಿಕನಿಂದ ತಿವಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಯಾವ ತರುಣನನ್ನಾದರೂ ಕೆಣಕಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ಕೆರಳಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಯಾಕೆ—? ಒಮ್ಮೆಲೆ ಇಂತಹ ಅವಮಾನಕಾರಕವಾಗಿ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಹಳಸಿತು ಯಾಕೆ?

ಯಾಕೆ—ಯಾಕೆ? ಆ ರಾತ್ರಿ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಧವನ ತಲೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಿತು, ಅಂದು ತನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದಾಗ ಒದಿಸಿಕೊಂಡ ನಾಯಿಯಂತೆ ಕುಳಿತ ಸಭಿಕರ ಹೇಡಿತನ, ಇಂದು-ಅಹಂಸೆಯ ಪ್ರಚಾರ ಒಂದು ವರ್ಷದ ವರೆಗೆ ನಡೆದ ನಂತರ—ವನ್ಯಪಶುಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಾಚಾರಕ್ಕೆ ಹರಿಬಿದ್ದ ಜನತೆಯ ಹುಂಬತನ—ಈ ಗೂಢದ ಉತ್ತರವೇನು? ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಶೂರನಾಗುವುದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯ ಸ್ವಭಾವ; ಶಕ್ತಿಯನ್ನರಿತುಕೊಂಡು, ಅದನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿಕೊಂಡು, ಉದ್ದಿಶ್ಯಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಶೂರನಾಗುವುದು ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಸ್ವಭಾವ. ನಮ್ಮ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಅಭಾವವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ....ಅಹುದು....ಅದಕಾಗಿಯೆ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಾಗಲು ದಾರಿ ಕಾಣದ ಬೆಕ್ಕು ಹುಲಿಯಂತೆ ಹಾರುವಂತೆ, ಗತಿಗೇಡಾದಾಗ, ದಿಕ್ಕು ಕಾಣದಂತಾದಾಗ ಇವರು ಕೊಲೆ-ಸುಲಿಗೆ-ಕೊಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು ಹೇಳುವಂತೆ ‘ಹರಹರ ಮಹಾದೇವ’ನೂ ‘ಅಲ್ಲಾಹೋಅಕ್ಬರ’ನೂ ಭುಜಕ್ಕೆ ಭುಜ ಹಚ್ಚಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದು ಹೌಹಾರಿದ ಹೇಡಿಗಳ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಯ ಪುಂಡಾಟಿಕೆ; ದೃಢ ನಿಶ್ಚಯದ, ಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕವಾದ, ಧೈಯಸಿಡ್ಧಿಯ ಕಲಿತನವಲ್ಲ. ಇದನ್ನೆಲ್ಲ

ನೋಡಿ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗಿದ್ದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆದ ದಾಂಡಿಗನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲನ್ನೆಡವಿ ಬಿದ್ದಾಗ ಮೇಲಂತಸ್ತಿನ ಕಿಡಿಕ್ರಿಯ ಹಿಂದೆ ಹುಡುಗನಗುವ ನರ ಸತ್ತ ಹೇಡಿಗಾದ ಸಂತೋಷದಂತೆ....ಮಾಧವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಚೈತನ್ಯ ಬಂದಂತಾಯಿತು....ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದಾಗ ಮುಸುಕಿದ ಮಂಜು ಕ್ರಮೇಣ ಬಯಲಾಗತೊಡಗಿತು....ತನಗೆ ಯಾರೂ ಗೆಳೆಯರಿಲ್ಲ, ದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನವರೆಂಬವರಿಲ್ಲ ಎಂದುಕೊಂಡ ಮಾಧವನಿಗೆ ಇಡೀ ದೇಶವೆ ತನ್ನದೆನ್ನಿಸಿತು, ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೆ ದೇಹ ಸಮಯಿಸಬೇಕೆಂಬ ಲವಲವಿಕೆ ಮೊಳಕೆ-ಒಡೆಯಿತು....ಆದರೆ—ಆದರೆ—ಇನ್ನು ದುಡಿಯುವುದು ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ; ಕಳೆದ ವರ್ಷದ ಧೈಯ, ಉತ್ಸಾಹ, ಹುಮ್ಮಸ್—ಇವೆಲ್ಲ ಕಳೆದು ಹೋಗಿದ್ದುವು; ಅವು ಕಳೆದೇ ಹೋದುವು, ಮರಳಿ ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಈಗ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಮುಂದಾಗುವ ಮಾಧವ ಮತ್ತೊಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಒಂದೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಎಂಬುದು ಹುಡುಗಾಟವಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ, ಅರಿಯದ ಹಳ್ಳಿಗರಿಗೆ ಮಾದಕ ಸೇವನವಂತೆ ಘಾತಕವಾಗಿದೆ....ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತು ನಿಜ.... ದೇಶವೆ ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ....ದೇಶವೆಂದರೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ....ಈಗ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೆ ಬದಲಾಯಿಸಬೇಕು. ‘ರಾಮರಾಜ್ಯ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬೇಡ....ಅದರಿಂದ ಅರಿಯದ, ಅಂಥ ಆಜ್ಞಾಧಾರಕತೆಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ; ಅವತಾರ ಪುರುಷನೆ ಆಧಾರ ಎಂಬ ಪರಾವಲಂಬ ತನದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕಣ್ಮಂದೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದೆ....ಶ್ರೀಧರನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಎಂತ ಹದು!....ಹೃದಯವಾದರೂ ಎಂತಹದು!....ನನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯ ದಿನವನ್ನು ಕಂಡು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಂಘಟನಾಶಕ್ತಿಯ ಸಹೃದಯನವ!.... ಕಾಲೇಜು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲೆಂದ, ಆದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು....ಇಂದು ಹಮ್ಮೂನಂತಹ ನೂರಾರು ತರುಣರು ಶರಣಾಗತರಾದವರಂತೆ ಜೋಲು ಮೋರೆಯಿಂದ ಮರಳಿ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಸೇರಿದ್ದಾರೆ, ಆದರೂ ಶ್ರೀಧರ ಬಂದಿಲ್ಲ....ಅವನನ್ನು ಕಾಣಲೇಬೇಕು....ಹಿಂದಿನ ನನ್ನ ನಡತೆಗಾಗಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಬೇಡಬೇಕು. ಮುಖ್ಯ, ಅವನಿಂದ ಮುಂದಿನ ದಾರ್ಶನಿಕವನ್ನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು....

ಮುಂದೆ ೨-೩ ದಿನ ಮುಂಬಯಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ್ಮಶಾನದಂತಿದ್ದಿತು.

ಗೆಳೆಯರಿಬ್ಬರೂ ಕೋಣೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಬೀಳಲಿ ಇಲ್ಲ.... ಚರ್ಚೆಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಚರ್ಚಿಸದೆ ಇದ್ದ ವಿಷಯವೆ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಂದು ಮಾತಿನ ನಿರ್ಧಾರ ಮಾತ್ರ ಆಗಿತ್ತು. ಹಮ್ಮೂನ ಯಾವ ಯುಕ್ತಿ ವಾದವೂ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕಾಲೇಜಿಗೆ ತಾನು ಏನು ಮಾಡಿದರೂ ಹೋಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾಧವನು ಖಂಡತುಂಡವಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಕೊನೆಗೆ ಹಮ್ಮೂನು ಹೊಸ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು.

“ ಮಾಧೂ, ನಿನ್ನ ಮದುವೆಯಾದದ್ದನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ ” ಎಂದನು.

ಮಾಧವನು ನಿಜವಾಗಿಯೆ ಮರೆತಿದ್ದನು! ಆದರೆ ಅದನ್ನು ತೋರ ಗೊಡಬಾರದೆಂದು ಹಟದ ದನಿಯಲ್ಲಿ “ ಆದರೇನು ? ” ಎಂದ.

“ ನಿನ್ನ ಹಟಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಂಡಿರು-ಮಕ್ಕಳು ತಮ್ಮ ತಪ್ಪಿಲ್ಲದೆ ಉಪವಾಸ ಸಾಯಬೇಕೆ ? ”

“ ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವ ತಾ ಹುಲ್ಲು ಮೇಯಿಸುವನೆ— ”

“ ಸಾಕು. ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಉಪದೇಶ ಬೇಡ— ”

“ ಇದು ನನ್ನ ಉಪದೇಶವಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂ. ಅಸಹಕಾರದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ತಾನು ವಕೀಲಿ ಬಿಡಲಾರದೆ ತರುಣಿಗೆ ಶಾಲೆ-ಕಾಲೇಜು ಬಿಡಿರಿ ಎಂದು ಲೆಕ್ಕರ ಕೊಟ್ಟ ಮುಂದಾಳು ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದ. ಅದನ್ನೆ ನಾನು ನನ್ನ ಹೆಂಡಿರು-ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹೇಳುವೆ ” ಎಂದ.

ಹೆಂಡಿರು ಮಕ್ಕಳು! ಮಾಧವನು ಕನಸಿನಿಂದೆಚ್ಚಿತ್ತನು.—ಹಗಲು ಗನಸಿನಿಂದ! ಎಂತಹ ಅಘಟಿತಘಟನಾ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ! ಬೇಡ ಎಂದರೂ ನೂರಾರು ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೆನೆದು ಮುಂದೆ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹೆಂಡಿರು ಮಕ್ಕಳು! ಅದೊಂದು ರೂಢಿಯ ಮಾತು. ಅಥವಾ—ಮಾತಿನ ರೂಢಿ.... ತನಗೆ ಹೆಂಡತಿ, ಮಗ— ಇದಿಷ್ಟೆ ಸಂಸಾರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈಗ ಉಳಿದುದು ಮಗ ಒಬ್ಬನೆ! ಅವನೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಲ್ಲ. ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಯಿತು. ಮೆರವಣಿಗೆ ಯಾವಾಗ ಬಂದೀತು, ಅದರಲ್ಲಿ ಮಗನ ಮುಖವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಕಂಡೇನು— ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಆತುರ.

ಗಾಂಧೀ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ !

ಭಾರತಮಾತಾಕೀ ಜೈ !

ಇನ್ ಕಿಲಾಬ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್ !

ಮಾಧವನು ಕಿಟಕಿಗೆ ಧಾವಿಸಬೇಕೆಂದನು. ಮಗನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಲೇಬೇಕು. ಇಂದು ಸಂಜೆಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಮನೆಗೆ ಬರುವನು ತನ್ನ ಹುಡುಗ. ಅಷ್ಟ ರಲ್ಲಿ ತನಗೆ ನಿದ್ರೆ ಹತ್ತಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮನಸ್ಸಿನ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಗನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡದಿದ್ದರೆ ಸ ಮಾ ಧಾ ನ ವಾ ಗು ವಂ ತಿ ಲ್ಲ . ಹೆದರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು—

ಹಿಂದುಸ್ತಾನ್ ಝಿಂದಾಬಾದ್ !

ಮಾಧವನು ಆಯಾಸದ ಪರಿವೆ ಇಲ್ಲದೆ ಕುರ್ಚಿಯನ್ನು ಕಿಟಕಿಗೆ ತೀರ ಹತ್ತಿರ ಎಳೆದು ಮುಖವನ್ನು ಕಿಟಕಿಯ ಹೊರಗೆ ಚಾಚಿದನು.

ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೇಳುವಂತೆ ಮಾಧವನ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಶಕ್ತಿಗಳೂ ಕಣ್ಣೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತಾಯಿತು.

‡ ‡ ‡ ‡

೨. + ಮೋಕ್ಷ

೧೨

ಮುಂಜಾವಿನ ಹತ್ತುಗಂಟಿಯ ಸಮಯ. ಪರೇಳ (ಮುಂಬಯಿ) ಭಾಗದ ಒಂದು ಬದಿಯ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಂತಸ್ತಿನ ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೆನ್ನಿಸಿದಂತಿದ್ದರೂ ಈ ಕೋಣೆಗೆ ಬಿಸಿಲಿನ ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಅದೇ ಮಾದರಿಯ ೨೦-೨೦ ಕೋಣೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು ಶ್ರೀಧರನ ಕೋಣೆ. ಸಾಲಾದ ಕೋಣೆಗಳ ಮುಂಭಾಗದ ವೃಂದಾಂಡದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಮೂರು ನೊಳ ಜಾಗೆ ತುಳಸಿ, ಹೂಬಳ್ಳಿ, ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕುಂಡೆಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಸಿ ಮಣ್ಣಿನ ವಾಸನೆಯಿಂದ, ಹೊರಸೂಸುವ ನೀರಿನಿಂದ ಕಲುಷಿತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇಂದಿನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನಂತೂ ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆಗಸ್ಟ್ ೧೫. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ದಿನ. ಎಂದರೆ, ಸಾವಿರಾರು ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳಿಂದ ಈ ವೃಂದಾಂಡದ ಜಾಗೆ ಮುಕರಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಚೀರಾಟ, ಕೂಗಾಟ. ಬಡೆದಾಟ ಅಳು-ನಗೆ ಇವುಗಳ ಕರ್ಕಶ ಚೀತ್ಕಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಮಾತು ತನಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಧರನು ಬೆಳಗಿನಿಂದಲೂ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಕೋಣೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ನೋಡಿದರೆ ಹೊರಗಿನ ಅನ್ಯವಸ್ಥೆಯ, ಹೊಲಸಿನ ಕಲ್ಪನೆ ಕೂಡ ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಇಂದು ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲೇಬಾರದೆಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಹಟ. ಹೊರಗೆ ಉತ್ಸವವಿದೆ. ಯಾತಕ್ಕಾಗಿ? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂದು. ಯಾರಿಗೆ? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕುದು ಯಾರಿಗೆ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಉತ್ತರವೇ ಇಲ್ಲ. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಮರಾಜ್ಯ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖದ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಕಾಶ, ಬಡ ರೈತನಿಗೆ ಸೆರೆ-ಸಾಲಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತತೆ. ಜಾತೀಯ ಐಕ್ಯ-ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾರಿದ್ದಿಲ್ಲವೆ? ಆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಆ ರಾಮರಾಜ್ಯ ಬಂದಿದೆಯೆ? ಹಾಗಾದರೆ ಉತ್ಸವ ಯಾರಿಗಾಗಿ? ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ಕೋಣೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ತೆರೆದು ಒಂದೆರಡು ನಿಮಿಷ ಹೊರಗೆ ನೋಡಿದನು.

ಎಂತಹ ದೃಶ್ಯ! ಬಡತನ, ಬಳಲಿಕೆ, ವ್ಯಸನ, ರೋಗ-ಇವುಗಳ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಂತಿದೆ ತಾನಿದ್ದುಕೊಂಡ ಭವ್ಯ ವಸತಿ. ಬಡವರಿದ್ದಾರೆ, ಠಕ್ಕರಿದ್ದಾರೆ, ಸೂಳೆಯರಿದ್ದಾರೆ, ಸುಲಿಗೆಗಾರರಿದ್ದಾರೆ—ಇಂತಹವಾವುದಕ್ಕೂ ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದ ನರಪಶುಗಳೂ ಇದ್ದಾರೆ! ಪಶುಗಳಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನು? ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುವವರು ಮನುಷ್ಯರೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಾರೆಯೆ?... ಶ್ರೀಧರನು ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಬಂದು ತನ್ನ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು....ತಾನಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಎಷ್ಟು ವರ್ಷಗಳಾದುವು? ಸರಿಯಾಗಿ ಅಯ್ದು ವರ್ಷ, ೮ ದಿನವಸ. ತಾನು ಬಂದದ್ದು ೧೯೪೨ರ ಅಗಸ್ಟ ೭ನೆಯ ತಾರೀಖಿಗೆ. ಆ ಸಮಯವನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೆ ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾಯಿತು ಆ ಪ್ರಸಂಗ....ಶ್ರೀಧರನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಮೂಗು ಏರಿಸಿದನು....ಮುಂದಾಳುಗಳೆಲ್ಲ ಮನಬಂದಂತೆ ಮಾತನಾಡಿದರು, ಜನತೆಯ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸಿದರು, ಬೆಳಗಾವುವುದರೊಳಗೆ ಸದ್ದಿಲ್ಲದೆ, ಸಂಘಟಿತ ಯೋಜನೆ ಇಲ್ಲದೆ 'ಶಾಂತ'ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರೋಲೀಸ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ತಂತ್ರವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದರು!ಹುಂ!....ಅದೆಂತಹ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಘಟನೆಯೋ?...ಮದ್ಯದ ಅಮಲಿನಲ್ಲಿದ್ದವನಂತೆ ಜನತೆ ಒಂದೆರಡು ವಾರ ಹುಚ್ಚಿದ್ದು ಕುಣಿಯಿತು, ಕೂಡಲೆ ಅಮಲು ಇಳಿದವನಂತೆ ನಿರ್ವಿಣ್ಣವಾಗಿ ಹಾಸಿಗೆ ಹಿಡಿಯಿತು. ದೂರದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲದ ಮುಂದಾಳುತನದ ಫಲವನ್ನು ಉಂಡು, ಈಗ ಅದನ್ನು ಮರೆಯುವ ಹಟದಿಂದ ಉತ್ಸವ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವರೊ ಏನೋ?...ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ.... ಅಲ್ಲ, ಆತ್ಮವಂಚನೆ....ಬ್ರಿಟಿಶರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು. ಇಂದಿನದು transfer of power (ಅಧಿಕಾರದ ಹಸ್ತಾಂತರ) ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅದೀಗ ನಿಜವಾದ ಮಾತು. ಬ್ರಿಟಿಶರ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರ ನಮ್ಮವರ, ರಾಜಕೀಯ ಮುಂದಾಳುಗಳ, ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಪಕ್ಷದ ಹಿರಿಯರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ, ಇಷ್ಟೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಸಂಬಂಧವೆ ಇಲ್ಲ ಈ ಘಟನೆಯಲ್ಲಿ....ಉತ್ಸವ?...ಯಾತಕ್ಕಾಗಿ? ಹಿಂದುಸ್ತಾನ ಎರಡು ತುಂಡಾಯಿತೆಂದೆ?—ಹಿಂದೀ ಲಕ್ಷಾಧೀಶರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತೆಂದೆ?—ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಇಂದಿನ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗ ವಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ಮನಸ್ಸೇ ಇರಲಿಲ್ಲ....

ಇಂದು ಇಡೀ ದಿನ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬಾರದೆಂದೇ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ತನಗೆ ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯ ನಾದ ಮಾಧವನ ಸಲುವಾಗಿ ಇಂದು ಅವನಿಗೆ ಹೊರಬೀಳಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪಾಪ! ಮಾಧವ! ಅವನನ್ನು ನೆನೆದಾಗೊಮ್ಮೆ ಕನಿಕರವೆನಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ, ಅವನನ್ನು ಕಂಡಾಗೊಮ್ಮೆ ಹೃದಯ ಕುದಿಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಶ್ರೀಧರನದು.... ಇಂದು ಸಂಜೆಯ ಆರು ಗಂಟೆಗೆ ಮಾಧವನನ್ನು ಕಾಣುವ ವಚನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಹೋಗಲೇಬೇಕು, ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಬೀಳಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಮೊದಲೇ ಬೇನೆಯಿಂದ ಬಳಲುವ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಿರಾಶೆಯ ನೋವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಮಾಧವ! ಇಂದಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವವನ್ನು ಅಣಕಿಸುವ ಮೂರ್ತಿ! ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಅವನತಿಮುಖವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿದ ಮೂರ್ತಿ! ೧೯೨೦ರ ಚಳವಳಿ, ೧೯೨೦ರ ಮಾಧವ; ಇಂದಿನ ಮಾಧವನ ಗತಿ ಏನು? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿದ ಗತಿಯೂ ಅದೇ.

೧೯೨೦ರ ಮಾಧವ! ಆ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ, ಆ ಗಾಂಭೀರ್ಯ—ತನ್ನ ಎಳೆ ವಯಸ್ಸಿನ ಹೃದಯದ ಮೇಲೆ ಮೂಡಿದ ಮಾಧವನ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಶ್ರೀಧರನು ಎಂದಿಗೂ ಮರೆಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಂತೂ ಕಾಲೇಜದ ಬಹಿಷ್ಕಾರದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಧವನು ಎಲ್ಲರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನೊಡನೆ ಚರ್ಚಿಸುವನೆಂದು ಆಗ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ಹೆಮ್ಮೆ. ಆದರೆ ಆ ಸುಖಾನುಭವ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ, ಉಳಿಯುವುದೂ ಶಕ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲೆಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಚರ್ಚೆಯ ಮೊದಲ ದಿನದಿಂದಲೇ ಕಂಡಿದ್ದನು. ಅಸಹಕಾರ ಶ್ರೀಧರನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ. ಜನತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಧವನಿಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾಸವು ಶ್ರೀಧರನಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. “ ದೇಶವು ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಬಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ ” ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ನುಡಿದಾಗ ಮಾಧವನಿಗೆ ನಿರಾಸೆಯಾಗಿತ್ತು, ಮನ ನೊಂದಿತ್ತು.

“ ದೇಶ-ದೇಶ-ದೇಶ! ದೇಶವೆಂದರೇನು ? ” ಎಂದು ಮಾಧವನು ಸಹನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇಳಿದನು.

“ ದೇಶ ಎಂದರೆ ಭಾವನೆ, ದೇಶ ಎಂದರೆ ಸಂಪ್ರದಾಯ ” ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಉತ್ತರಿಸಿದನು.

ತನ್ನ ಉತ್ತರವಾಗಲಿ, ಅದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದ ವಿಚಾರಸರಣಿಯಾಗಿ ಗಲಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕಂಡು ಶ್ರೀಧರನು ವಾದವನ್ನು ಬಿಳಿಯಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ಸೋತಂತೆನ್ನಿಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಾದವನ್ನು ಮುಗಿಸಲು ಅವನು ಸಿದ್ಧನಿರಲಿಲ್ಲ.

“ ಭಾವನೆ ಅಥವಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎಂದರೆ ನಾವು ಭಾವನೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಹೇಡಿಗಳಾಗಿದ್ದೇವೆ—ಎಂದು ನಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆ ? ” ತುಸು ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದಲೆ ಕೇಳಿದ ಮಾಧವ.

“ ಅಹುದು ”

“ ಹಾಗಾದರೆ—”

“ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು, ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆಯಬೇಕು. ”

ಶ್ರೀಧರನ ಈ ಖಂಡತುಂಡ ಉತ್ತರದಿಂದ ಮಾಧವನು ಇನ್ನಿಷ್ಟು ಕನಲಿದನು.

“ ಆ ಮಾತಿನ ಅರ್ಥ— ? ” ಎಂದು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನಂತೆ ಕೇಳಿದನು ಮಾಧವ.

“ ಕಲಿತವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡನ್ನು ಹೊಡೆಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಶಕ್ಯ. ”

“ ಓಹೋ! ಹಹಹ! ” ಮಾಧವನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರವಿದ್ದಿತು. “ ಅಂತೂ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಡಬಾರದು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಸುತ್ತು ಸುತ್ತು ಸುಳಿದಾಡಿ ವಾದಿಸುವೆಯಲ್ಲ, ಅಂ ? ಶ್ರೀಧರಾ ? ”

“ ಕಾಲೇಜನ್ನು ನಾನು ಬಿಡಲು ಮೊದಲೇ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದೇನೆ—ಎಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆ ? ” ಶ್ರೀಧರನ ದನಿಯೂ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಏರಿತ್ತು.

“ ಅಂದರೆ ? ಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವುದೆಂದರೆ ? ”

“ ಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ನಾನು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ”

“ ಅಂತೂ ನಿನ್ನಂತಹ ಕಲಿತವರೆ ಮುಂದಾಗಬೇಕಾಯಿತಲ್ಲ ? ”

“ ಮಾಧೂ. ವಾದಿಸಿ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನೀನು ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸಿರುವೆ, ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನಾನು ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸಿರುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾದ ನಿಲ್ಲಿಸೋಣ. ”

ಅಂತೂ ವಾದ ನಿಂತಿತು, ಪರಸ್ಪರ ಆದರಬುದ್ಧಿ, ಸ್ನೇಹ ಉಳಿದುವು, ನಿಜ. ಆದರೆ ವಾದ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಯೋಗ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಮುಂದೆ ಹಳಹಳಿಯಾಯಿತು. ಅಂದು ವಾದ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೆ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ, ಮುಂದಾದ ಅನವಶ್ಯಕಯಾತನೆಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತೇನೋ—ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸಂದೇಹವಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಅನುಭವದಿಂದ ತನ್ನ ವಾದವೆ ಸರಿಯಾದದ್ದು ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಕಂಡು ಬಂದಿತು. ವಕೀಲರು—ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು—ಬಿರುದಿನ ಬೊಂಬೆಗಳು—ಸರಕಾರೀ ಹುದ್ದೆ ದಾರರು—ಇವರನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿ ಮುಂದಾಗಬಹುದೇ ? ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಇಂಗ್ಲಿಶ—ಶಿಕ್ಷಿತರು. ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಇಂಗ್ಲಿಶ ಶಿಕ್ಷಣ, ಇಂಗ್ಲಿಶ ಸರಕಾರ—ಇವುಗಳಿಂದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿದೆ, ಸುರಕ್ಷಿತತೆ ಇದೆ, ಪೋಷಣೆ ಇದೆ. ಇಂಗ್ಲಿಶ ಸರಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಇವರು ಬಂಡನ್ನು ಹೂಡಬಹುದೇ ? ತಮ್ಮ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ತಾವೇ ಕಲ್ಲನ್ನು ಒಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದೇ ? ಒಂದು ವೇಳೆ ಇವರು ಬಂಡನ್ನು ಹೂಡುವುದಾದರೆ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವ—ಸುರಕ್ಷಣೆ—ಪೋಷಣೆ ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ !

ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಮೂಡಿತು. Transfer t power! ಕೊನೆಗೆ ಅದೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾಯಿತು. ವಕೀಲರು—ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು—ಬಿರುದಿನ ಬೊಂಬೆಗಳು—ಸರಕಾರೀ ಹುದ್ದೆ ದಾರರು ಇವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಬಂದುದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದು ಉತ್ಸವ! ದೇಶದ ಚಳವಳಿದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮಾಧವನಿಗೆ ತಿನ್ನಲು ತುತ್ತನ್ನು ಕೊಡದ ನಿರುದ್ಯೋಗ; ಅದೇ ಚಳವಳಿದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೋಗಿ, I. C. S ಆಗಿ, ತನ್ನವರಿಂದಲೇ ದೂರಾದ ಅನಂತನಿಗೆ ಪರದೇಶದ ರಾಯಭಾರಿತನದ ಹುದ್ದೆ ! ಇದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಇದು

ಉತ್ತವ! ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಬುದ್ಧಿಯವರು ಧೈಯ ಸಾಧಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಉಳಿಯುವುದು, ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಕರು-ಹಿಂದೆ ನನುಗೆ ವಿರೋಧದಲ್ಲಿದ್ದವರು-ಈಗ ಮತ್ತೂ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವುದು—ಇದನ್ನು ಇಂದು ನಾವು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನೆನೆಯಬೇಕು! ಛಿ! ತನಗೆ ಈ ದಿನ ಯೋಗಿಗೆ ಹವೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಉಸಿರಾಡಿಸಬಾರದೆಂಬಷ್ಟು ಅಸಹ್ಯವೆನ್ನಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಹೋಗಲೇಬೇಕು. ಮಾಧವನಿಗಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಆದರವಿದೆ, ಮಾಧವನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಗಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಅಭಿಮಾನವಿದೆ, ಮಾಧವನ ಸ್ಮರಣೆ ಎಂದಿಗೂ ಇರುವುದು. ಯೋಗ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಕೆಲಸಗಾರಿಕೆ! ಆದರೇನು? ಅದರ ಸದುಪಯೋಗವಾಗಲಿಲ್ಲ.

“ ಮಾಧೂ, ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯ ದುರುಪಯೋಗವಿದು ” ಎಂದನು ಶ್ರೀಧರ.

ಮಾಧವನು ಆ ದಿನ ಶ್ರೀಧರನ ಊರಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದನು. ಸಾಯಂಕಾಲ ಸಂಭಿಯಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀಧರನು ಮಾಧವನ ಭಾಷಣವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದನು, ಮೆಚ್ಚಿದ್ದನು. ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗುವಾಗ ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಲೆಯರು ಮಾತನಾಡುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದರು. ಈ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಲಾಭವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದನು.

“ ಹಾಗಾದರೆ ಬಿ. ಎ. ಪಾಸಾಗಿ ಸರಕಾರೀ ನೋಕರಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಲಾಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತೇನೋ ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯದು ” ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದನು ಮಾಧವ.

“ ಅದು ನಿರುಪಯೋಗ ಎಂದರೆ, ಇದು ಸದುಪಯೋಗ ಎಂದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ, ಮಾಧೂ.”

ಮಾಧವನು ನಗೆಯಿಂದಲೆ ಮಾತನಾಡಿದನು. “ ಶ್ರೀಧರಾ, ನಿನ್ನ ಭಾಗ್ಯ ನನಗಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನಂತೆ ನಾನೂ ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಂತದ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು.”

“ ನನ್ನ ಗ್ರಂಥಸಂಗ್ರಹ ನಿನ್ನದೆ ಎಂದು ತಿಳಿ. ಮಾಧೂ, ಅಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಓದುವಾಗ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿನ್ನದೆ ಸ್ಮರಣೆ ನನಗೆ. ನನ್ನೊಡನೆ ಮಾಧವನಿದ್ದರೆ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಓದಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಬಹುದಾಗಿತ್ತು

ಎಂದು ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನ ಎಣಿಕೆ. ಮಾಧೂ ಈಗಲಾದರೂ ಏನಾಯಿತು? ನೀನು ನನ್ನ ಅಣ್ಣನಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೆ ಇದ್ದುಕೊ—” ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಒಳಗೆ ಕಳವಳವಾಯಿತು—“ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ, ವಿಚಾರಮಾಡು.”

ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೈಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಂದೂ ಮಾತನ್ನಾಡದೆ ಏಕಮನಸ್ಕರಾಗಿ ಮನೆಯವರೆಗೂ ಹಾಗೇ ನಡೆದರು.

ಆ ರಾತ್ರಿ ಊಟವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು ಚರ್ಚೆಗೆ. ಈಗ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವನು ಮಾಧವನು.

“ ಚಳವಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಚಾರ ಅಗತ್ಯ, ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಉಪನ್ಯಾಸ ಅಗತ್ಯ; ಹೀಗಿದ್ದೂ ಇದೆಲ್ಲ ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತೆಯ ದುರುಪಯೋಗ ಎನ್ನುವೆಯಲ್ಲ?”

ಶ್ರೀಧರನು ಒಂದೆರಡು ನಿಮಿಷ ಮೌನದಿಂದಿದ್ದನು. ಆಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿಚಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನಂತೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ನುಡಿದನು.

“ ನಿನ್ನ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೇಳುವವರು ಯಾರು? ಹಳ್ಳಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು. ಅವರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಇದೆಯೆ? ಸಂಸ್ಕೃತ ಇದೆಯೆ? ಹೊರ ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಪರ್ಕ ಇದೆಯೆ? ನಿನ್ನ ವಿಚಾರ ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಅದೂ ನಿನಗೆ ಗೊತ್ತು. ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂಬ ಸದುದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ನೀನು ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಎನ್ನುವ ಬದಲು ‘ ರಾಮರಾಜ್ಯ ’ ಎನ್ನುವೆ. ಮಾಧೂ, ನೀನೇ ನೋಡು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವೇನು? ನಿನ್ನ ಧೈಯ ಬೇರೆ, ಅವರ ಕಣ್ಣೆದುರು ನಿಲ್ಲುವ ಧೈಯ ಬೇರೆ! ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಹೆದರಬೇಡಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವ ನೀನೇ ನಾಳೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದಿತೆಂದರೆ (ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ)—ಬಂದಿತೆಂದರೆ ಶಾಂತರೀತಿಯಿಂದ ಆ ಪೋಲೀಸರೊಡನೆ ಹೋಗುವಿ.... ಇದರ ಪರಿಣಾಮವೇನಾಗುವುದು ಅವರ ಮೇಲೆ ? ”

ಆದರೆ ಮಾಧವನದು ದೃಢನಿರ್ಧಾರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅವನು ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿಷಾದವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಉದಾಹರಣೆಗೊಂಡು ಕೊಟ್ಟಂತಹ ಪ್ರಸಂಗವೆ ಒದಗಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಶಿಕ್ಷೆಯಾದಾಗ ಶ್ರೀಧರನು ತಾನೇ ಅಪರಾಧಿ ಎನ್ನುವವರ ಹಾಗೆ ಮನಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿಕೊಂಡ.

ಶ್ರೀಧರನು ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಟ್ಟು ಮಂಚದಿಂದ ಎದ್ದ. ತಲೆ ತುಂಬಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ವಿಚಾರಗಳ ರಭಸವನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೊಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿತ್ತ ಸುತ್ತಾಡತೊಡಗಿದ. ಕೊನೆಗೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆದ. ಹೊರಗೆ ಮಕ್ಕಳ ಕೂಗಾಟ ತಲೆನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಷ್ಟು ಚೀತ್ಕಾರಕ್ಕೇರಿದೆ! ಶ್ರೀಧರನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಬೆನ್ನಿಗೆ ಕೈಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುತ್ತ ನಡೆದ. ೧೯೪೭ನೆಯ ಇಸ್ವಿ! ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ದಿನ! ಆದರೂ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಡವರ ಸ್ಥಿತಿ ಇನ್ನೂ ಇಷ್ಟು ಕೀಳಾಗಿದೆಯಲ್ಲವೆ? ತನ್ನ ಕೋಣೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟೊಡನೆ ವೈತರಣಿಯ ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟಂತೆ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನು ಸುಧಾರಿಸುವುದಾದರೂ ಶಕ್ಯವೆ? ಮುಂಬಯಿಯು ಪ್ರಾಂತದ ರಾಜಧಾನಿ. ಕಟ್ಟಡಗಳು ತೋರಿಕೆಗೆ ಭವ್ಯವಿರಬೇಕು. ಸಾಕಲ್ಲವೆ? ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ. ಮಿಕ್ಕವರ ಗೊಡವೆ ಯಾರಿಗೇನು? ಕಾಣಲು ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ. ಒಳಗೆ ನೋಡಿದರೆ ಕಾಲು ಚಾಚಿ ಮಲಗಲು ಸಾಲದಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕೋಣೆ. ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತು-ಹನ್ನೆರಡು ಜನ. ಸಾಲುವುದು ಶಕ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಟ್ಟಡದ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕಿದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ವ್ಯವಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು. ಹುಡುಗ-ಹಿರಿಯ-ಗಂಡು-ಹೆಣ್ಣು ಎಂಬ ಭೇದ ಮಾಡಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಜಾಗೆ ಬೇಕಲ್ಲ? ತುಸು ಬೆಳೆದ ಹುಡುಗರು ಇದಕ್ಕೆ ಬೇಸತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಹೊರಗೆ ಅಲೆದಾಡುವರು; ನಿದ್ರೆಯ ಕಾಟ, ನಿರುದ್ಯೋಗ ತಪ್ಪಿಸಲು ಜೂಜಾಟ, ಜಗಳಾಟ, ಕಳವು—ಇಂತಹದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವರು; ಹುಡುಗೆ ಯರೊ—ಕೊಳೆಗಾರಿಕೆ ಸುಲಭವಾದ ಉಪಾಯ, ಸಾಲದ ಮನೆ ತಪ್ಪಿಸಿ ರಾತ್ರಿ ಸುಖದ ಜಾಗೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ. ಕೊನೆಗೆ ಯಾವಾಗಲಾದರೊಮ್ಮೆ ತಡೆಯದಂತಾಗಿ ಮುಷ್ಕರ ಹೂಡುವುದು; ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಷ್ಟ-ನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕುಂಯ್ ಎನ್ನದೆ ಸಹಿಸುವುದು! ನಡೆದಿದೆ ಈ ಸಂಸಾರಚಕ್ರ. ಸಂಭವಾಪಿ ಯುಗೇ ಯುಗೇ—ಎಂಬ ಮಾತು ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೇನೋ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಕರಣೆ. ಯಾವ ಯುಗ ಬಂದರೂ ಇವರ ಹಣೆಬರಹ ಇದೇ....ಆದರೆ—ಆದರೆ—ತಾನೇಕೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತೋ—

ಎಂದು ಹಣೆಗೆ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿದ ಶ್ರೀಧರ....ಈ ಹಾಳು, ಈ ಹೊಲಸು, ಈ ಹೊಲಿತನ—ಇದನ್ನರಿತೂ ತಾನೇಕೆ—? ಹಣೆಯ ಗಂಟು ಸಡಿಲಾಯಿತು. ಹೊಳೆಯಿತು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ತಾನು ಯಾಕೆ ಈ ಉಪದ್ವ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುಕೊಂಡನೆಂಬುದು. ಅದಕಾಗಿಯೆ ಅಲ್ಲವೆ ಈ ದಿನ ಮಾಧವನನ್ನು ಕಾಣಲೇಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು. ಮತ್ತೆ ಎಾರನ್ನು ಕಾಣುವುದಾದರೂ ತಾನೆಂದು ಹೊರಬೀಳುತ್ತಲಿದ್ದಿಲ್ಲ....ಆದರೆ ಮಾಧವನಿಗಾಗಿ ತಾನು ಈ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೈಕೊಂಡದ್ದು. ಮಾಧವನಿಗೆ ತನ್ನಿಂದ ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ, ತಾನು ಮಾಧವನಿಗೆ ಅಪರಾಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಧರನು—ಪ್ರಾಣಶ್ಚಿತ್ತ ಎಂದು—ಈ ದುಃಖದ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ. ಉದ್ಧವಾದ ಉಸಿರೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀಧರನು ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾದವನಂತೆ ಮಂಚದಲ್ಲಿ ಮುಖ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿದ್ದನು. ಎರಡೂ ಅಂಗೈಗಳನ್ನು ತಲೆಯ ಕೆಳಗಿಟ್ಟು, ಎರಡೂ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತೆರೆದು, ಮಾಳಗೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತಹ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒರಗಿಕೊಂಡನು.

೧೯೨೨ರ ಮಾರ್ಚ್ ೧೫-೧೬ರ ಸುಮಾರಿಗೆ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಾರ್ಚ್ ೧೬ರ ದಿನ ಹೋಳೀಹುಣ್ಣಿವೆ. ಆ ದಿನ ಸರಕಾರವು ಮಹಾತ್ಮಾಗಾಂಧಿಯವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿತು. ತತ್ಕ್ಷಣವೆ ತಾನು ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಊರಿಗೆ ಬಂದೆನೆಂದು ಮಾಧವನು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾರ್ಚ್ ೧೫-೧೬ರ ಸುಮಾರಿಗೇ ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಕಡೆ ಬಂದದ್ದು. ಈ ಮಾಧವ ಯಾರು? ಗರೀರ ಬಾಡಿದೆ, ಗಲ್ಲ ಪಚ್ಚಾಗಿವೆ, ಕಣ್ಣು ಒಳನಟ್ಟಿವೆ, ಬೆನ್ನೂ ಬಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಕಳವಳವನ್ನು ತಡೆಯಲಶಕ್ಯವಾಯಿತು. “ ಮಾಧವಾ, ಮಾಧೂ ” ಎಂದವನೇ ಅವನ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಮುಖವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬಿಕ್ಕಿದನು ತಾನು! ಶ್ರೀಧರ! ಮಾಧವನು ದುಃಖವನ್ನು ಹೊರಗೆಡುಹಲಾರದಷ್ಟೂ ನಿರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದನೇನೋ! ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಕುಡಿತು, ನೀರು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಊರಿಗೆ, ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಮುಟ್ಟಿ ಕೂಡಲೆ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಣಲು ಬಂದಿದ್ದನು....ಊಟ, ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಆದ ಮೇಲೆ ಒಂದೆಡೆ ಕುಳಿತರು. ಎಷ್ಟೊತ್ತು

ಮಾತಿಲ್ಲದೆ ಕಳೆದಿದ್ದರೂ ಅವರ ಹೃದಯಗಳು ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ಷೇಮಸಮಾಚಾರದ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಸಲುಗೆಯಿಂದ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿವೆ ಎಂಬ ಕಳೆ ಇದ್ದಿತು ಇಬ್ಬರ ಮುಖದ ಮೇಲೂ. ತಾನು ಒಂದೇಸವನೆ ಮಾಧವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಾಧವನೆ ನಗೆಯಿಂದ ಮಾತು ನೊದಲಾಡಿದನು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದ ನೆವವಾದರೂ ಇದೆ ನನಗೆ ಆರೋಗ್ಯ ಕೆಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕುಳಿತಲ್ಲಿಯೇ ಸೊರಗಿದ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಹಾಗೆ ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಲು ಅರ್ಹನಲ್ಲ ”

ತಾನು ಏನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ? “ ಮಾಧೂ, ಗಟ್ಟಿ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ನೀನು ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನೇ ಜೇಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಆ ಅಪರಾಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೆಂದು ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ದುಡಿಡಿರುವೆ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸೊರಗಿರುವೆ” ಎಂದು ಹೇಳಬಿಡಬೇಕೆ ? ಮಾತು ಸರಿಯಾದರೂ, ರೀತಿ ಸರಿಯಾಗಬಹುದೆ ? ತಾನು ಅವಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ದುಡಿದುದಾದರೂ ಏನು ? ರೈತರಿಗೆ ಓದಲು ಕಲಿಸಿದ್ದು. ಪರಿಶ್ರಮದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಕೂಲಿಯವರ ತಂಟೆ ಬಗೆಹರಿಸಿದ್ದು; ದೇಶದ ಸೇವೆಯಲ್ಲ. ಕಸಬುಗಾರರಿಗೆ ಸಂಘಟನೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ತೋರಿಸಿದ್ದು; ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಚಳವಳಿವಲ್ಲ. ಯಾವ ದೊಡ್ಡ ಕೆಲಸವನ್ನು ತಾನು ಮಾಡಿದೆನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ? ಒಂದು ದಿನ ಸಂತೆಗೆ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಹಳ್ಳಿಗನನ್ನು ಪೋಲೀಸನೊಬ್ಬನು ತಡೆದನು, ಹೊಡೆದನು; ಅದನ್ನು ನೋಡಿದ ಶ್ರೀಧರನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಧಾವಿಸಿ “ ತಡೆಯುವ ಅಧಿಕಾರ ನಿನಗಿದೆ, ಹೊಡೆಯುವ ಅಧಿಕಾರ ನಿನಗಿಲ್ಲ; ಅವನ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನಾದರೂ ಬೇಡು, ಇಲ್ಲವೆ ಫರ್ಯಾದವನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗು ” ಎಂದದ್ದೂ ಆ ಪೋಲೀಸನು ಹಳ್ಳಿಗನಿಗೆ ಕ್ಷಮೆ ಬೇಡಿದ್ದೂ, ಮುಂದೆ ಕ್ರಮೇಣ ಅವರಿಗೆ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿಕೊಟ್ಟದ್ದೂ—ಛಿ, ಇದು ಯಾವ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಮಾಧವನೆಮರು ಹೇಳುವುದು ? “ ನಿನಗೆ ಕೇಳಿಕೊಂಡದ್ದು ಇಂತಹ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಸದುಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು. ನೀನಿಲ್ಲದಕ್ಕಾಗಿ, ನಿನ್ನ

ವತಿಯಿಂದ ನಾನು ಮಾಡಿದೆ” ಎಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಿಡೋಣವೆ—ಎನ್ನಿಸಿತು. ಆದರೆ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯಗಳ ನಾಶವನ್ನು ಅನುಭೋಗಿಸಿದ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ಹೇಳುವಂತಹ ಮಹತ್ತ್ವದ ಕೆಲಸ ತನ್ನಿಂದ ಆಗಿಲ್ಲವಲ್ಲ—ಎಂದು ನೊಂದನು ಶ್ರೀಧರ. ವಿಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ಮಾಡುವಾಗ ಇಂತಹ ಕೆಲಸ ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದೆಂದು ತೋರಿತ್ತು, ಮಾಧವನಿಗೆ ಹೇಳಲೇ ಬೇಕೆಂದೆನ್ನಿಸಿತ್ತು. ಈಗ ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೆ ಮಾಧವ ಕುಳಿತಾಗ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ ತಲೆಗೆ ತೋಚಲೊಲ್ಲದು, ನಾಲಗೆ ನುಡಿಯಲೊಲ್ಲದು.

“ ಯಾಕೋ, ಶ್ರೀಧರಾ, ಯಾವಾಗ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈಗ ತಲೆ ಜಾಡಿಸುವೆಯಲ್ಲ ? ”

“ ಆಂ—”

ಶ್ರೀಧರನು ಎಚ್ಚಿತ್ತವನಂತೆ ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದನು. ನಗುವ ಮಾಧವನ ಮುಖ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ.

“ ಮಾಧವಾ, ಏನು ಮಾಡಿರುವೆನೋ ನನಗೇ ತಿಳಿಯದುತಾಗಿದೆ.”

“ ಸರಿ. ಯೋಗ್ಯ ಗೆಳೆತನ. ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನನಗ ತಿಳಿಯದಾಗಿದೆ. ”

“ ಯಾಕೆ-ಏನು-ಅಲ್ಲ-ಚಳವಳಿ—” ಶ್ರೀಧರನು ಕೇಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಶಬ್ದಗಳೆ ದೊರೆತುವು ಹೊರತಾಗಿ ವಾಕ್ಯ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಏನನ್ನೂ ನುಡಿಯದೆ ಮಾಧವನು ಉಸುರ್ಗರೆದನು.

“ ಎಂದೋ ನಿನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದರೆ—ಎಂದೆನ್ನಿಸಿದೆ ನನಗೆ.”

ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಅರಳಿತು. “ ಎಂದೋ ಯಾಕೆ ? ಈಗ ಲಾದರೂ—”

ಮಾಧವನು ವಿಷಾದದಿಂದ ತಲೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದನು.

೧೩

ಆ ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತನಗಾದ ನಿರಾಶೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು ಶ್ರೀಧರನು ಈಗ ಕೂಡ ತಡೆಯದೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದನು. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಇತಿಹಾಸ

ದಲ್ಲಿಯಂತೆ ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಕ್ಷಣ ಇಡಿಯ ಭವಿತವ್ಯವನ್ನೆ ಬದಲಾಯಿಸಲು ನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗುತ್ತಿದೆ! ಆ ದಿನ ಮಾಧವನು ತಲೆ ತೂಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು, ಇಂದು ತಾನು ಪರೀಕ್ಷದ 'ಚಾಳ'ದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಮಾಧವನೂ ನಿರಂತರ ರೋಗಿಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಲಾದರೂ ತನಗೆ ನಿಜವಾಗಿ ಈ 'ಚಾಳ'ದ ತಿಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಉರುಳಾಡುವುದು ದಗತ್ಯವಿದೆಯೆ? ಶ್ರೀಧರನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ನೆನೆದುಕೊಂಡನು; ಮನೆ, ತಾಯಿ, ಉತ್ಪನ್ನ, ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥಸಂಗ್ರಹ, ಶತ್ರುಗಳಿಲ್ಲ, ಸುತ್ತಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸನ್ಮಾನ, ಬಳಲಿಕೆ ಇಲ್ಲದ ಆರೋಗ್ಯ—ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ತಾನು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಇದ್ದುದೇಕೆ? ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು, ತನ್ನ ಅನುಭವವನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡು ನಗೆಯೂ ಬಂದಿತು. ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕೆಲಸದ ವಿವರ ಕೇಳಿ “ ನೀನು ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತ ” ಎಂದಿದ್ದ ಮಾಧವ. ಮುಂದೆ ೩-೪ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ “ ಶ್ರೀಧರನು ಸಮಾಜಸತ್ತಾವಾದಿ ” ಎಂದು ಗೆಳೆಯರೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು; ೪-೬ ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆ “ ಇವನು ಸಾಮ್ಯವಾದಿ-ಕಮ್ಯುನಿಸ್ಟ್ ” ಎಂದು ಗೆಳೆಯರಲ್ಲಿಯೆ ಕೆಲವರು ದೂರದಿಂದ ಬೆರಳು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದರು. “ ನೀನು ಎಂದಿನಿಂದಲೂ ತೃತೀಯಃಪಂಥ ಪ್ರಕೃತಿಯವ ” ಎಂದಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತಾನು ಎಂದಿನಂತೆ ಶ್ರೀಧರನಾಗಿಯೆ ಉಳಿದಿದ್ದರೂ ಜನರು ಈ ರೀತಿ ತನ್ನನ್ನು ಜೇರೆ ಜೇರೆ ಹೆಸರಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವರಲ್ಲ? ನಿಜವಿದ್ದ ಮಾತೆಂದರೆ ತಾನು ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿ ತಲೆ ಹಾಕಿಲ್ಲ, ಇಂದಿನ-೧೯೪೭, ಅಗಸ್ಟ ೧೫-ವರೆಗೂ ಒಂದು ರಾಜಕೀಯ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಯ ಉಪಯೋಗ ತಿಳಿಯುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ದೊರೆಯುವ ವರೆಗೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜಕಾರಣವೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮತ ತನ್ನದು. ಕೈಲಾದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಆ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ತಾನು ಪರೀಕ್ಷದ ನರಕದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದದ್ದು ! ಆದರೆ ಅಂದು ಮಾಧವನು ತನ್ನೊಡನೆ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಒಪ್ಪಿದ್ದರೆ ತಾನೀಗ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾರಿ ತಪ್ಪಿದವನಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿಚ್ಚು ಅಡ್ಡದಾರಿಯನ್ನೆ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದನೋ ಇಲ್ಲವೋ?...ಶ್ರೀಧರನು ತಲೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಕೈಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಿಂದ ಹಣೆಯನ್ನು

ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡನು. ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದ್ದನು. ನಿಜವಾಗಿ, ಅಂದು ಮಾಧವನು ಒಪ್ಪಿದ್ದರೆ—

ತಾನು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಲು ಮಾಧವನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ತಲೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದನು, ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಾದಯುಕ್ತ ಕಳೆಯಿಂದ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದಿತು. ಮೂರು ದಿನಗಳ ಮುಂಚೆ ಮಹಾತ್ಮರ ಬಂಧನದಿಂದ ಮಾಧವನ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ನಿರುತ್ಸಾಹಜನಕ ಆಘಾತವಾಗಿರಬಹುದೆ? ಒಂದೆರಡು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದು ಮಾಧವನು ದಾನಾಗಿಯೆ ಮಾತು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಅದೊಂದು ಕರುಣಾಜನಕ ಕತೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಧರನು ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಶ್ರೀಧರನ ಕಠೋರ ಸ್ವಭಾವವಲ್ಲ, ಹೀಗಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೆ ಶ್ರೀಧರನು ಎಣಿಸಿದ್ದು. ತನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದಾಗ ಕಣ್ಣುಕಟ್ಟಿದ ಸಭಿಕರ ದೃಶ್ಯವು ದುರ್ಭವದಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಧವನ ಮುಂದೆಮುಂದೆಯೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ಆ ಹತವೀರ್ಯ ಕಳೆಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಕ್ಷಣದಿಂದ ಮಾಧವನ ಮನೋವೃತ್ತಿಯೆ ಬದಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಮೇಲೆ ಜೇಲಿನಲ್ಲಿ ಅನಾರೋಗ್ಯ. ಮುಂದೆ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡ ಹಿಂಸಾಕಾಂಡ. ೨-೩ ತಿಂಗಳ ವರೆಗೆ ಹೆಮ್ಮೂನ ಹಟಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂಬಯಿ ಡಾಕ್ಟರರ ಉಪಚಾರ ನಡೆಸಿದರೂ ಮಾಧವನ ಪ್ರಕೃತಿ ಸುಧಾರಿಸಲಿಲ್ಲ.

“ ಯಾಕೆ ಗೊತ್ತಿದೆಯೆ, ಶ್ರೀಧರಾ ” ಎಂದು ಕತೆಯನ್ನು ತಡೆದು ಮಾಧವ ಕೇಳಿದ.

“ ಡಾಕ್ಟರನಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ”

“ ಅಲ್ಲ, ಹೆಸರಾದ ಡಾಕ್ಟರನವ. ಎಲ್ಲ ತರದ ಔಷಧೋಪಚಾರ ನಡೆಸಿದ. ” ಮಾಧವನು ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿದನು. “ ಆದರೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಂದಾಗದ ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿವನ್ನು ಡಾಕ್ಟರನ ವಿರುದ್ಧ ಮಾತ್ರ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿದೆ ನಾನು. ”

“ ಒಟ್ಟಾರೆ, ನಿನ್ನ ಅಸಹಕಾರ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೆ ತಪ್ಪು ಎಂದು ನಾನು ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲವೆ ? ”

“ ಆದರೆ ಈ ಅಸಹಕಾರ ಬೇರೆ. ಡಾಕ್ಟರನ ಔಷಧಕ್ಕೆ ಸಹಾ ಏಕ ವಾಗಿ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲವಂತೆ ನನ್ನ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ.”

“ ನಾನು ಕಾಲೇಜನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ಅದೂ ಅರ್ಧಕ್ಕೆ) ಒಂದು ವರ್ಷದ ಪೇಲಾಯಿತು. ನನಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೇಳಬಾರದೆ?” ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದ ಶ್ರೀಧರ.

“ ನನ್ನದು ಮನೋರೋಗವಂತೆ.”

ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಕೆಲಹೊತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದವರಂತೆ, ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತರಾದವರಂತೆ ಸ್ವಭವ ರಾಗಿ ಕುಳಿತರು.

“ ನನಗೆ ಅದು ಮೊದಲೇ ಗೊತ್ತಿತ್ತು ” ಎಂದ ಮಾಧವ.

“ ಹುಚ್ಚು ! ಏನಾದರೊಂದು ಹೆಸರಿಡುವುದು ! ಮನೋರೋಗವಂತೆ? ಈ ಹಾಳು ಉಪದ್ವ್ಯಾಸ ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ಥ ಚಿತ್ತದಿಂದ, ಎರಡೂ ಹೊತ್ತು ಸುಖದಿಂದಿಂದುಂಟು, ನಾನು ಓದುವುದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತ ಒಂದೇ ತಿಂಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಬಿಡು. ಎಲ್ಲಿದೆ ಮನೋರೋಗ ನೋಡೋಣವಂತೆ.”

ಎಂತಹ ಹೃದಯ ! ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ಪುಣ್ಯದ ರಾಶಿಯಂತಿದ್ದ ಗೆಳೆ ತನ ! ಮಾಧವನ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹನಿ ಮಿಂಚಿತು. ತನಗಾದುದನ್ನು ತೋರಗೊಡ ಬಾರದೆಂದು ಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕ ನಗೆಯಿಂದ “ ನನಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ, ಅದ ಕಾಗಿ ಬಿಡಲಾರದ ಹೆಂಡತಿ ಇದ್ದಾಳೆ, ಮರೆಯಬೇಡ, ಶ್ರೀಧರಾ ” ಎಂದನು.

“ ಹಾಗಾದರೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದುಕೊ.”

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ.”

ಶ್ರೀಧರನು ಚಕಿತನಾದನು. ಮಾಧವನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯದ ದನಿ ಇದ್ದಿತು, ಆದರೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕಾರಿಣ್ಯವೂ ಇದ್ದಿತು. ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಮಾಧವನನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದನು. ಮಾಧವನು ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಕೂಡಲೆ ಶ್ರೀಧರನು ಅವನ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಕೈಯಿಟ್ಟು, ಸೌಹಾರ್ದದಿಂದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ದನಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದನು :-

“ ಮಾಧೂ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೇನೂ ಇದೆ.”

ಉತ್ತರವಿಲ್ಲ.

“ ನಿನ್ನ ದನಿ, ನಿನ್ನ ಕಳೆ ಇದು ಸಾರಿಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಹೇಳು, ಮಾಧೂ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭ ಒದಗುವುದೆಂಬ ಭರವಸೆಯಿಂದ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಕಳೆದಿದ್ದೇನೆ. ನಿನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯ ದಿವಸದ ಎಣಿಕೆ ಹಾಕಿದ್ದೇನೆ. ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಬರೆದು ಕೇಳಿಕೊಂಡು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕೂಡಾ ಮಾಡಿದ್ದೆ.

ಅಹುದು, ತನಗೆ ಗೊತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ತಲೆ ತೂಗಿದನು ಮಾಧವನು.

“ ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಕೇಳುವ ಅಧಿಕಾರವಿದೆಯಲ್ಲವೆ ? ”

ಮಾಧವನು ಮುಖವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕಿತ್ತಿದನು. ಅದರಲ್ಲಿನ ಸಮಾಧಾನದ ಕಳೆಯಿದ್ದಿತು. ಒಂದು ನಿಮಿಷದ ಮುಂಚಿನ ಉದ್ವೇಗ ಮಾಯವಾಗಿತ್ತು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ನನ್ನಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ....ಇದೇ—ನನ್ನ ಮನೋರೋಗ ” ಎಂದನು.

“ ಹುಚ್ಚು ! ” ಎಂದು ಗದ್ದರಿಸಿದನು ಶ್ರೀಧರ. ಇಡೀ ಜಗತ್ತನ್ನೆ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ ಗಹಗಹಿಸಿ ನಕ್ಕನು. ಮರುಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೋಪದ ಕಳೆ ಏರಿತು. “ ಯಾರು ಹೇಳಿದರು ನಿನಗೆ ? ಆ ಮುಂಬಯಿಯ ಡಾಕ್ಟರನೆ ? ”

ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನನ್ನು ಸಂತೈಸುವವನಂತೆ ಬೆನ್ನು ಚಪ್ಪರಿಸುತ್ತ ತನ್ನ ಕತೆಯನ್ನು ಹೇಳತೊಡಗಿದನು. ಹೇಳುತ್ತ ನಡೆದಂತೆ ಶ್ರೀಧರನ ಅರಿವು ಮಾಧವನಿಗೆ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳುವಂತೆ, ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೇಯೆ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನಂತೆ ಅವನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅವಸರವಾಗಿ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನಿಟ್ಟುಸಿರೊಡನೆ ಹೊರಬರುತ್ತಿದ್ದುವು. ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಅವಸ್ಥೆ ಹೇಗಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಹೇಳಬೇಕೆ ? ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದ ನಿರಾಸೆ ಕ್ರಮೇಣ ಗತಿಗಾಣದ ಭಾವನೆಯಾಯಿತು. ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದ ದಿನ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡ ದಂಗೆಯ ದೃಶ್ಯದಿಂದ ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕ

ಚಳವಳದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧೈರ್ಯ ಹುಟ್ಟಿತು. ಮಾಡುವುದೇನು? ಯಾರೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲರು. ಮುಂದಾಳುಗಳು ತಂತಮ್ಮೊಳಗೆಯೆ ಅವಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ಅಧೈರ್ಯವನ್ನೂ ಆಡಿತೋರಿಸಹತ್ತಿದ್ದರು. ದೇಶಬಂಧು ಚಿತ್ತರಂಜನ ದಾಸರವರನ್ನು ಮೊದಲೊಂದು ಬುದ್ಧಿ ವಂತರನೇಕರು ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ವಾಸ, ಈ ಧೋರಣೆಗಾಗಿ ಅಸಮ್ಮತಿ ಇವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಲೆ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು; ಹಜರತ್ ಮೊಹಾನಿಯಂತಹ ಕೆಲವರು ಅಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಬದಿಗಿಟ್ಟು, ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೊರಕಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೆರಳಿದ್ದರು; ಸಭೆ, ಭಾಷಣ, ಜೇಲು, ಬಿಡುಗಡೆ; ಮತ್ತೆ ಸಭೆ, ಮತ್ತೆ ಭಾಷಣ, ಮತ್ತೆ ಜೇಲು, ಮತ್ತೆ ಬಿಡುಗಡೆ; ಮತ್ತೆ—ಮುಂದಾಳುಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಇದಾದ್ದರಿಂದ ಜನತೆಗೆ ದಾರಿ ತೋರಿಸಲು ಅವರಿಗೆ ಸಮಯವೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಯಿತು. ದಾರಿಗಾಣದ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಧವನು ತಾನೂ ಒಬ್ಬ. ಶಿಕ್ಷಣದ ಯಾವುದೂ ಡಿಗ್ರಿ (ಪದವಿ) ಇಲ್ಲದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವರು ಅವನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿದರು; ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುವುದೆ ಒಂದು ಕೆಲಸ ಎಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಮಾಧವನು ಎಲ್ಲಿ ಹೋದರೂ ಉತ್ತೇಜನ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ; ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹಿಡಿದರೂ ಅದರ ಉಪಯುಕ್ತತೆ ಎನ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ೩-೪ ತಿಂಗಳ ಈ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆದು ತನ್ನಲ್ಲೂ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲ, ಜನತೆಯಲ್ಲೂ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಬಂಧನವಾಯಿತು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಅಂದು ನನ್ನ ಆಯುಷ್ಯವೆ ಮುಗಿಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದೆ. ದೇಹಕ್ಕಾದ ನಿತ್ರಾಣ ಅವಸ್ಥೆ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಒದಗಿತು. ಓಡಿಹೋಗೋಣ ಎನ್ನಿಸಿತು. ತತ್ಕ್ಷಣ ಮನೆಗೆ ಬಂದೆ ” ಎಂದು ಗದ್ಗದನಾಗಿ ಮಾಧವನು ಮಾತು ಮುಗಿಸಿದನು.

ಕೋಣೆಯ ಹವೆಯಲ್ಲಿಯೆ ನಿರಾಸೆಯೂ, ನಿತ್ರಾಣತೆಯೂ ತುಂಬಿ ಕೊಂಡಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು. ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಉಸಿರಾಡಿಸಲು ಕೂಡ ಹೆದರಿದವರಂತೆ ಸ್ತಬ್ಧರಾಗಿ ಕುಳಿತರು.

ಶ್ರೀಧರನು ತಟ್ಟನೆ ಮಂಚದಿಂದಿದ್ದನು. ಮುಖವು ಬೆವರಿತ್ತು. ಅಂದಿನ ವಾತಾವರಣ ಇಂದೂ ಮುಸುಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು ತನ್ನನ್ನು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ತಲೆ ಜಾಡಿಸಿದನು. ಎಂತಹ ಕೋಣೆ! ಒಂದು ಕಿಟಕಿ ಇಲ್ಲ ಹೊರಗಿನ ಹವೆ ಸಂಚರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ! ಉಸಿರುಗಟ್ಟಿದಂತಾಗುವುದು. ನಿಜ, ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಹೊರಗಿನ ದಾರಿ ಕಾಣದಿದ್ದಾಗ ಹೀಗೇ ಉಸಿರುಗಟ್ಟಿದಂತಾಗುವುದು. ಏನು ಅಂದಿನ ಅವಸ್ಥೆ ಮಾಧವನದು! ಇಂದಿಗೂ ಆ ಮನೋವಸ್ಥೆಗೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾಧವನೊಬ್ಬನೆ ಹಾಗಾಗಬಹುದೇ? ಶ್ರೀಧರನು ಮತ್ತೆ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಂದಿತ್ತ ಸುಳಿದಾಡಹತ್ತಿದನು....ಅದೇಕೆ?....ಅದು ಮಾಧವನಂತೆ ಸಾವಿರಾರು ತರುಣರು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದು, ನಿತ್ರಾಣ ಬೊಂಬೆಗಳಂತೆ ಇಂದಿಗೂ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು....ದೇಶದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಂತಹ ಅನರ್ಥ! ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ತರುಣರು ಜೀವನನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಇದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಮ....ಈ ನಿಃಶಸ್ತ್ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ತರುಣರು ಜೀವನನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬದುಕುವುದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನರ್ಥ. ಅಂದಿನ ತರುಣರೆಂದು ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಮಾಧವನ ಸಮಾನವಯಸ್ಕರು! ಮಾಧವನಂತೆ ಮತಿಗೆಟ್ಟ, ಧೃತಿಗೆಟ್ಟ, ನಂಬುಗೆಗೆಟ್ಟವರು! ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಇಂದು ಈ ಅವಸ್ಥೆ ಬಂದಿದೆಯೆ? ಯಾವ ದಾರಿಯೂ ಕಾಣದಾಗ ಅಡವಿಯ ದಾರಿ ಕಂಡರೂ ಸಂತೋಷ....ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಬೇಜಾರಾಯಿತು.... ವಿಚಾರ—ಬರಿಯ ವಿಚಾರ....ಇಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಒಂದು ಘಟನೆ ನಡೆದು ಹೋಗಿರುವಾಗ ಇಂತಹ ವಿಚಾರಗಳ ಉಪಯೋಗವೇನು?....ಹೋಗಲಿ, ತಾನಾದರೂ ಈ ವಿಚಾರ ನಡೆಸಿದ್ದು ಯಾಕೆ? ಕೇವಲ ಆನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ. ಇಂದು ಮಾಧವನನ್ನು ಕಾಣಬೇಕಾಗಿದೆ, ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿದೆ....ಇಷ್ಟೆ. ತನಗೇನು ಇದರ ಗೊಡವೆ? ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಸೇರಿಲ್ಲ, ಯಾವ ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿಲ್ಲ....ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ತನು ಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು, ಮನಸ್ಸು ಹಗುರಾಯಿತು. ಮುಂದಿದ್ದ ಮೇಜಿನ ಮೇಲೆ ಕಾಲು ಚಲ್ಲಿ ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡನು....ಶ್ರೀಧರನು ಗಾಬರಿಗೊಂಡವನಂತೆ ತಟ್ಟನೆ ಸಾವರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿದ್ದ

ಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಗಂಟೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹತ್ತು ನಿಮಿಷಗಳ ವರೆಗೆ ತನಗೆ ನಿದ್ರೆ ಹತ್ತಿತ್ತಲ್ಲವೆ? ನಿದ್ರೆಯೆ ಇರಬೇಕು, ಯಾಕೆಂದರೆ ತಾನು ಕಂಡ ದೃಶ್ಯ ಕನಸಿನ ದೃಶ್ಯ. ಮಾಧವನು ನಗುತ್ತಲಿದ್ದನು. ಆ ಕಳೆಯನ್ನು ಮಾಧವನ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ನೋಡಿ ಎಷ್ಟು ವರ್ಷಗಳಾದವೋ? ಅದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಕಂಡದ್ದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಕನಸು!....ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಹೆದರಿದನು ತ್ರಿಧರ. ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ನಗೆಮೊಗ ಕಂಡರೆ ಅಶುಭವಂತೆ, ನಗೆಮೊಗದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ, ತನಗಲ್ಲ....ಮಾಧವನಿಗೆ ಏನಾದರೂ—ಛೇ! ಹುಚ್ಚು. ಮಾಧವನ ವಿಷಯ ವಾಗಿಯೆ ತಲೆತುಂಬ ವಿಚಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಂಡನು. ಆದರೆ ನಗೆಮೊಗವೇಕೆ?—ಛೇ! ಇದೇನು?....ಮಾಧವನು ಎಂದೂ ನಕ್ಕಿಲ್ಲವೆ?....

೧೪

ಹಠಾಶನಾಗಿ ಜೇಲಿನಿಂದ ಮರಳಿ ಬಂದಾಗ ಮಾಧವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಗೆ ನಿರ್ನಾಮವಾಯಿತು ಎಂದು ತ್ರಿಧರನು ತಿಳಿದಿದ್ದನು. ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡೆನೆಂದು ಹೇಳುವನಲ್ಲ? ಶ್ರದ್ಧೆ ಇಲ್ಲದ ಜೀವಿತಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿ ಎಲ್ಲದ ಬಂದೀತು?....ಆದರೂ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರ ಊರು ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಮಾಧವನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಣಲು ಬಂದಾಗ ಒಮ್ಮೆ ತ್ರಿಧರನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ ವಾಯಿತು. ಮತ್ತೆ ಮಾಧವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕಳೆ ಮೂಡುತ್ತಿದೆ! ಆಸೆಯೂ ಆಯಿತು ತ್ರಿಧರನಿಗೆ. ಮಾಧವನಿಗಾಗಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಆಶೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸುಸಂದರ್ಭ ಮತ್ತೆ ಒದಗಬಹುದೆ? “ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ಮತ್ತೆ ನಾನು ಮೊದಲಿನ ಮಾಧವನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೆ ಲಿದ್ದೇನೆ” ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದ ಹೇಳಿದನು.

“ತಪ್ಪು, ತ್ರಿಧರಾ; ನೀನು ಕಾಣುವುದು ಹೊಸ ಮಾಧವನನ್ನು. ಮೊದಲಿನವನು ಸತ್ತುಹೋದನು.”

“ಓಹೋ! ಅದು ಸಂತೋಷದ ಸಂಗತಿ ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದ ಹೇಳುವಿ ಯಲ್ಲವೆ?” ಎಂದು ತ್ರಿಧರ ಹಂಕಿಸಿದನು.

“ಸಂತೋಷದ್ದೆ ಸಂಗತಿ. ಸಂಶಯವೇನು? ಹೊಸ ಮಾಧವನಿಗೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸ ಹುಟ್ಟಿಹತ್ತಿದೆ.”

“ ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಧನ್ಯವಾದಗಳು. ”

“ ತಡೆ, ಶ್ರೀಧರಾ; ಆ ಜಗತ್ತು ಯಾವುದು—ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ನೀನು ಧನ್ಯವಾದ ಕೊಡುವೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ? ”

“ ಯಾವುದೇನು? ಇದ್ದದ್ದು ಒಂದೇ ಜಗತ್ತು. ”

“ ನಿಜ ” ಎಂದನು ಮಾಧವ. ಅವನ ಮುಖ ಅರಳಿತು. “ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೆ ಇದ್ದದ್ದು ಒಂದೇ ಜಗತ್ತು; ನನಗೂ ಒಂದಿದೆ. ಆದರೆ ನನ್ನದು ಬಹಳೇ ಚಿಕ್ಕದು. ” ತಡೆದನು. ನಗಿಯಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಶ್ರೀಧರನನ್ನು ನೋಡಿದನು. “ ನನ್ನ ಜಗತ್ತು ಎಂದರೆ ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿ. ”

“ ಭಲೆ! ” ಎಂದನು ಶ್ರೀಧರ. ಏನೆನ್ನೆಬೇಕೋ ತಿಳಿಯದಂತಾಯ್ತು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ನಿನಗೆ ಹೇಳುವೆ. ಜೇಲಿನಿಂದ ಮರಳಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಡಾದೆ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬೇಡಾದೆ, ಇಷ್ಟೇಕೆ?—ನನಗೇ ನಾನು ಬೇಡಾದೆ. ಆದರೆ ಮನೆಗೆ ಬಂದೆ. ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಾನು ಬೇಕಾಗಿದ್ದೆ. ಯಾರು ನನಗೆ ಬೇಡ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿತೋ ಅವರಿಗೇ ನಾನು ಬೇಕಾದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ಹೊರಗೂ ಒಳಗೂ ಸುಧಾರಿಸಲಶಕ್ಯವಾದಂತೆ ಮುರಿದ ಈ ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿದ್ದಿ, ತುಂಬಿ, ಉಳಿಸಿ, ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆ? ”

“ ಹುಂ ” ಎಂದು ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥದ ನಗೆಮೊಗದಿಂದ ಶ್ರೀಧರನು ಗೆಳೆಯನನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದನು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ— ”

“ ತಿಳಿಯಿತು! ತಿಳಿಯಿತು! ಪ್ರವಾಳಶೋಭಾ ಇವ ಪಾದಪಾನಾಂಗಡಕ್ಕೆ ಒಡೆಯುವ ಚಿಗುರಿನಂತೆ! ಅಹುದಲ್ಲೋ? ಬೇಸಗೆ ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಬೆಂದು, ಬರಿದಾಗಿ, ಬಾಡಿ, ಒಣಗಿ ನಿಂತ ಕೊಂಬೆಗೆ ಕುಸುರುವ ಚಿಗುರಿನಂತೆ! ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಜೀವನವೆ. ಅಹುದಲ್ಲೋ? ಜೀವನವು ಹೊಸ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು—ಅಲ್ಲಲ್ಲ—ಏನು—ಹೊಸ ಜೀವನವು ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ? ಆಂ? ” ಎಂದು ಕೇಣಕಿದನು.

ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ಮನಃಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕಿದ್ದರು.....

ಆ ನಗೆ ಮಾಧವನಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಬೇರೂರಿದಂತಾಯಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಮುಖ, ಮೈ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಸಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಮಾಧವನಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನ

ಧ್ವಜದಂತೆ ನಗೆಯೂ ಇದ್ದಿತು....ಹಾಂ-ಆ ನಗೆಗೆ 'ಧ್ವಜ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟವನೆ ತಾನು, ಶ್ರೀಧರ....ಕಳೆದ ವಿಶ್ವಾಸ ಮರಳಿ ಬಂದಿತಲ್ಲ? ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ನಂಬುಗೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದನಲ್ಲ ಮಾಧವ? ಅವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಗೆಯೂ ಆಗಲೇ ಬಂದಿತ್ತು.

ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆಗ ಮಿಕ್ಕ ಜಗತ್ತಿನ ಗೊಡನೆ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ; ಮಾಧವನೊಬ್ಬನಾದರೆ ಸಾಕು. ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದುವುದು, ಚರ್ಚಿಸುವುದು. ಅದಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ತಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ಸಾಯಂಕಾಲ ಉತ್ಸಾಹಿ ಹಳ್ಳಿಗರಿಗೆ ಓದುವರೆ ಕಲಿಸುವುದು. ಮಾಧವನು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಖಾದಿ... ಸೈಕ್ಯಷ್ಟು ಜನರನ್ನು ಕಲೆಹಾಕಿ ಹರಟೆ ಹೊಡೆಯುವ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಸಮಯಕ್ಕೆ ತಕಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ರಾಟೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಧರನು ಎಷ್ಟೋ ಸಲ ನಗೆಯಾಡಿದ್ದನು. ರಾಟೆ ನಡೆಸಿದರೆ ಮುಗಿಯಲಿಲ್ಲ ಮಾಧವನಿಗೆ; ನೂಲುವುದು ಒಂದು ಪ್ರಚಂಡ ಕ್ರಾಂತಿ ಎಂದು ಅವನ ವಾಖ್ಯೆ. ಇದೇ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಮೋಜು ಎನ್ನಿಸಿದ್ದು. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಚಿಕ್ಕವನಿದ್ದಾಗಿನಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಊರ ಜೋಯಿಸರು ತಕಲಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು ಅವನು ನೋಡಿದ್ದ. ಜೋಯಿಸರೂ ಎಂದಿನಿಂದಲೇ ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರರು! ಹಹ!....ತಕಲಿ ನಿಮಿತ್ತ ತೊಡೆ ಚಪ್ಪರಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಕ್ರಾಂತಿ ಎನ್ನಬಹುದೆ?...ಹೋಗಲಿ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾಧವನು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕು....ಹತ್ತಾರು ಜನರನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವ, ಹರಟೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತ ಸಹವಾಸ ಬೆಳೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ; ಅಂತೂ, ದಿನನಿತ್ಯದ ಜಗಳ-ದ್ವೇಷಗಳಿಂದ ಹಳ್ಳಿಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಇದು ಹಿತಕರ....ಇದಲ್ಲದೆ, ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮಾತು. ಮಾಧವನ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಗಾಗಿ ತನಗೆ ಎಂದಿನಿಂದಲೂ ಆದರವಿದ್ದಿತು. ನೋಡಬಾರದೆ ಈಗ ಆ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆಯ ಸದುಪಯೋಗವನ್ನು? ದಿನದ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಹರಟೆಯ ಸದಸ್ಯರಿಂದ ಮಾಧವನು ಕ್ರಮೇಣ ಒಂದು ಸಹಕಾರಿ ಸಂಘವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡನು....ನೂಲುವುದು, ನೇಯುವುದು.... ಎರಡನ್ನೂ ಮಾಡದವರು ತಯಾರಾದ ಬಟ್ಟೆಯ ಮಾರಾಟವನ್ನು ಮಾಡುವುದು....ಲಾಭ, ಎಲ್ಲರೂ ಸಮನಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು....

“ಇದೀಗ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತೆಯ ಸದುಪಯೋಗ” ಎಂದನು ಶ್ರೀಧರ.

“ ರಾಟೆ ತಿರುಗಿಸುವುದು ! ಕತ್ತೆಯ ಬುದ್ಧಿ ಅದರ ಕಾಲೊಳಗೆ, ಹಾಗೆ ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಕೈಯೊಳಗೆ ! ಆಂ ? ” ಎಂದು ಮಾಧವನು ನಕ್ಕನು.....

ನಗೆ ಮಾಧವನಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಬೇರೂರಿಂದಂತಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಯಿತು, ಮಾಧವನ ನಗೆಯ ದಿನ ಮುಗಿದೇ ಹೋದುವೆಂದು. ಯಾವುದು ಆ ದಿನ ? ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಬಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ನಂತರ. ಯಾವುದು ಆ—? ಛೆ ! ಅದನ್ನು ಮರೆಯುವುದೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ೧೯೨೩ರ ಮೇ ತಿಂಗಳು. ಮಾಧವನಿಗೆ ಗಂಡುಮಗು ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನ. ಆ ದಿನ ಮಾಧವನಿಗೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ನಗೆ ಇರಲಿಲ್ಲ.

“ ಯಾಕೋ, ಮಾಧೂ ? ಸ್ವರ್ಗದ ಪ್ರವೇಶಪತ್ರ ದೊರೆತಂತಾಯಿತಲ್ಲ ? ನಗೆಯ ಬದಲು ಜೋಲುಮೋರೆ ಹಾಕಿರುವೆಯಲ್ಲೋ ? ” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಹೊಡೆದೆಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಬೆನ್ನು ಚಪ್ಪರಿಸಿ ಕೇಳಿದ ಶ್ರೀಧರ.

“ ಸ್ವರ್ಗ ಅಲ್ಲ, ಮೋಕ್ಷದ ಪ್ರವೇಶಪತ್ರ ”

“ ಹಾಗೇ ಅನ್ನು. ಸಕ್ಕರೆಯ ಪೇಡೆದ ಬದಲು, ಖೋವಾದ ಪೇಡೆ. ” ಎಂದನು ಶ್ರೀಧರ.

“ಯಾವ ಪೇಡೇನೂ ಅಲ್ಲ, ಗಿಡದ ತೊಪ್ಪಲದ ಪಾಳೆ ಬಂಧಾಗಾಯ್ತು.”

ಶ್ರೀಧರನು ಹುಬ್ಬುಗಂಟಿಕ್ಕಿದನು. ಮತ್ತೆ ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಮೆ ಬಂದಿತೆ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರದ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ನಡುಗಿದನು. “ ವೇದಾಂತದ ಬದಲು ಕನ್ನಡ ವಾಕ್ಯದೊಳಗೆ ಹೇಳಬಾರದೆ ? ” ಎಂದು ವಿನೋದದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಯತ್ನದಿಂದ ನುಡಿದನು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಈಗ ನನಗ ಸಶ್ಚಾತ್ವಾಪ ಆಯಿತು-ಅಲ್ಲ-ಈಗ ನನಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಬಂದಿತು ಅನ್ನು. ”

“ ನೀನು ಹೇಳೋದು ಒಂತುಸಾ ಆದ್ರೂ, ತಿಳಿದರೆ ಅಂತೀನಿ. ”

“ ನಾನು ಕಳೆದ ವರ್ಷ ಹ್ಯಾಗೆ ಕಳೆದೀನಿ ಅನ್ನೋದರ ಕಲ್ಪನೆ ನಿನಗಿಲ್ಲ, ಶ್ರೀಧರಾ—”

“ ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದೊಳಗೆ ತೊಡಗಿ—” ನಗೆಯಿಂದ—“ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಪಟ್ಟಿಯೊಳಗೆ ಒಂದು ಗಂಡು ಮಗುವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ. ”

ಮಾಧವನು ಉಸುರ್ಗರೆದನು. ತಲೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದನು. ಬಂದು ಬಡೆದು ಕೊಂಡಿತು ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಿನ ದೆವ್ವ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ಹಲ್ಲುಕಟಿದನು.

“ಕೇವಲ ಮೋಹ” ಎಂದನು ಮಾಧವ. ಎದುರು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡುತ್ತಲೆ ಮಾತನಾಡಿದನು. ಕೇವಲ ಮೋಹ. ಅದೂ ಇಂದ್ರಿಯ ಮೋಹ. ಛಿ! ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ನನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಸಂತ್ಯಪ್ತಿ ದೊರೆಯುವುದು, ದೊರೆಯಲಿ ಎಂದು ಇಡೀ ವರ್ಷ ಕಾಮವಾಸನೆಯ ಮೋಹದಲ್ಲಿಯೆ ಕಳೆದೆ—”

“ಏ, ಪುಣ್ಯಾತ್ಮಾ—” ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ತಡೆಯದಂತಾಯಿತು, ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತು, “ಪುಣ್ಯಾತ್ಮಾ, ನೀನು ಹೇಳೋದು ತಿಳಿತು ನನಗ. ಅದನ್ನ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ವಯಸ್ಸು ಇದೆ ನನಗೆ. ನಿನಗ ಗಂಡುಮಗು ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಹ್ಯಾಗೆ-ಅನ್ನೋದು ನನಗೂ ತಿಳಿತದೆ ಅಂದೆ.” ಶ್ರೀಧರನು ಹಾವಿನಂತೆ ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದನು. “ಮೋಹ ಅಂತೆ! ಕಾಮವಾಸನೆ ಅಂತೆ! ಅಲ್ಲೋ, ಮಾಧೂ, ತರುಣನಿದ್ದಾಗ ತಾರುಣ್ಯದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಹೊತ್ತರೆ ಮೋಹ ಏನು ಅದು?—”

“ನಾನು ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಅನ್ನೋ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಚರಿಸಲಿಲ್ಲ, ಶ್ರೀಧರಾ. ಅದೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಿನ್ನಹತ್ತಿದೆ ಈಗ. ನೊಂದ ಮನಸ್ಸು, ಬೆಂದ ದೇಹ-ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅದೊಂದು ವಿನೋದ-ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಅಂತ ತಿಳಿದು ಕೊಂಡೇ ಲೋಲುಪನಾದೆ—”

“ಭಲೆ! ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ಬ್ರಹ್ಮವೃತ್ತಿ!” ಶ್ರೀಧರನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಹನೆ ಇದ್ದಿತು, ತಿರಸ್ಕಾರವಿದ್ದಿತು. “ವಿನೋದ-ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಅಂತ ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಂತ! ಸಕ್ಕರೆಗೆ ಸಕ್ಕರೆ ಅಂತ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಬಾಯಿ ರುಚಿಗೆ ಕಹಿ ಹತ್ತೋದಲ್ಲ ಸಕ್ಕರೆ? ಏನು? ಹೇಳೋ, ಬಾದರಾಯಣಾ!”

“ನೀನು ಏನು ಬೇಕಾದ್ದನ್ನ ಹೇಳು. ನಾನು ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪು ಅಂತ ಅನಿಸಿದೆ, ನಾಚಿಕೆಯಾಗಿದೆ ನನಗೆ”

“ಅದಕ್ಕೆ ಮಗ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಂತ ಮುಖ ಕೆಳಗ ಮಾಡ್ತೀನಾ?”

“ನಾಗಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕು ಅಂತ ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡೀನಿ.”

“ ಆಂ ? ಏನೆಂದೆ ? ”

ಶ್ರೀಧರನು ಪೆಚ್ಚಾದನು. ಸಂದರ್ಭ ಯಾವುದು ? ಹೇಳುವನೇನು ? ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಂಶ ಆಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ ?

“ ನಾಗಪುರದಲ್ಲಿ ಸಂನ್ಯಾಸ ಕಲಿಸೋ ಕಾಲೇಜ ಅದ ಅಂತ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ಬಿಡು ನನಗ.. ”

ಮಾಧವನು ಮತ್ತೆ ಉಸುರ್ಗರೆದನು. ಮಾತನಾಡಬೇಕೋ ಬಿಡಬೇಕೋ ಎಂಬುದರ ನಿರ್ಧಾರವಿಲ್ಲದವನಂತೆ ಒಂದೆರಡು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಡ್ಡನು. ಕೊನೆಗೆ ಎದ್ದನು. ಶ್ರೀಧರನೂ ಅವನೊಡನೆ ಹೊರಟನು. ಬಾಗಿಲಿನ ಹತ್ತಿರ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಮಾಧವನು ತಡೆದು, ಶ್ರೀಧರನ ಭುಜ ತಟ್ಟುತ್ತ ಯತ್ನಪೂರ್ವಕ ನಗೆಯಿಂದ “ ಸ್ವಯಂಸೇವಕನಾಗಿ ಹೋಗುವೆ. ನಾಗಪುರದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಡೆದಿದೆ ” ಎಂದವನೆ ಬಿರಿಬಿರಿ ನಡೆದನು. ಹಿಂಬಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಎತ್ತಿದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ತಡೆದು ನಿಟ್ಟುಸಿರಿನಿಂದ ಅವನು ಹೋದುದನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸುತ್ತ ದಿಜ್ಮೂಢನಾದ ಕಳೆಯಿಂದ ಶ್ರೀಧರನು ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂತನು.

೧೫

ಶ್ರೀಧರನು ಉದ್ದವಾಗಿ ಉಸಿರನ್ನೆಳೆದು ಕುರ್ಚಿಯಿಂದೆದ್ದನು. ಹುಬ್ಬು ಗಂಟಿಕ್ಕಿ ಎದುರಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದನು. ಹೊರಗೆ ಹುಡುಗರ ಸದ್ದು ತುಸು ಶಾಂತವಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳ ಊಟದ ಸಮಯ. ಸಾಲದ ಸೀದಾ ಧಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾವು ಕಡಮೆ ತಿಂದು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉಣ್ಣಿಸುವರು ಈ ಬಡವ ತಾಯ್ತಂದೆಗಳು. ಎಂದರೆ ? ಇವರಿಗೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೂ ಮಕ್ಕಳು ಬೇಕಾಗಿ ದ್ದಾರೆಯೆ ? ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ, ರಕ್ತ ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿ ಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಹೀಗೆಯೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರಬಹುದೆ ? ಇಲ್ಲವೆ ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿ ಮನುಷ್ಯಪ್ರಾಣಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದೆಯೆ ? ಮಾಧವನೂ ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಾಣಿ; ಆದರೆ ಅಂದು ಹೆಂಡತಿ, ಮಗ ಇವರನ್ನು ಹಾಗೇ ಬಿಟ್ಟು ಧ್ವಜ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಿದನಲ್ಲ ? ಏ—ನೋ—ಒ—ಒ— ? ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸಂದೇಹ. ಇಂದಿಗೂ ಗೂಢ. ಈ ಗೂಢ ಅಂದು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಮಾಧವನನ್ನು

ಹಾದಿಗೆ ತರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಇಷ್ಟೇಕೆ? ಈಗ—ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ—ಇಂದು ಆ ಗೂಢ ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೂ ಮಾಧವನನ್ನು ಸುಧಾರಿಸ ಬಹುದಾಗಿದೆ....ಏ—ನೋ—ಒ—ಒ—ಒ—ಮಾಧವನು ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಯಾಕೆ ಧುಮುಕಿದನು ? ಮನೆಮಾರು ಬಿಟ್ಟು ಇಷ್ಟು ದೂರ ಹೋದನೇಕೆ? ದೇಶಸೇವೆ ಎಂದೋ ? ಕಳವಳಗೊಂಡ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಮಾಧಾನಕ್ಕೇಂದೋ? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಹುಮ್ಮಸ್ಸು? ಸ್ವಂತದ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದ ಹೇಡಿತನವೋ ? ಶ್ರೀಧರನು—ತಾನು—ಮದುವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ....ಆದರೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತಜ್ಞರೆಂಬವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ರತಿ-ವಾಸನೆ (Sex-instinct) ಯ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ಯಾವ ಧೋರಣೆಯೂ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲ....ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ನಗುತ್ತ, ಗೋಡೆಗೆ ತೂಗಹಾಕಿದ ಭಾವಪಟಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಅತ್ತಿತ್ತ ಸುಳಿದಾಡತೊಡಗಿದನು....ತನಗೇಕೆ ಈ ವಿಚಾರ ? ತನ್ನ ವಯಸ್ಸು ಇದೇ ಲಂಕೆ ಮಿಕ್ಕಿದೆ; ಸ್ತ್ರೀ ಸಹವಾಸವಿಲ್ಲ, ಮದುವೆ ಇಲ್ಲ....ಆಶ್ಚರ್ಯ!....ರತಿ ವಾಸನೆ ಪ್ರಾಣಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿದ್ದರೆ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಅತ್ತ ಧಾವಿಸದಿದ್ದು. ಆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಅತ್ಯಪ್ತಿಯ ಭಾವನೆಯೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ ? ಇದು ಹೇಗೆ? . . ಅಥವಾ, ಕೆಲವು ತಜ್ಞರು ಹೇಳುವ ಮಾತೇ ನಿಜವೋ ? ರತಿವಾಸನೆ ಸಹಜ ವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯ ಸುಖವೆ ಅಗತ್ಯ ಎಂದಲ್ಲ ಎಂಬುದು ? ಮನೆಮಾರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಾನೂ ಅನಿಶ್ರಾಂತವಾಗಿ ಒಂದು ವಿಧದ ನಿರ್ವಾರ್ಥ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತೊಡಗಿಲ್ಲವೆ?....ಆದರೆ ಅಂದಿನ ಮಾಧವನ ನಡತೆ ಬೇರೆ, ತನ್ನ ನಡತೆ ಬೇರೆ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿತು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ. ತಾನು ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪು ಎಂಬ ವಿಚಾರ ಒಂದುಕಡೆ, ಅದರಿಂದಲೆ ತನಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಎಂಬ ವಿಚಾರ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ; ಇವೆರಡೂ ವಿಚಾರ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ತಾಕಲಾಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದ್ದೆಕೆ ಓಡಿಹೋದನು ಮಾಧವ... ಓಡಿ ಹೋದ . ಸಂದೇಹವೆ ಇಲ್ಲ ಇದರಲ್ಲಿ. ತನ್ನ ಹೇಡಿತನಕ್ಕಾಗಿ ಶೂರ ಸ್ವಯಂಸೇವಕನಾದ ಮಾಧವ!....'ಹಃ!' ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಉಸಿರೀಡಿದ ಶ್ರೀಧರ. ನಿಜ...ಪಾರಾಗುವ ಹಂಚಿಕೆಯಿಂದಲೆ ಮಾಧವನು ಓಡಿಹೋದ....

ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸ್ಮರಣೆಯಾಯಿತು. ಆದಿನ ತಾನು ಮಗನ ಜನ್ಮ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಪತ್ರ ಎಂದಾಗ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಲ್ಲ, ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಎಂದಿದ್ದ ಮಾಧವ... ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಮೂಡಿತು....ನಾಗಪುರದ ಧ್ವಜಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಮಾಧವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವೆನ್ನಿಸಿತು.... ಧೂ! ಮಾಧವನಂತಹ ಸುಶಿಕ್ಷಿತನು, ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಇಂತಹ ಕುರುಡ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ದಂತಕತೆಗಳಿಗೆ ಮೋಸಹೋಗಬೇಕೆ?... ರತಿವಾಸನೆ ತಪ್ಪೆ, ಪಾಪವೆ? ಅದೂ ಮದುವೆಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದಾಗ?... ಮನುಷ್ಯನು ಕಾಡನಿವಾಸಿಯಾಗಿ ದ್ವಾಜ ಇರಬೇಕಾದ ವಿಚಾರ.... ಶ್ರೀಧರನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ತಡೆದನು... ಕಾಡ ನಿವಾಸದ ಸ್ಥಿತಿಯೇ ನಮ್ಮ ಸಮಾಜದಲ್ಲೂ ಇದೆ ಎಂದುಕೊಂಡನು. ಆ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಕ್ಕವರ ಜೀವನ ಅವನ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಆ ಕೆಲಸ, ಆ ಕೂಳು, ಅಷ್ಟು ಮಕ್ಕಳು, ಅಂತಹ ಮನೆ! ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಸುಖ ಹೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಆಹಾರ-ನಿದ್ರಾ-ಭಯ-ಮೈಥುನ ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಶುಸಾಮಾನ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವುದು... ಶ್ರೀಧರನು ಹಣೆಗೆ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬಂಧನದೊಳಗಿನ ಹುಲಿಯಂತೆ ಚಡಪಡಿ ಸುತ್ತಾಡಿದನು.... ಯಾಕೋ? ಇಂದು ಮಾಧವನ ವಿಚಾರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇಸವನೆ ಕೆರಳಿಸುತ್ತಿದೆ.... ಈಗಲೆ ಹೋಗಿಬಿಡೋಣವೆ ಅವನನ್ನು ಕಾಣಲಿಕ್ಕೆ-ಎಂದುಕೊಂಡನು... ಗೂಟಕ್ಕೆ ತಗುಲಿಸಿದ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದನು, ಆ ಕಡೆ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟನು. ಮತ್ತೆ ತಡೆದನು. ಬೇಡ... ಮೊದಲೇ ಗೊತ್ತಾದಂತೆ ಆ ಗಂಟೆಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಹೊರಬಿದ್ದು, ಏನಾದರೂ ಉಪಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾವಕಾಶ ಹೋದರಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನಾದರೂ-ಎನ್ನುತ್ತ ಮತ್ತೆ ಬಂದು ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಒರಗಿಕೊಂಡನು.

೧೯೪೨ರ ಮೇ ತಿಂಗಳು. ಗಿಡದ ಗುಂಪಿನ ನಡುವಿದ್ದ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಮುರುಕ ಕಟ್ಟಡದ ಮುಂದಿನ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಮಾಧವನು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಒಳಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಹುಡುಗರ ಗಲಾಟೆ ಕೇಳುತ್ತಿದೆ. ಶ್ರೀಧರನು ತುಸು ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದಲೆ ಮಾಧವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ.

“ ನಿನ್ನ ಸಿಟ್ಟು ಹೋಯಿತಲ್ಲೋ ? ” ಎಂದ ಮಾಧವ.

“ ಹುಂ ” ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಹುಂಕರಿಸುವವನಂತೆ ಸದ್ವು ಮಾಡಿದನು.

“ ಮುಂದಿನ ವಿಚಾರದಿಂದ ಇಂದಿನ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸ ಬಿಡಬೇಕೆನ್ನಿ ನಿನ್ನ ಹಟ ವಿಚಿತ್ರ ಕಾಣ್ತದೆ.”

“ಅಹುದು. ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸದ ಪರಿವೆ ಇಲ್ಲದೆ ತಿಂಡಿ ಬಿಟ್ಟು ತುರಿಸೋ ಹಾಂಗೆ ನಡೆಯೋ ನಿನ್ನ ಹಟ—?”

“ ಯಾವಾಗ ಕಂಡೀದಿ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂತ ಹಟ ? ಆಂ ? ” ಒತ್ತಾಯ ಪಡಿಸುತಾಳಿದನಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದ ಮಾಧವ.

“ ಕಂಡೀನಿ ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಉಂಡೀನಿ ಆ ಅನುಭವ. ” ಶ್ರೀಧರನು ಕೆರಳಿದನು. “ ಹೆಂಡತಿ-ಮಗನ ಪರಿವೆ ಇಲ್ಲದೆ ಓಡಿಹೋದ ನೀನು ಈ ಹರಿಜನ ಆಶ್ರಮ ನಡೆಸೋದು ಅಷ್ಟರೊಳಗೇ ಇದೆ. ”

ಮಾಧವನು ನಕ್ಕನು. ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ಸಿಟ್ಟು ಇಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದರೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಮೇಣ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಗೆ, ದನಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಡುಕು ಹೀಗಾಗಿ ತಾನೂ ಮಾಧವನೊಡನೆ ನಗಲೇಬೇಕಾಯಿತು. ನಿಜವಾಗಿ, ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆ ಆನಂದವಿದ್ದಿತು. ಮಾಧವನು ಧ್ವಜ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಹೋದಾಗ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಆರು ತಿಂಗಳ ಶಿಕ್ಷೆ ಆಯಿತೆಂಬ ಸುದ್ದಿ ಬಂದಾಗ ಶ್ರೀಧರನು ಬಹಳೇ ಕಳವಳ ಗೊಂಡಿದ್ದನು. ಒಮ್ಮೆ ಜೇಲಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೆನೆದು ಶ್ರೀಧರನು ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ಗದಗದ ನಡುಗಿದ್ದನು. ದೇಹದ ಅನಾರೋಗ್ಯವಂತೂ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ. ಚಳವಳದಲ್ಲಿಯೆ ತರುಣರಿಗೆ ಆದಷ್ಟು ತೊಂದರೆ ಕೊಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ಹಣ್ಣು ಮಾಡುವ ನಿಶ್ಚಿತ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರವು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಂದಿತ್ತು. ಅದು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಿವಾರ್ಯ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನ ತರ್ಕಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಾದಿಸಿದ್ದನು. ದೇಶದ ತರುಣರು ಮಹಾತ್ಮರ ಚಳವಳಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಅಗತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಷ್ಟೆ ಸರ್ಕಾರದ ಆಡಳಿತಯಂತ್ರಕ್ಕೂ ಅಗತ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ತರುಣರು, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸುಶಿಕ್ಷಿತರು ಚಳವಳವನ್ನು ಸೇರಿದರೆ ಸರ್ಕಾರೀ ಕಚೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಕಾರಕೂನರಾಗುವವರಾರು? ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ಕಾರವು ಇತ್ತ ಜೇಲಿನಲ್ಲಿದ್ದ

ತರುಣರಿಗೆ ಪರಿಪರಿ ಬಾಧೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು, ಅತ್ತ ಸರಕಾರೀ ನೋಕರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಹಿಂದೀ ತರುಣರಿಗೆ ತುಸು ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕಾರ ಪದವನ್ನು ಕೊಡುವುದು—ಈ ಧೋರಣೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದ ಮಾಧವನು ಹಲ್ಲು ಮುರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು ಖಂಡಿತ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಅಂದಾಜು. ಆದರೂ ಮಾಧವನ ದೇಹದ ಅನಾರೋಗ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಧರನು ಅಷ್ಟು ಹೆದರಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಕಳೆದ ಸಲ ಜೇಲಿನಿಂದ ಬಂದಾಗ ಮಾಧವನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾಗಿದ್ದನು, ಹತಾಶನಾಗಿದ್ದನು, ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಈ ಸಲ ಅವನು ಹೋದದ್ದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದ, ನಿರಾಶೆಯ, ನಿರ್ಬಲತೆಯ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ. ಈಗ ಆರು ತಿಂಗಳ ಸಶ್ರಮ ಶಿಕ್ಷೆ! ಶ್ರೀಧರನು ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ಗೆಲೆಯನಿಗಾಗಿ ಗೋಳಾಡಿದ್ದನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಜೇಲಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಮಾಧವನು ನಗೆಮೊಗದಿಂದಲೇ ಮರಳಿ ಬಂದಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ಮೊದಲು ನೋಡಿದಾಕ್ಷಣ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ನಂಬುಗೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಮಾಧವನ ಅವಸ್ಥೆ ಯಾವುದು? ಕಣ್ಣೆದುರು ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾಗಿ ನಿಂತ ಮಾಧವನ ಅವಸ್ಥೆ ಯಾವುದು? ನಿಜವಿರಬಹುದೆ? ಇವನೇ ಮಾಧವನೆ?

“ ಯಾಕೊ? ಮಿಕ್ಕಿಮಿಕ್ಕಿ ಕಣ್ಣುಬಡೆಯುವೆ ಯಾಕೆ? ಹೆದರಿರುವೆಯಾ? ಗುರುತು ಹತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲವೆ? ” ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದ ಕೇಳಿದ್ದನು ಮಾಧವ.

ಆಗ ತನಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗಾದ ಅನಂದವನ್ನು ಬಾಯಿಯಿಂದ ಆಡಿ ತೋರಿಸಿದಂತಾಗಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಕಣ್ಣೀರು ಧಾರೆಯಾಗಿ ತಾನು ಮಾಧವನನ್ನು ಅಪ್ಪಿ ಕೊಂಡಿದ್ದ. ಮಾಧವನನ್ನು ನೋಡಿದಾಗೊಮ್ಮೆ ಅಂದಿನ ಆನಂದಾನುಭವ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು.... ಈಗಲೂ ಮಾಧವನನ್ನು ಎದುರು ಕಣ್ಣುಂಟು ನೋಡುವಾಗ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಸಿಟ್ಟಿನ ಕಳೆ ಬಹಳೊತ್ತು ನಿಲ್ಲುವುದು ಶಕ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ.

“ ನಗಬೇಡ ನೀನು. ನೀನು ನಕ್ಕರೆ ನನಗೆ ಇನ್ನಿಷ್ಟು ಹೆದರಿಕೆಯಾಗುವುದು ” ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಮಗುವಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಮಾಡುವವನ ದನಿಯಲ್ಲಿ

ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀಧರ. “ ನೀನು ನಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗ ಮತ್ತೊಂದೇನೂ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ ಅಂತ ಹೆದರಿಕೇನೆ ಆಗೋದು ನನಗೆ. ”

“ ಇನ್ನು ಯಾವ ಹೊಸ ವಿಚಾರನೂ ಶಕ್ಯ ಇಲ್ಲ. ಈ ಆಶ್ರಮ ಯಾವ ಮುಹೂರ್ತದೊಳಗೆ, ಯಾವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿದೆ ಅಂಬೋದು ನಾನು ಮರೀತೀನೇ ? ”

“ ಅನುಕೂಲ ಆದಾಗ ಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಮರೆಯುವವ ನೀನು ಅಂಬೋದು ನನಗೆ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಲ್ಲವೆ ? ”

ಶ್ರೀಧರನು ಗೆಳೆತನದ ಮಾತಿನ ಮೋಜಿಗಾಗಿಯೆ ಹಾಗೆ ನುಡಿದಿದ್ದನು. ಈ ಸಲ ಮಾಧವನ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ಮಹತ್ತ್ವದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ, ಏನೂ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಮನಸಿನಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ ಇದೆ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಅಯ್ಯು ತಿಂಗಳ ಹಿಂದೆ ಮಾಧವನು ತನ್ನೆದುರು ನಿಂತಾಗಲೇ ಕಂಡು ಹಿಡಿದಿದ್ದನು. ಮಾಧವನು ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ ಕಾಲಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೂ ಹಾಗೇ ಇದ್ದಿತು. ಮೊದಲ ಸಲ ಮಾಧವನು ಜೇಲಿನಿಂದ ಬಂದೊಡನೆ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಕೊಲೆ-ಸುಲಿಗೆಗಳನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡಿದ್ದನು. ಈ ಸಲ ಅವನು ಪುಣೆಗೆ ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಹಾತ್ಮರ ಬಿಡುಗಡೆಯ ಸುದ್ದಿಯನ್ನೇ ಕೇಳಿದ್ದನು. ಅವರ ಆರೋಗ್ಯ ಕೆಟ್ಟಿದೆ, ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆ ಅಗತ್ಯ, ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಚಿಂತಾಜನಕ ಮುಂತಾದ ಮೊದಲ ದಿನದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು (ಸುದೈವದಿಂದ) ಅವನು ಪ್ರವಾಸದ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೇಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಯಾಣ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದ ಗಾಡಿ ಬದಲಾಯಿಸುವಾಗ ಬಿಡುಗಡೆ ಮತ್ತೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದನ್ನೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡಿದ್ದನು. ವೇಗದ ಗಾಡಿ ಕೂಡ ಅವನಿಗೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿತ್ತು. ಮನಸ್ಸು ಪುಣೆಗೆ ಧಾವಿಸಿತ್ತು, ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳಿದವನೆ ಓಡಿದನು. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ್ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ದೊಡ್ಡ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಜನ ಸೇರಿದ ಸಭೆಯ ದಿವ್ಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡಿದ್ದನು. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಭಾಷಣ. ಅಂತಹ ಮಾತುಗಾರನಿಗೆ ಕೂಡ ಮಾತು ಬಾರದಾಗಿ ಲಕ್ಷ ಜನರೆದುರು ಅವನು ಬಿಕ್ಕಿ ಗದ್ಗದನಾಗಿ ಕುಳಿತ ದೃಶ್ಯ! ದೀನಬಂಧು ಆಂಡ್ರೂ ಜರ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಆಕರೇಶನದ ಆ ಅದ್ಭುತ ಕತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದು....ಅಂತೂ, ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ಈ ಸಲ ಹುರುಪು ಕೊಡುವ

ಸಂನಿವೇಶಗಳೆ ಕಂಡದ್ದು ಒಳ್ಳೆದೇ ಆಯಿತು ಎಂದುಕೊಂಡಿದ್ದನು ಶ್ರೀಧರನು....ಮಾಧವನು ೩-೪ ದಿನಸ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡನು. ಭಕ್ತಿ-ಆನಂದಗಳಿಂದ ಮಹಾತ್ಮರನ್ನು ಮಲಗಿಸಿದ ಕೋಣೆಗೆ ದಿನಾಲು ಎರಡೂ ಹೊತ್ತು ಭಿಟ್ಟಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಒಂದು ಸಾಯಂಕಾಲ ಶ್ರೀಮತಿ ಕಸ್ತೂರಬಾ ಅವರು ಬಂದವರೊಡನೆ ನಗೆಯ, ಸೌಜನ್ಯದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತ ಮಹಾತ್ಮರ ಕೋಣೆಯ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದರು. ತುಸು ಜನಸಂದಣಿಯೂ ಕಡಮೆಯಾಗಿತ್ತು. ಮಾಧವನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡಿಸಿದನು, ಮಹಾತ್ಮರ ಕ್ಷೇಮ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಕೇಳಿದನು.

“ ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಸದಿಚ್ಛೆಯ ಬಲದಿಂದ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿದ್ದಾರೆ ” ಎಂದರು ಶ್ರೀಮತಿ ಕಸ್ತೂರಬಾ ಅವರು.

ಮಾಧವನ ಮೈ ಜುಮ್ಮೆಂದಿತ್ತು. ಏನು ದನಿ! ಎಂತಹ ಸೌಜನ್ಯ! ಕರುಣಾರಸದ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಈ ಮಾತೆ—ಎಂದುಕೊಂಡ. ತುಸು ಧೈರ್ಯ ಬಂದಿತು. ಮಹಾತ್ಮರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ತಾನು ಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು.

“ ದೇಶದ ಹರಿಜನರ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮಹಾತ್ಮರ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ” ಎಂದರು ತಾಯಿಯವರು.

ಮಾಧವನು ತಲೆ ಬಾಗಿ ನಿಂತ. ಶ್ರೀಮತಿ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದರು.

ಊರಿಗೆ ಬಂದೊಡನೆಯೆ ತನಗೆ ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಹರಿಜನ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಮಾಧವನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನು ಅರಿತೂ ಶ್ರೀಧರನು ಹಾಗೆ ಮಾತನಾಡಿದನು.

“ ಅನುಕೂಲ ಎನಿಸಿದಾಗ ಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ಮರೆಯುವವ ನೀನು ಅಂಬೋದು ನನ್ನ ನೆನಪಿನೊಳಗ ಇದೆ ” ಎಂದು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಶ್ರೀಧರನು ಗೆಳೆಯನನ್ನು ಹಂಗಿಸಿದನು.

“ ಅದಕ್ಕೇ ನಾನೂ ಹೇಳಿದೆನಲ್ಲ ? ಈ ಕೆಲಸ ಎಂದರೆ ಅಂದು ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಕೈಕೊಂಡ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಾಗಿದೆ ” ಎಂದನು ಮಾಧವ.

“ ದೇವ! ದೇವತೆ! ನಾತಿ ಚರಾಮಿ ಎಂದೂ ದೇವನ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿಯೆ ಹೇಳಿದ್ದೆ ಯಲ್ಲ, ಮರೆಯಬಾರದೆಂದು ಮೂರು ಸಲ ? ”

ಈಗ ಮಾಧವನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕನು. ಶ್ರೀಧರನಿಗೂ ಅದರ ಕಾರಣ ಹೊಳೆದಂತಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ಮನೆಯನ್ನೂ ಮಡದಿಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದುದು ತನಗೆ—ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ—ಇಷ್ಟೇಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದೆನಿಸಿದೆ ? ಎಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಾಡಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಬಂದು ಮುಟ್ಟುವುದಲ್ಲ ? ಇದೇ ಮಾತನ್ನು ಮಾಧವನು ಆಡಿ ತೋರಿಸಿದನು.

“ ಅಲ್ಲೋ, ಶ್ರೀಧರಾ, ಎಂದೂ ಒಮ್ಮೆ ನಾನು ಮಾಡಿದ ಆ ಮಾತು ಇಷ್ಟು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿರುವುದೆ ? ಯಾವ ವಿಚಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಕೆಂದರೆ ಅದೇ ಚುಚ್ಚುವುದಲ್ಲ ಕೈಗೆ ? ಯಾರಾದರೂ ನನ್ನ ವಿರುದ್ಧ ದೂರು ಹೇಳಿರುವರೇನು ನಿನಗೆ ? ”

ಶ್ರೀಧರನ ಮನಸ್ಸು ಪೇಚಾಟದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿತು. ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಹಟಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಈ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದಿತಲ್ಲ ? ತಾನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಅದೇ ಮಾತನ್ನು ಆಡದಿದ್ದರೆ ಮಾಧವನು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಕೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಸಮಾಧಾನದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳದ ವರೆಗೆ ಅವನೇನು ಬಿಡುವಂತಿಲ್ಲ.

“ ಯಾಕೊ ? ಏನಿದೆ ನಿನ್ನ ಮನಸಿನ ಸಂಶಯ ? ” ಹಟದಿಂದ ಕೇಳಿದನು ಮಾಧವ.

ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ಮಾಧವನ ಸಂಶಯವು ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಹೇಳಬಿಡುವುದೆ ಉತ್ತಮ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಈಗಲೇ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೊಂದರೆಯಾಗಬಹುದು. ಮಾಧವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಾನು ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದನ್ನು ವೇಳೆಗೆ ಮಾಡಲಾರದಕ್ಕೆ ಇಂದಿನ ಅವಸ್ಥೆ ಒದಗಿದೆ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಕುದಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇದ್ದಿತು. ಏನೆ ಆಗಲಿ, ಈಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳಬಿಡಬೇಕು. ಅದು ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿಜ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮಾಧವನ ಕೆಲಸ. ಕೇಳಿದ್ದನ್ನಷ್ಟು ಹೇಳುವುದು ತನ್ನ ಕೆಲಸ. ಅದೂ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಹೇಳಿರುವರೆಂದು ತನಗೆ ಅಷ್ಟು ವಿವಂಚನೆ ಆ ವಿಷಯವಾಗಿ. ತನ್ನ

ತಾಯಿಯಾದರೂ ಹುಟ್ಟಿದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದರು. ಹೆಣ್ಣುಕ್ಕಳ ಗೋಳು ಗಂಡಸರಿಗೇನು ಗೊತ್ತು, ಮನೆಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಕಾಳಜಿ ಮಾಡದಿರುವುದೊಂದು ಗಂಡನ ದೊಡ್ಡಿಸ್ತನ ಎಂದು ಗಂಡಸರ ಕಲ್ಪನೆ-ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಒಂದು ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ಉಪನ್ಯಾಸ ಕೊಟ್ಟು ಆ ಮೇಲೆ ಮಾಧವನ ಹೆಂಡತಿಯ ಆರೋಗ್ಯ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಸರಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೂಡಲೆ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ವೈದ್ಯರನ್ನು ಕೇಳಬೇಕೆಂದೂ ಇದರದೊಂದೂ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಮಾಲೆ ಹಾಕಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾಧವನು ಶುದ್ಧ ಹುಚ್ಚನೆಂದೂ ಜೇಲು ಅಷ್ಟು ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಜೇಲರನ ಮಗಳನ್ನು ಮಾಧವನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕೆತ್ತೆಂದೂ—ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಶ್ರೀಧರನು ಗೆಳೆಯನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವಾಗದಂತೆ ಕೊನೆಗೆ ಹೇಳಿದನು.

“ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನನಗ ನೀ ಜೇಲಿಗೆ ಓಡಿಹೋದಿದ್ದರ ಸಿಟ್ಟು ಇದ್ದಿರಬೇಕು, ಅಂತೇ ಆ ಮಾತು ನನ್ನ ಮನಸಿನೊಳಗೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿರಬೇಕು ” ಎಂದ ಶ್ರೀಧರ ಕ್ಷಮಾಯಾಚನೆಯ ದನಿಯಲ್ಲಿ.

ಮಾಧವನು ಕೆಲಹೊತ್ತು ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಧರನಿಗೂ ಏನು ಮಾತನಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯದಾಯಿತು. ಇಬ್ಬರೂ ಮೌನ ತಾಳಿರುವಾಗ ಒಳಗಿನಿಂದ ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳ ಗಲಾಟೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೇಳಿಸತೊಡಗಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಏನನ್ನಾದರೂ ಮಾತನಾಡಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀಧರನು “ ಇದೇನು ? ಇಷ್ಟೇಕೆ ಗಲಾಟೆ ? ” ಎಂದನು.

೧೬

ಶ್ರೀಧರನು ಕಣ್ಣಿರೆದನು. ಗಲಾಟೆ ಕೇಳಬರುತ್ತಿದೆ. ಕಣ್ಣಿರೆಸಿಕೊಂಡನು. ತಾನು ಎಲ್ಲಿದ್ದೇನೆಂಬುದರ ಅರಿವು ತಪ್ಪಿದಂತಾಗಿ ಅತ್ತಿತ್ತ ನೋಡಿದನು. ನಿಜವಾಗಿಯೇ ಗಲಾಟೆ ಕೇಳಬರುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಅಗಸ್ತ್ಯ ೧೫, ವರ್ಷ ೧೯೪೭, ವಸತಿ ಮುಂಬಯಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ‘ ಚಾಳಿ ’ ಗಲಾಟೆ ಕೂಲಿಕಾರರ ಹುಡುಗರದು; ತಾನು ಕೇಳಿದಂತೆ ಭಾಸವಾದ ಚಿಕ್ಕಮಕ್ಕಳ ಗಲಾಟೆ ಇವತ್ತೂರು ವರ್ಷಗಳ ಮುಂಚಿನದು.

ಅರ್ಥಾತ್, ತಾನು ನಿರ್ದೈಹೋಗಿ ಕನಸನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮಾಧವನನ್ನು ಮರೆತು ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದರೆ ನಿರ್ದೈಯಲ್ಲೂ ಅದೇ ಕನಸು. ಅಂತೂ ತಾನು ಬೆಳಗಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬಾರದೆಂದು ಹಟ ಹಿಡಿದು ಉಪವಾಸವಿದ್ದುದರ ಫಲವಿದು....ಮನುಷ್ಯನೆಂದರೆ ಚಟದ, ಅಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಾಣಿ; ಎರಡೊತ್ತು ಊಟದ ಚಟವಿದ್ದ ತನಗೆ ಒಂದು ಊಟ ತಪ್ಪಿದರೆ ಈ ಅವಸ್ಥೆ ! ಎಚ್ಚರವಿಲ್ಲದೆ ಹೊತ್ತು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮಲಗಿದರೆ ಅರೆನಿದ್ದೆ.... ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ಕುಳಿತನು. ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿನ ಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡೂವರೆ ಆಗಿದೆ....ಅದಕ್ಕೊಂದೆ ಹೊರಗೆ ಹುಡುಗರ ಗಲಾಟೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ....ಮಾಧವನ ವಸತಿಗೆ ಹೋಗಲು ಇನ್ನೂ ಕನಿಷ್ಠ ಮೂರು ತಾಸುಗಳ ಅವಧಿ. ಮಾಧವ ! ಮತ್ತೆ ಅದೇ ವಿಚಾರ. ಇಂದು ತನಗೆ ಅದೂ ಒಂದು ಚಟವೇ ಆದಂತಾಗಿದೆಯಲ್ಲವೆ ?....ಅಥವಾ, ತನ್ನ ಮತ್ತು ಮಾಧವನ ಗೆಳೆತನದಲ್ಲಿಯೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿದೆ .. ಅಥವಾ, ಮಾಧವನು ಅಷ್ಟೊಂದು ವಿಚಿತ್ರ ಸ್ವಭಾವದವನೆ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂತಹ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ! ಆದರೇನು ? ದೇಶಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ, ಸ್ವಂತಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ ! ಬುದ್ಧಿವಂತರ ಹಣೆಬರೆ ಹವೆ ಹೀಗೆ ಏನೋ ! ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಚಾರ, ಅದನ್ನು ಮಿಕ್ಕವರು—ಸಾಮಾನ್ಯರು—ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಅದರ ಮುಂದಿನ ವಿಚಾರ; ಎಂದರೆ ಮಿಕ್ಕವರು ಹಿಂದೆಯೆ ಉಳಿಯುವರು, ತಾನು ಮುಂದೆ; ಅವರು ತನ್ನೊಡನೆ ಬರುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ತಾನು ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ. ಕೊನೆಗೆ ಮಿಕ್ಕವರ ಮಂದಗತಿಗೆ ಬೇಸತ್ತು ಹಿಂದೆ ನೋಡುವುದನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದು.... ಪಾಪ ! ಮಾಧವನ ಅವಸ್ಥೆಯೂ ಹಾಗೇ ಆಯಿತು. ಅವನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯೆ ಅವನಿಗೆ ಮುಳುವಾಯಿತು. ಆ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಗಾಗಿಯೆ ಅವನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕೈಪಾಕಿದನು, ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಸಂಘಟಿಸಲಿಲ್ಲ....ಸಾಮಾನ್ಯರ ಮುಂದಾಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯು ಉಪಯೋಗದ್ದಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕು—ಶ್ರೀಧರನು ಎದ್ದನು. ಇನ್ನು ಮಾಡುವುದೇನು ? ಹಿಂದಿನ ಸ್ಮರಣೆ ಸಾಕುಸಾಕಾಗಿ ಹೋಯಿತು....ಮುಂದಿನ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡೋಣವೆ ? ಈ ಸಾಯಂಕಾಲ ಮಾಧವನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸಿ ನೋಡಬೇಕು. ಸ್ವರಾಜ್ಯವಂತೂ ಸಿಕ್ಕಿತಲ್ಲ ? ಇನ್ನು ವಿಧಾಯಕ

ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರದ ಹೊಣೆ; ಲೆಕ್ಕರ ಕೊಡುವುದೂ ಅವರದೇ ಹೊಣೆ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರೂ ಲೆಕ್ಕರದ ಚಳವಳಿ ಗಾರರೂ ನಿರುದ್ಯೋಗಿಗಳಾಗುವರಲ್ಲ? ತಾವು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ ದವರು ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಮಿಕ್ಕವರೊಡನೆ ಬೆರೆತುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಜನ. ಅಂತೂ, ಈ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಹರಿಜನರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಆಶ್ರಮ ವನ್ನು ತೆಗೆಯಬಾರದೇಕೆ ? ಅವರ ನಿರುದ್ಯೋಗದಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ?

“ ಹರಿಜನರ ಆಶ್ರಮ ತೆಗೆಯುವುದು ಅವರ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ಪುಣ್ಯ ಗಳಿಸಬೇಕೆಂದಲ್ಲ; ನಾವು ಮಾಡಿದ ಪಾಪಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಎಂದು ” ಎಂದಿದ್ದ ಮಾಧವ.

“ ಹರಿಜನರನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡ ರೀತಿ ಪಾಪದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಗಿ ಹೆಂಗಸರನ್ನೂ ಹಾಗೇ ನಡೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೆವಲ್ಲ ? ಹೆಣ್ಣುಕೃಷಿ ಆಶ್ರಮ ವನ್ನೂ ಯಾಕೆ ತೆಗೆಯಬಾರದು ? ” ಎಂದು ತಾನು ವಾದಿಸಿದ್ದ.

“ ಸೇವಾಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಮಾಡಬಹುದು ” ಎಂದು ತಲೆ ತೂಗಿದ ಮಾಧವ.

“ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇವಾಬುದ್ಧಿ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಬುದ್ಧಿ; ಈ ಹೆಚ್ಚು-ಕಡಮೆ ಯಾಕೆ ? ”

“ ನಾನು ಈಗ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳೋದನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇನಿ. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಹೊತ್ತೇನಿ. ನಮ್ಮ ನಾಯಕನ ಆಜ್ಞೆ ಅದು. ”

“ ನಿಮ್ಮ ನಾಯಕನಿಗೆ ನೀನು ಕೇಳಬ್ಯಾಡ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಆದರೆ ನಾನು ನಿನಗ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಉತ್ತರ ಕೊಡು. ”

“ ನನ್ನಟ್ಟಿಗೆ ನಾನು ವಿಚಾರ ಮಾಡೋದನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇನಿ ” ಎಂದು ಮಾತು ಮುಗಿಸುವ ದನಿಯಲ್ಲಿ ನುಡಿದ ಮಾಧವ.

“ ಸರಿ. ತಲೆಯ ಮ್ಯಾಲಿನದು ತೆಗೆದೊಗೆಯೋದು ಅವಿಧೇಯತನ, ತಲೀನ್ನೆ ತೆಗೆದೊಗೆಯೋದು ವಿಧೇಯತನ ” ತಾನು ಎಷ್ಟೊಂದು ಚುಚ್ಚಿದರೂ, ಕೆಣಕಿದರೂ ಮಾಧವನು ಕದಲಲಿಲ್ಲ.

“ ನೀನು ಬೇಕಾದ್ದನ್ನು. ವಿಚಾರ ಮಾಡೋ ಕೆಲಸ ನಾಯಕನದು, ವಿಧೇಯರಾಗರೋ ಕೆಲಸ ನಮ್ಮದು ” ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದಲೇ ನುಡಿದ ಮಾಧವ.

“ಅಂದ್ರೆ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕರಾಗುವವರಿಗೆ ಸ್ವಂತದ ವಿಚಾರಶಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಅನ್ನು.”

ಶ್ರೀಧರನು ಎದ್ದ. ಮೈಮುರಿದುಕೊಂಡ. ಆಕಳಿಸಿದ. ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಮೂಡಿತು ಅವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ. ಚಿಕ್ಕವರಿದ್ದಾಗ ತಾವು ಎಂತೆಂತಹ ಮಾತು ಗೊನ್ನಾಡಿದ್ದರು! ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದರು. ಈಗ ನೆನೆದರೆ ಅದೆಲ್ಲ ಬಗೀ ಹರೆಯದ ಒಣಹುರುಪು ಎನ್ನಿಸುವುದು....ಆದರೂ ಕೆಲಕೆಲವು ಮಾತುಗಳು ಇಂದಿನ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕ ಎನ್ನಿಸುವವಲ್ಲ? ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಯ ನಾಯಕರಿಗೆ ಸ್ವಂತದ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಾನು ಆಗ ಅಂದದ್ದು ಇಂದು, ೧೯೪೭ರಲ್ಲಿ, ನಿಜ, ಸಾರ್ಥಕ ಎನ್ನಿಸುವುದು. ಯಾರಿದ್ದಾರೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಚಾರಶಕ್ತಿಯವರು? ಇದ್ದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿ ಕೂಡ ಇಲ್ಲ ಇವರಿಗೆ, ಇನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ವಿಚಾರ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದೀತು? ಹಿಂದು-ಮುಸಲ್ಮಾನ ಐಕ್ಯ ಎಂದರು, ಪಾಕಿಸ್ತಾನದ ಬೇಡಿಕೆ ಅಸಂಬಂಧ ಪ್ರಲಾಪ ಎಂದರು. ಹಿಂದುಸ್ತಾನವು ಎಂದಿಗೂ ಒಂದು ದೇಶ ಎಂದು ಗರ್ಜಿಸಿದರು, ಕೊನೆಗೆ ಹಿಂದುಸ್ತಾನವನ್ನು ಸ್ವಸಂತೋಷದಿಂದ ಹರಿಸುಹಂಚಿಕೊಂಡರು! ಅದೂ ಹೋಗಲಿ, ಮುಂದಾಳುತನದ ಹೊಣೆ ಗಾರಿಕೆಯಾದರೂ ಇರಬಾರದೇ? ವಿಚಾರ ಬಂದಂತೆ ‘ವವ’ ಎಂದರು; ವಿಚಾರ ಬದಲಾದಂತೆ ಕಾಲೊಳಗೆ ಬಾಲ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಮಾಧವನ ಹಣೆಬರೆಹ ಬಹಳೇ ಕನಿಕರದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಹರಿಜನ ಆಶ್ರಮ ವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ಮುಂದಾಳಿಗೆ ವಿಧೇಯತನ ಎಂದು ತನ್ನೊಡನೆ ವಾದಿಸಿದ್ದರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಅನುತ್ಸಾಹದ ನೆರಳು ಮಾಧವನ ಕೆಲಸದ ಮೇಲೆ ಬೀಳತೊಡಗಿತು. ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಇದೊಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯ.. ಬುದ್ಧಿ ವಂತನಾದ ಮಾಧವನು ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ವಿಚಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಕ್ರಮೇಣ ಮುಂದಾಳಿನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು, ಆ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ವಿಚಾರ ಬೇರೆಯೆ ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದು, ಕೊನೆಗೆ ಮುಂದಾಳಿನ ಮಾತಿನ ವಿರುದ್ಧ ಹೋಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅದನ್ನು ಅಷ್ಟಕಷ್ಟ

ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಕೆಲಸವನ್ನೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು! ಹರಿಜನ ಆಶ್ರಮದ ಕತೆಯಾದರೂ ಹಾಗೆಯೇ ಆಯಿತು. ಒಂದು ದಿನ ಮಾಧವನು ತಾನಾಗಿಯೇ ತನ್ನ ಅತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದನು.

“ ಇದರ ಕೊನೆ ಎಲ್ಲಿ?” ಎಂದ ಮಾಧವ.

ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸಂದರ್ಭ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. “ ಈಗ ಯಾವುದು ಕೊನೆಗಾಣುವುದು?” ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದನು.

“ ಅಲ್ಲ, ಶ್ರೀಧರಾ, ನಾನು ದೀರ್ಘ ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ—”

“ ಹಾಗಾದರೆ ಮುಂದಿನ ಸ್ವೇಶನ್ನದ ಟಿಕೆಟ್ಟನ್ನು ತೆಗೆಯೋಣ. ”

“ ತಡೆಯೋ, ಶ್ರೀಧರಾ! ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದೇನು?”

“ ಅಲ್ಲೋ, ಮಾಧವಾ, ಒಂದು ಕಡೆ ಹೇಳುವೆ ಮುಂದಾಳಿನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೂಕನಾಗಿ ಪಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು; ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಎನ್ನುವೆ, ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದೇನು ಎಂದು? ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ ಮುಂದಾಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧ ಆದರೆ ಮೂಕ ಡಾಂಭಿಕನಾಗಿ ಹಾಗೇ ಸಾಗಿಸುವೆಯಾ?”

ಮಾಧವನು ನಕ್ಕನು. “ ಶ್ರೀಧರಾ, ನಿನ್ನ ತರ್ಕಶಕ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ತರ್ಕಶಕ್ತಿ ಕೂಡ ಝುಕ್ಕಿಸಿತು ನೋಡು. ಇದ್ದ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ತರ್ಕ ಹೂಡಿದರೆ, ಇಲ್ಲದ ಜಗತ್ತು ಇದೆ ಎಂದು ವಾದಿಸುವವ ನೀನು!”

ಶ್ರೀಧರನು ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ಮಾಧವನಿಗೆ ತೊಡಕು ಬಿದ್ದಿತು ಎಂಬದನ್ನರಿತನು ಅವನು. ಆಗಲಿ. ಅವನ ಮಾತನ್ನಾದರೂ ಮೊದಲು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನು ಸುಮ್ಮನಾದನು.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಈ ಆಶ್ರಮದ ಕೆಲಸ ಬಿಡುವೆ ಎಂದು ನಾನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಹಟಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ನನ್ನ ಯತ್ನ. ಹರಿಜನರ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಹರಿಜನರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವೆ—ಎಂದು ನನ್ನ ಸಂದೇಹ. ಅವರನ್ನು ಕಲಿಸಬಹುದು, ಸುಧಾರಿಸಬಹುದು, ಅವರ ವಿಚಾರಸರಣಿಯನ್ನೂ ಬದಲಾಯಿಸಬಹುದು. ಆದರೂ, ಮಿಕ್ಕ ಸಮಾಜವು ಅವರನ್ನು ಮುಟ್ಟಲೇ ಬಾರದೆಂದು ಹಟ ತೊಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಗತಿ? ಇದಲ್ಲದೆ, ಹರಿಜನರಲ್ಲಿ

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವುದೂ ಘಾತಕ ಎಂದು ಎನ್ನಿಸಹತ್ತಿದೆ ನನಗೆ. ತಾವೂ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದರ ಬದಲು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇದೆ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲ, ಅಜ್ಞಾನಪಾಲಕನಂತೆ ನಾವು ತಮ್ಮದನ್ನು ಎತ್ತಿಹಾಕಿದ್ದೇವೆ ಎಂದು ವಾದಿಸುವ ಬುದ್ಧಿ ಬರುತ್ತಲಿದೆ ಈ ಹರಿಜನರಿಗೆ....ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನ ವಿಚಾರ.”

ಶ್ರೀಧರನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದನು. ಮಾಧವನ ಮಾತಿನ ಸತ್ಯತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅವನಿಗೆ ಸಂದೇಹವಿರಲಿಲ್ಲ, ಯಾಕೆಂದರೆ ಮಾಧವನ ಈ ಅನುಭವ ನಿಜ ಎಂಬುದನ್ನು ತಾನೂ ಅರಿತಿದ್ದನು. ಈಗ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಸಂದೇಹ ಬಂದುದು ಮಾಧವನ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗಾಗಿ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಒಮ್ಮೆ ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಸಂದೇಹ ಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲು ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ಬಹಳ ದಿನ ಬೇಕಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರೀಧರ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬಲ್ಲ.

ಆ ಸಂದರ್ಭ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿತು. ಅದಕ್ಕೊಂದು ಯೋಗ್ಯ ಅವಕಾಶವೂ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಅದೆಂದರೆ ಅದೇ ವರ್ಷದ ಡಿಸೆಂಬರದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನವು ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಬೇಕಾದುದು. ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಆ ಗೌರವ ದೊರೆತಿತ್ತು. ಎಂದ ಮೇಲೆ ಅಧಿವೇಶನವು ಅತ್ಯಂತ ಯಶಸ್ವಿ ಯಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು, ಸಹಕರಿಸುವುದು ಕನ್ನಡಿಗರ ಕರ್ತವ್ಯವಲ್ಲವೆ?

“ಕನ್ನಡಿಗ ಎಂದರೆ ಕನ್ನಡ ಬಲ್ಲವರೂ ಇಲ್ಲವೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿಯನ್ನಾಡುವವರೂ ?” ಎಂದಿದ್ದ ಶ್ರೀಧರ.

“ಕನ್ನಡಿಗರೆಂದರೆ ನಮ್ಮವರು, ಇಷ್ಟೆ. ಕನ್ನಡ-ಮರಾಠಿ ಎಂಬ ಭೇದ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳೋದು ಯಾಕೆ? ಇಂದಿಲ್ಲ ನಾಳೆ ಎಲ್ಲಾರೂ ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಯನ್ನೇ ಮಾತನಾಡುವವರು” ಎಂದು ಮಾಧವನು ಆ ವಾದವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಸಿದ್ದನು.

ಕೊನೆಗೆ ಮಾಧವನು ಅಧಿವೇಶನದ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಹೊರಟೇಬಿಟ್ಟನು. ಆಶ್ರಮದ ಅವಸ್ಥೆ ಏನು? ಮಾಧವನಿಗೆ ಅದರ ಮಹತ್ತ್ವವೆ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಯವರ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಅಧಿವೇಶನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗುವರೆಂದು ಕೇಳಿದಂದಿನಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿಷಯದ್ದೂ ಮಹತ್ವವಿರಲಿಲ್ಲ.

“ ಶ್ರೀಧರಾ, ಈ ಆಶ್ರಮದ ತೊಡಕು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಡ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸು ಯಾವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳುವುದೋ ನಿಶ್ಚಿತವಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮೋತೀಲಾಲ ನೆಹರು ಪಕ್ಷದವರೊಡನೆ ಮಹಾತ್ಮರ ಜು ಹು ಸಂಧಾನವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೂ ನಿಶ್ಚಿತವಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ನೋಡೋಣ ” ಎಂದನು.

ಶ್ರೀಧರನು ಒಳಗಿಂದೊಳಗೆಯೆ ನಕ್ಕಿದ್ದನು. ತನಗೆ ಬೇಡಾದ್ದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಖಿಲಭಾರತ ರಾಜಕಾರಣದ ನೆವ ! ಆದರೂ, ಒಂದು ಮಾತಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನ ಬಗ್ಗೆ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆದರ ಹುಟ್ಟಿತು. ಬೇಡಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವ ಮಾಧವ. ಮಹಾತ್ಮರ ಆಜ್ಞೆ ಎಂಬ ನೆವದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲಾರ. ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿ ವಿಧಾಯಕ, ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿ ವಿಘಾತಕ; ಈ ದಸೆಗೆ ಮಾಧವನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಇಳಿಯಲಿಲ್ಲ.

ಮುಂದೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸಿಗರ ಅನುಭವ ಹೆಚ್ಚಿ ಚ್ಚು ಬಂದಂತೆ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಮಾಧವನ ಬಗ್ಗೆ ಆದರವೂ ಹೆಚ್ಚಿತು.

೧೭

ಶ್ರೀಧರನು ತಲೆ ಜಾಡಿಸಿದನು.... ಸಾಕಾಗಿ ಹೋಯಿತು ಈ ಸ್ಮರಣೆ.... ಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಮೂರುವರೆ ಗಂಟೆ ಆಗಿ ಹೋಗಿದೆ. ನಡೆ, ಹೊರಗೆ ಹೊರಡುವ ಹೊತ್ತೇ ಆಯಿತಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಮಾಧವನ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ವಾದರೂ ಯಾಕೆ, ಹಿಂದಿನ ಸ್ಮರಣೆಯಾದರೂ ಯಾಕೆ ? ಹಾಗೆ ನೋಡಿದರೆ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲೇಬೇಕಿಲ್ಲ ತನಗೆ. ೧೯೫೦ರಿಂದ ಮುಂದೆ ಮಾಧವ ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯಿತು, ಸಾಮರಸ್ಯ ಉಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹಿಡಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲಾರದ ಮಾಧವನ ಚಂಚಲ ಬುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀಧರನು ಹತಾಶನಾಗಿದ್ದನು. ಇತ್ತ ತನ್ನ ವಿಚಾರಸರಣಿಯಿಲ್ಲೂ ಬದಲಾವಣೆ ಯಾಗ ತೊಡಗಿತ್ತು. ಇದುವರೆಗೆ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ತತ್ತ್ವದ ಹುಚ್ಚು ಬಹಳ ವಾಗಿತ್ತು, ಓದುವ ಚಟವೂ ಹೆಚ್ಚಿತು; ವಾದ, ತರ್ಕ, ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆ,

ಟೀಕೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಇದುವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೀತಿ ಇದ್ದಿತು ತನಗೆ. ಮಾಧವ ನಿಂದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೆಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆಯೂ ತನ್ನ ನಿಷ್ಠೆಯಂತೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಿತೇನೋ?....ಅಂತೂ, ಮಾಧವನೊಡನೆ ಸಾಮರಸ್ಯ ತಪ್ಪಿದಂತೆ ತಾನೇ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀಧರನ ಲವಲವಿಕೆ. ಯಾವ ಕಾರ್ಯ? ತಾನು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಶಕ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ಕಲಿಸುವುದೊಂದೇ ಕಾರ್ಯ. ಮುಂಚೆ ಮಾಧವನೂ ತಾನೂ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಳ್ಳಿಗರ ಶಿಕ್ಷಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈಗ ತಾನೊಬ್ಬನೆ ಕೈಕೊಂಡನು. ಕ್ರಮೇಣ ಅದು ಕಠಿಣಕಾರ್ಯ ಎನ್ನಿಸಿತು. ಹಳ್ಳಿಗರಿಗೆ ಕಲಿಸುವುದೇನು? ಕತೆ-ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಓದುವುದೆ? ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಶೋಧವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿದ ಗೌರವ ದೊರೆಯಿತು (ಆ ಗೌರವ ತನಗೆ ತಾನೇ ಕೊಟ್ಟದ್ದು). ಅದೊಂದರೆ ಎಂದಿ ನಿಂದಲೂ ನಡೆದು ಬಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಎಂಬುದೊಂದು ಶಕ್ತಿ ಇದೆ! ಆ ಶಕ್ತಿ ಗಾಗಿಯೆ, ಪಟ್ಟಣದವರು ಕತೆ-ಕಾದಂಬರಿಗಳನ್ನು ಓದುವ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದರೂ, ಹಳ್ಳಿಗರು ಮಾತ್ರ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಅಭ್ಯಾಸ ಕ್ರಮವೆ ಬೇರೆಯಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದನು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದ ಮಹತ್ತ್ವ ಅನನಿಗೆ ಹೊಳೆಯಿತು. ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ನಡೆದು ಬಂದ ಹಳ್ಳಿಗರ ಕನ್ನಡ ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸತನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ, ಹೊಸಹೊಸತನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇದೆಯಲ್ಲ? ಇವರ ಶಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಮಾಧವನು ಅಂದು ಹಾಗೇಕೆ ಮಾತನಾಡಿದನು? ಇಂದಿಲ್ಲ ನಾಳೆ ಎಲ್ಲರೂ ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಯನ್ನೆ ಕಲಿಯಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದ ನಲ್ಲ? ಹಾಗಾಗಬಹುದೆ? ಅಥವಾ—ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆ ಮಾತು ಶಕ್ಯವೆನ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇತಿಹಾಸದ ಅನುಭವವೂ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಿದರೂ ಹೊಸ ಭಾಷೆ ಜನಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾಷೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಖಂಡಿತ; ಅದರಂತೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಮರೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಇದೂ ಖಂಡಿತ. ಹಾಗಾದರೆ, ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಹೊಸ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದೂ, ಕಲಿಸುವುದೂ ತಪ್ಪು! ಶ್ರೀಧರನಿಗೂ ಮಾಧವನಿಗೂ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ತೀವ್ರ ಮತಭೇದ ಉಳಿಯಿತು. ಆ ವೇಳೆಯ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಧವನಿಂದ ದೂರ

ವಾಗಲು ತನಗೆಷ್ಟು ನೋವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರೀಧರನು ಮರೆತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟೇಕೆ? ಆಗಿನಿಂದ ತನಗೂ ಮಾಧವನಿಗೂ ಒಂದು ದಾರಿಯಾಗುವುದು ಶಕ್ಯ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಘಟನೆ ನಡೆದು ಹೋಗಿತ್ತು. ಇತ್ತ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ತ ರಶಿಯಾದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಲೆನಿನ್ ಎಂಬವನು ಮರಣಹೊಂದಿದ್ದನು. ಆಗ ಲೆನಿನ್‌ನ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಸುದ್ದಿ ಮತ್ತು ಲೇಖಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಒಮ್ಮೆಲೆ ತನ್ನ ಸಮಸ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟಂತಾಯಿತು. ಬಡತನ, ಅಜ್ಞಾನ, ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರದ ಮದಾಂಧತೆ, ಅನೇಕ ಜಾತಿಗಳು, ನೂರಾರು ಭಾಷೆಗಳು—ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ರಶಿಯಾದ ಸಮಸ್ಯೆ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಸಮಸ್ಯೆಯಂತೆಯೇ ಇದೆಯಲ್ಲ—ಎಂದು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದೆ, ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೂ ಗಾಂಧಿ-ನೆಹರುಗಳ ಜುಹುಸಂದಾನ ನಡೆದಿದೆ! ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನ ವಿಚಾರವು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತಾಕಿತು....ತಾನೂ ಇಂತಹದೇ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಿಲ್ಲವೆ?....ಸುಶಿಕ್ಷಿತರನ್ನು ನಂಬಿ ಕ್ರಾಂತಿ ಹೂಡುವುದು ತಪ್ಪು, ಹಳ್ಳಿಗರನ್ನು—ಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು—ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡರೇನೇ ಯಶಸ್ಸು ಶಕ್ಯ ಎಂದು? ಈಗ ಆ ಗೊಡವೆ ತನಗೇಕೆ? ಶ್ರೀಧರನು ಕನ್ನಡಿಗನಾದನು, ಕಮ್ಯುನಿಸ್ಟನಾದನು (ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಆಗ ದೊರೆತಿರಲಿಲ್ಲ, ೮-೧೦ ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ದೊರೆತವು). ತನ್ನ ವರನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಬೇಕಾದರೆ ತನ್ನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತು, ತನ್ನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆವಣಿಗೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯ ಎಂದುಕೊಂಡನು. ಮುಂದೆ ಎರಡೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ ನಿರ್ಮಾಣ ಅಗತ್ಯ ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಶ್ರೀಧರನು ಹೊರ ಹೊರಡಲು ಸಿದ್ಧನಾದನು. ಬೆಳಗಿನ ಒಂದೇಸವನೆ ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡು ದಕ್ಕೆ ತನಗೆ ಆಯಾಸವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನರಿತು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟನು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಮಾಧವನೊಬ್ಬನೆ ತನಗೆ ಗೆಲೆಯ ಎಂದೂ ಅವನು ನೆನೆದುಕೊಂಡನು. ಅನಂತನಾಗಲಿ, ಹಮ್ಮೂನಾಗಲಿ ಆಗಾಗ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಾರೆ, ಕಾಲೇಜದ ನಾಲ್ವರೂ ಸಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು ಆಗಾಗ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ, ನಿಜ. ಆದರೂ

ತನಗೆ ಮಾತ್ರ ಈಗ ಮಾಧವನೊಬ್ಬನೇ ಗೆಲೆಯ ಎಂಬುದೂ ನಿಜ. ಅನಂತನು ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ದೊಡ್ಡ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಮ್ಮೂನಂತೂ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳುತನಕ್ಕೆ ಉಮೇದ್ವಾರ; ಶಾಸನಸಭೆ ಸೇರಿ “ಆನರೇಬಲ್” ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಗಿಲ ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಕಾಲೊಳಗೆ ಚಪ್ಪಲಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಶ್ರೀಧರನು ಖೊಳ್ಳೆನೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕನು. ಹಮ್ಮೂ “ಆನರೇಬಲ್”! ಕೊನೆಗೆ, ಹಮ್ಮೂನಿಗೂ “Honour” ಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿ ಗಂಟು ಬಿದ್ದಿತು! ತನ್ನ ಜೀವನದಲ್ಲಿಯೆ “Honour” ಎಂಬುವದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ “ಆನರ್” ಉ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿತು ಕೊನಗೆ....ನೋಡೋಣ, ಕೇಳೋಣ....ಅವನೂ ಬರುವನು, ಅನಂತನೂ ಬರುವನು ಮಾಧವನ ವಸತಿಗೆ. ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ನಾಲ್ವರೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವರು ಎಂಬ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀಧರನ ಮೈ ಜುಮ್ಮೆಂದಿತು; ಬಾಗಿಲ ತೆಗೆದುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಹಾಗಾಯಿತೇನೋ ಎಂದುಕೊಂಡ....ವ್ವರಾಂಡಾದಲ್ಲಿ ಬಡತನದ ತಾಂಡವ ನಡೆದಿದೆ....ಲಗಬಗೆಯಿಂದ ಕೋಣೆಯ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಕೀಲಿ ಹಾಕಿ ನಾತ ತಪ್ಪಿಸಲು ಉಸಿರು ತಡೆದವನಂತೆ ಎದೆಯುಬ್ಬಿಸಿ ಪಾವಟೆಗೆಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಧಾವಿಸಿದ.

†

†

†

†

ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಮೂಸು ಗಂಟೆಯ ಸಮಯ. ಅದೇ ದಿನ, ಎಂದರೆ ೧೯೪೭ ಇಸ್ವಿಯ ಅಗಸ್ಟ ೧೫, ಶುಕ್ರವಾರ. ಅನಂತನು ತನ್ನ ವಿಶಾಲವಾದ ಮಲಗುವ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೊಬಗಿನಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಮಂಚದಲ್ಲಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಸರಿದು, ಒಂದು ಬದಿಗೆ ಆತುಕೊಂಡು ಕಾಲುಚಾಚಿ ಒರಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಮೇಜು. ಸಿಗರೇಟಿನ ಡಬ್ಬಿ, ರಕ್ಷಾಪಾತ್ರ (ash-tray), ಬರೆಯುವ ಸಲಕರಣೆಗಳು, ಟಾಯಿಮ್ಸ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ ಪತ್ರಿಕೆ, ಕೆಲವು ಫೈಲುಗಳು—ಮೇಜಿನ ಮೇಲೆ ಇವೆ. ಆದರೆ ಅನಂತನ ಲಕ್ಷ್ಯ ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ. ಬಾಯ್ಲಿ ಸಿಗರೇಟನ್ನಿಟ್ಟು ಮುಖ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತೆರೆದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಧೇನಿಸುತ್ತ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಧೇನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆಗಾಗ ಆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೂ ನೋಟ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಲಿದೆ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾವನೆಗಳು—ರಜತಪರದೆಯ ಮೇಲೆ ಗೊಂಬೆಗಳಂತೆ—ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆಟವನ್ನು ಆಡುತ್ತಿವೆ. ಇಂದು ಬೆಳಗಿನಿಂದಲೂ ಅನಂತನು ತುಸು ಸಿಡುಕಿನಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ನೋಡುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ.

ಮೊದಲಿಗೆ ಇಂದು ಇಡೀ ದಿನ ರಜೆಯಾಗಿದ್ದು ಅನನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಜೆಯಂತೆ! What stupid sentimentality! ಮೊದಲೇ ಆಸೀಸಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ; ಅದರಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿನಿಂದ ಈ ಹಾಳು ಕ್ಲಾರ್ಕರ ಉದ್ವಾಮತನ!.... ಮಾತು ಮಾತಿಗೆ ಮುಷ್ಕರ (ಸಂಪು)ದ ಹೆದರಿಕೆ....ಇಂತಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ರಜೆ ಕೊಡುವುದೆಂದರೆ—
Sheer pandering to the vulgar taste!

ಹಹ! ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಮೋಜಿನ ವಿಚಾರ. ಇಂದಿನಿಂದ ತನ್ನಂತಹ ರೆಲ್ಲರೂ ಮುಷ್ಕರದ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ? ನಿಂತೇ ಹೋಗುವುದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸರ್ಕಾರ....ಯಾರಿದ್ದಾರೆ ಆಡಳಿತಿಯ ಅನುಭವವಿದ್ದವರು? ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಜನರು ಜಾರಿಕೊಂಡರು; ಉಳಿದವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನ ಪಾಕಿಸ್ತಾನ

ಸೇರಿದರು, ಅಲ್ಲಿ ಸಂಬಳ ಹೆಚ್ಚು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನಂತಹ ಸೀನಿಯರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ಮೊಳಕಾಲೂರಿ ಮುಷ್ಟಿ ಮುಷ್ಟಿ ಸಂಬಳ ಕೊಡುವರು. ೮-೧೦ ಹುಡುಗರನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಶಾಲೆಯ ಮಾಸ್ತರನಿಗೆ ೪೦ ರೂಪಾಯಿಯಂತೆ! ಅದೇ ೮-೧೦ ಲಕ್ಷ ಜನರುಳ್ಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಎರಡೇ ಸಾವಿರ ಅಂತೆ! ಈ ಮಾತನ್ನು ಅನಂತನು ಅನೇಕ ಸಲ ಆಡಿ ತೋರಿಸಿದ್ದನು, ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಮಾಧಾನಕಾರಕ ಉತ್ತರ ದೊರೆತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅವನ ತಕರಾರು....ನಮ್ಮ ಜನರಾದರೂ ಅಂತಹರೆ....ಯುರೋಪಿಯನ್‌ನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪಗಾರ ಕೊಡಲು ಅಡ್ಡಿ ಇಲ್ಲವಂತೆ, ಅದೇ ಹುದ್ದೆಯ ದೇಶೀಯನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಡಮೆ ಪಗಾರವಂತೆ!....ಯಾ-ಆ-ಕೊ? ಅದರ Psychological effect-ಎನು-ಎಂಬುದು ತಿಳಿದಿದೆಯೆ ಇವರಿಗೆ?.... ಯುರೋಪಿಯನ್‌ರಿಗಿಂತ ನಮ್ಮವರು ಕಡಮೆ ಎಂದು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಭಾವನೆ ಮೂಡುವುದು. ಮೇಲೆ, ಇನ್ನು ನಾವು ಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆ! ಎಂತಹ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ?

ಅನಂತನು ಸಿಗರೇಟನ್ನು ರಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಸುಡಿದನು, ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿದನು. ತಾನು ಮೂರು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛಂದನಾಗಿ ಕಳೆದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡದ ಅನುಭವ ಅವನ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಅದಕ್ಕೆನ್ನ ಬೇಕು ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇಶ....ಜನರ ಶಿಕ್ಷಣವೆಂತಹದು! ಸಂಘಟನೆ ಎಂತಹದು! ಸ್ವಚ್ಛತೆ ಆರೋಗ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅವರ ಕಲ್ಪನೆ ಏನು! ಮನುಷ್ಯನಾಗಿ ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾರ್ಥಕ ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಅಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಕುಟುಂಬ, ಇಲ್ಲಿಯ ಒಬ್ಬ ಸುಶಿಕ್ಷಿತನ ಕುಟುಂಬ-ಎರಡನ್ನೂ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಅನಂತನಿಗೆ ನಾಚಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಮ್ಮ ಮನೆ, ನಮ್ಮ ಬಟ್ಟೆ, ಇಡುವ-ಇರುವ ರೀತಿ, ಮಲಗುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಮಕ್ಕಳ ಕಾಳಜಿ— Oh, God! There's simply no comparison! ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಅನಂತ. ಕೆಸರ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡಲು ಎಮ್ಮೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದಂತೆ ಇಂಡಿಯಾ ಸ್ವತಂತ್ರ!....ಜಿನ್ನಾ ಜಾಣ!Cute fellow! ಈ ಮಡಿ-ಮೈಲಿಗೆ-ಸ್ವಲ್ಪಶ್ಯಾಸ್ವಲ್ಪಶ್ಯ ಎನ್ನುವವರ ಮೈಲಿಗೆಯೆ ಬೇಡ ತನ್ನ democracy ಗೆ ಎಂದ....ಹಹಹಹ! ಸಂದೇಮಾತರಂ ಇದು ಎರಡು ಭ್ರಾತರಂ ಆಯಿತು! ಹಹ!

ನಗೆಗೂ ಸಿಗರೇಟಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತನು ಗಂಟಲು ಕೆರೆಯುವಂತೆ ಕೆಮ್ಮಿದನು. ಹೊಗೆ ತಾಕಿ ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ನೀರು ಬಂದಿತು. ಅನಂತ ಬಲಗೈಯಿಂದ ಸಿಗರೇಟನ್ನು ಬಿಸುಡುತ್ತ, ಎಡಗೈಯಿಂದ ಕಣ್ಣನ್ನು ಒರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಕೈಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹೊಡೆದುದು ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಮೆಲ್ಲಗೆ ಸಂದು ಕುಳಿತುಕೊಂಡ, ಏಳಬೇಕೆಂದ, ಕೊನೆಗೆ ಕೆಳಗೆ ಕಾಲು ತೂಗಬಿಟ್ಟು ಬಲಮೊಳಚ್ಚೆಯಿಂದ ಮಂಚದ ತುದಿಗೆ ಆತುಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಯೆ ಕುಳಿತ.... ಮುಖ್ಯ, ತಾನು ಹಿಂದುಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ್ದೇ ತಪ್ಪಾಯಿತೇನೋ? ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೊಡನೆಯೆ ಜಾತಿ-ಧರ್ಮ-ಮೊದಲಾದ್ದು ಬೆನ್ನಿಗೆ ಗಂಟೇ ಬೀಳುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ತಾನೂ ಪಾಕಿಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತಿದ್ದ. ತನಗೆ ಈಗಲಾದರೂ ಹೋಗಲು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ, ನಿಜ. ಆದರೆ—ತಾನು ಹಾಗೆ ಪಾಕಿಸ್ತಾನ ಸೇರಿದರೆ—God forbid! —ಹಿಂದುಮುಂದಿನ ೨೨ ತಲೆ ರೌರವ ನರಕ!.... ಅನಂತನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತು.... ಹುಬ್ಬು ಗಂಟೆಕ್ಕಿದನು... ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಂತೆ! ಬುದ್ಧಿವಂತನಿಗೆ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿದಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ!.... ತಾನು ಇಂಗ್ಲಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ದೇಶ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿತೆ?.... ಇಷ್ಟೇಕೆ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಛೇದನ!.... ತಿರುಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ? ದೇಶದ್ರೋಹಿ! ಈಗ ಮಾತ್ರ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಂತೆ! ದೇಶದ ಮಾತು ದೂರರಲಿ, ತನ್ನವರು ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ಹಳಿದರು. ತನ್ನ ಗೆಳೆಯರು—ಓಹೋ! ಮಾಧವನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಕೈಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡನು. 'ಗೆಳೆಯರು' ಎಂದ ಕೂಡಲೆ ಅವನಿಗೆ ಸ್ಮರಣೆಯಾಯಿತು. ಈ ಸಾಯಂಕಾಲ ಇಂತಹ ಒಬ್ಬ ಗೆಳೆಯನ ಕಡೆಗೆಯೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ ತನಗೆ. ಈ 'ಎಂಗೇಜ ಮೆಂಟ್'ನ್ನು ಯಾಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡೆನೋ?.... ಇದ್ದ ೪-೬ ಗೆಳೆಯರಲ್ಲಿ ಇಂದು ಕಾಣಬೇಕಾದ ಗೆಳೆಯ ಅನಂತನಿಗೆ ಬೇಡಾಗಿದ್ದ. ಯಾಕೆಂದರೆ—

ಅನಂತನಿಗೆ ಇಂಗ್ಲಂಡನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ ವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನವಿತ್ತು; ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ. ಒಂದು, ಅರಿಯದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬನೇ ಹೊರಟಿದ್ದು; ಇನ್ನೊಂದು, ೧೯೨೦ರ ಸಪ್ಟೆಂಬರ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಯಾನಕ್ಕೆ ತುಸು

ಭಯವಿದ್ದಿತು, ಇದ್ದಿತು ಎಂದು ಅನಂತನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಓದಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಿದ ಸ್ಫೋಟಕಗಳ ಅವಶೇಷ ಇನ್ನೂ ಇದ್ದಿತಂತೆ. ಆದರೂ ಸುದೈವ ದಿಂದ, ಸುರಕ್ಷಿತತೆಯಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದ. ಹೊಸ ದೇಶ, ಅರಿಯದ ಜನರು, ವಿಚಿತ್ರ ರೀತಿ-ನೀತಿ—ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ದಿಜ್ಞಾಢನಾದ. ಒಂದೆರಡು ವಾರ ಮಾತ್ರ. ಮುಂದೆ ಕ್ರಮೇಣ ಆ ಜನರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬೆರೆತುಕೊಂಡ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮನೆಯವರಿಗೆ, ಗೆಲೆಯರಿಗೆ ಕಾಗದಗಳನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ. ಇಷ್ಟೆ; ಮನೆಗೆ ಬರೆಯುವ ಸುದ್ದಿ ಬೇರೆ, ಗೆಲೆಯರಿಗೆ ಬರೆಯುವ ಸುದ್ದಿ ಬೇರೆ. ಶ್ರೀಧರನು ಒಂದೇ ಒಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ. ಹಮ್ಮಾನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕಳುಹಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಾಧವನು ಮಾತ್ರ ಮೊದಲ ಉತ್ತರವನ್ನು ೬-೭ತಿಂಗಳುಗಳ ತರುವಾಯ ಕಳುಹಿಸಿದರೂ ಮುಂದೆ ತಾನು-ಅನಂತನು-ಕಾಗದ ಬರೆಯದಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಮಾಧವನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದ. ಎಂತಹ ಕಾಗದ! ಬರೆಯುವ ಮಾತು ಎಂತಹದು! 'ಅನಂತಾ, ದೇಶಬಾಂಧವರು ಲಕ್ಷಗಟ್ಟಲೆ ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀನು-ನನ್ನ ಗೆಲೆಯ-ಸುಖ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬ್ರಿಟಿಶರ ದಾಸನಾಗಿ ಆಳಲು ಬರುವುದು ನನಗೆ ನಾಚಿಕೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.' ಸರಿ, ಎಂದುಕೊಂಡ ಅನಂತ. ತಾನು ಬುದ್ಧಿವಂತ ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆ ಇವನಿಗೆ; ತನಗೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸಹನೆ. ಇವರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಎಂತಹ ಸಜ್ಜನರು, ಸುಸಂಸ್ಕೃತರು ಎಂಬುದು...ಹಹ! ಜೇಲಿನ ಬದಲು ಇವರನ್ನು ಇಂಗ್ಲಂಡಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಬೇಕು, ಆಗ ತಿಳಿಯುವುದು ಬ್ರಿಟಿಶರು ಎಂತಹರೆಂಬುದು. ನಾನು I. C. S. ಆಗಿ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಇವರನ್ನು ಜೇಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದರೆ, ಹಾಗೇ ಮಾಡುವೆ. ಕೊನೆಗೆ ಈ ಮಾಧವನನ್ನಾದರೂ ಕಳುಹಿಸುವೆ. ಆಗಲಾದರೂ ನನ್ನ ಮೇಲಿನ ಇವನ ಹೊಟ್ಟೆಯುರಿ ಕಡಮೆ ಯಾದೀತಲ್ಲ?...ಜೀವನವೆಂದರೆ ಏನು ಎಂಬುದರ ಕಲ್ಪನೆಯೆ ಇಲ್ಲ ಇವರಿಗೆ...ಸುಖವು ಜೀವನದ ಧೈಯ ಎಂಬುದಂತೂ ಹೋಯಿತು, ಹೆಚ್ಚು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟಂತೆ ಜೀವನ ಹೆಚ್ಚು ಸಾರ್ಥಕ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಏನೂ ಇವರಿಗೆ? ಯಾವನೂ I. C. S. ಇದ್ದವನು ನೋಕರಿ ಬಿಟ್ಟು ಅಸಹಕಾರ ಚಳವಳಿ

ಸೇರಿದ್ದಾನಂತೆ, ನಾನೂ ಹಾಗೇಕೆ ಮಾಡಬಾರದು—ಎಂತೆ? ಹುಚ್ಚು! ಮೊದಲು ನಾನೂ I. C. S. ಆಗುವವರೆಗೆ ಇವರು ತಡೆಯಬಾರದೇಕೆ? ಹತ್ತಿಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷ ಲಕ್ಷಗಟ್ಟಲೆ ದುಡ್ಡು ಗಳಿಸಿ ಆ ಮೇಲೆ ವಕೀಲಿಯನ್ನು ಬಿಡುವ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗ!....ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಅನಂತನಿಗೆ ಈ ಉಪದೇಶ/ತಡೆಯ ದಂತಾಯಿತು....ಹಹ! ಈ ಮಾಧವನೂ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ನೇನೋ? ಅಥವಾ, ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಕಾಲರ್‌ನಾದರೆ ನಿಜವಾದ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೇನೋ? ಒಂದು ಮಾತು, ಅದನ್ನು ಸಹಜವಾಗಿ ಬರೆದದ್ದು. ಯುದ್ಧದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತರುಣರು ಉಳಿದಿಲ್ಲ, ತರುಣಿಯರು ಮಾತ್ರ ಹೆಜ್ಜೆಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಎಂದು ನಾನು ಬರೆದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿರುವೆನೆಂದು ತಿಳಿದನೋ ಏನೋ ಈ ಮೂರ್ಖ? ಸಾಕು, ಇನ್ನು ಇವನ ಕೂಡ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರವೆ ಸಾಕು....ನಿಜವಿದ್ದ ಸಂಗತಿ ಎಂದರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಾದರೂ ಮಾಧವನಿಂದ ಉಲ್ಲಾಸದ, ಉತ್ತೇಜನದ ಉತ್ತರ ಬರುವುದೆಂದು ತಾನು ತಿಳಿದದ್ದು. ತನ್ನದಾದರೂ ತಪ್ಪೇನು? ಮಾಧವನೂ ತನ್ನಂತೆ ತರುಣ. ತಾರುಣ್ಯದ ಅನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಅವನಲ್ಲೂ ಕುತೂಹಲವಿರುವುದು ಸಹಜ. ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಷ್ಟು ಸಲ ಇಂತಹ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಹರಟೆ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ? ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು—ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿ ಬರೆದುದು ಜಾಣತನವೆ ಆಯಿತು!—ಈ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆದರೆ ಇವನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದ ಉಪದೇಶ! ಹುಂ....ಒಟ್ಟು, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆ ಇಲ್ಲ... ಸಾಕು, ಇವನೊಡನೆ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರವೆ ಸಾಕು.

೧೯

ಅಂದಿನಿಂದ ಮಾಧವನು ತನಗೆ ಸೇರದಿದ್ದುದನ್ನು ಅನಂತನು ಈಗಲೂ ನೆನೆದುಕೊಂಡನು. ಆದರೂ—ವಾಪ! ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಕನಿಕರ ಬರುವಂತಿದೆ. That's it! ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ದಿನ ತಾನು ಅವನನ್ನು ಕಾಣಲು ಒಪ್ಪಿದ್ದು. ಅನಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸಿಗರೇಟನ್ನು ಎತ್ತಿದ. ಅದನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಸುತ್ತುಸುತ್ತು ಹೊಗೆಯನ್ನು ಘೂತ್ಕರಿಸಿ ನಾಲ್ಕು

ಹೆಜ್ಜೆ ನಡೆದು ತನ್ನ ವೇಷಗನ್ನಡಿಯ ಇದಿರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕೊಂಡ. ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನೂ ನೋಡಿಕೊಂಡ. “ಆಶ್ಚರ್ಯ” ಎಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ. ನಿಜವಾಗಿಯೇ ಆಶ್ಚರ್ಯ, ಎಂದುಕೊಂಡ. ತನ್ನ ಮತ್ತು ಮಾಧವನ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದೀತೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿದಿದ್ದರು? ಇಂದು ತನಗೆ, I. C. S. ಅನಂತನಿಗೆ—ಸ್ವತಂತ್ರ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಸರ್ಕಾರವು ಕೈಮುಗಿದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ, ಸಹಾಯ ಮಾಡು, ಎಂದು. ಆದರೆ ‘ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧ’ ಎಂದು ೩-೪ ಸಲ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದ ಈ ಹುಚ್ಚು ಮಾಧವನಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಗತಿ ಇಲ್ಲ! ನಾನು ಈ ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯಟ್‌ಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಹಮ್ಮೂನೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡ ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಧವನಿಗೆ ಹುಡುಗನಿಗೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆ; ತಂದೆ-ಮಕ್ಕಳ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಆಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟೆ....ಅನಂತನು ಮತ್ತೆ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡ....ಅನಂತನು ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಸೂಸಿದನು....ಈಗ ದೇಶಕ್ಕೆ ತನ್ನಂತಹರೆ ಬೇಕು, ಮಾಧವನಂತಹರು ಬೇಡ....ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲವೆ ಮಂತ್ರಿಗಳೂ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದಾಳುಗಳೂ ಬರುತ್ತಾರೆ ತನ್ನ ಕಡೆ....ಮನೆಗೆ ಕರೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಾತಿಗೂ ತನ್ನ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ....ಹಹ! ಆ ಹಮ್ಮೂ? ಅವನಂತೂ ದಿನಾಲು ಎಡತಾಕುತ್ತಾನೆ....ಇನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಾಂತವಾಗುವದಂತೆ.... ಮುಗಿದೇ ಹೋಯಿತು. ಆಗ ನಾನೇ ರಾಜ, ನಾನೇ ಮಂತ್ರಿ! ಮಾಧವನ ಮನೆಗೆ ತಾನು ಹೋಗುವುದು ಯೋಗ್ಯವಾದೀತೆ?.... ಆ ಮನೆಯಾದರೂ ಎಂತಹದೋ? ಆ ಅವಸ್ಥೆ ಎಂದೋ ಗೊತ್ತಿದೆ.

೧೯೨೮ರಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಅವಸ್ಥೆ ಮೊದಲು ಗೊತ್ತಾಗಿತ್ತು ಅನಂತನಿಗೆ. ತಾನು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಗುಜರಾತದಲ್ಲಿ ತಾನು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಿನ ಮಾತು. ಒಂದು ದಿನ ಹೊಟೆಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಾಗ ಯಾರೊ ತನ್ನ ಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆಂದು ವರದಿ ಬಂದಿತು. ಅನಂತನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ....ತನ್ನ ಕಡೆ ಯಾರು ಬಂದಿರಬಹುದು?

ತಾನು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದದ್ದು ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ, ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ; ಯಾಕೆಂದರೆ, ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಮಾತಿನ ಚರ್ಚೆಗಾಗಿ ಗವರ್ನರ ಅವರಿಂದ ಕರೆ ಬಂದಿತ್ತು; ಅದೂ ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವಾದ ವಿಷಯ. ಏನೇ ಇರಲಿ, ಬರಬಹುದು ಎಂದ. ಅತ್ಯಂತ ಓರಣದ, ಶುಭ್ರ ಖಾದಿಯ, ಅರ್ಧ ನಗೆಮೊಗದ ತರುಣನೊಬ್ಬನು ಬಂದನು. ಅನಂತ ಒಂದುನಿಮಿಷ ಅವಾಕ್ಯಾದ, ಆ ವೇಷವನ್ನು ನೋಡಿ. ಮರುಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಗುರುತು ಹತ್ತಿತು.

“ಹೆಲೋ, ಮಿಸ್ಟರ ಶ್ರೀಧರ!” ಎಂದ. ಕುರ್ಚಿಯಿಂದ ಏಳಲಿಲ್ಲ.

“ಗುರುತು ಹತ್ತಿತೆ, ಮಿಸ್ಟರ ಅನಂತ?” ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದ ಶ್ರೀಧರ ಕೇಳಿದ.

“ಹತ್ತದೆ ಏನು? ಮತ್ತೇನು? What can I do for you? ಆ-ನಿಮ್ಮ ಮಾಧವ ಎಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ? ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮದೂ ಅವರದೂ ಬಹಳ Thick ಅಲ್ಲವೆ? ಆಂ?” ಎಂದು ಅನಂತ ನಕ್ಕ.

“ಮಾಧವನ ಬಗ್ಗೆ ಯೆ ನಿಮ್ಮ ಕಡೆ ಬಂದಿರುವೆ”

“ಏನು? ನನ್ನಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸ ಆಗ್ಬೇಕು? ನೋಡೋಣ, ಯಾಕೆಂದರೆ I am a very busy man.”

“ನನಗ ಗೊತ್ತು. ನಾನು ತಮ್ಮಾರಿಗೇ ಹೋಗಿದ್ದೆ. ಜರೂರದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿರುವಿರಿ ಅಂತ ಹೇಳಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೆ—”

“ನಮ್ಮಾರ ಅಂದ್ರೆ—”

“ಅಹುದು. ಗುಜರಾತದಲ್ಲಿ” ಎಂದು ತಲೆತೂಗುತ್ತ ಶ್ರೀಧರ ಹೇಳಿದ.

“I say! ಫನ್ನ ಬೇಟೆಯಾಡಿದಿರಿ, ಆಂ? You have hunted me almost. ಏನು ಅಂತಹ ಕೆಲಸ?”

“ತಮಗೆ ತೊಂದರೆ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೇಳ್ತೀನಿ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ತಾವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು. ಮಾಧವ ಚಳವಳಿದೊಳಗ ಪೂರ್ತಿ ಸೇರಿದವನು—”

“What ಚಳವಳಿ!” ಅನಂತನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದಲೆ ಉಸುರಿದ.

“ಏನೊ ಒಂದು ಭ್ರಮ, ದುರ್ಬುದ್ಧಿ.”

“ನಾನು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ, ಆ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಾನೂ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ನಾನು ಬಂದದ್ದು ಒಂದು ಕಾಲದ ಗೆಳೆತನಕ್ಕಾಗಿ; ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಮಾಧವನ ಗೆಳೆಯರು; ಅದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡೋದು—”

ಅನಂತನು ಕಿಸೆಗೆ ಕೈಹಾಕಿದ. “ಓ, ಇಷ್ಟೇನೇ? Selfದ ಮ್ಯಾಲೆ Cheque ಕೊಡ್ತೀನಿ. ಎಷ್ಟು—”

ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖ ತುಸು ಕೆಂಪಾದುದು ಅನಂತನ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವನು ತಡೆದಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಶ್ರೀಧರನು ಮಾತನ್ನು ವ್ಯಾತ್ಯ ಸೌಮ್ಯ ವಾಗಿಯೆ ಆಡಿದನು.

“ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಬೇಕಾದದ್ದು ಹಣದ್ದಲ್ಲ. ಇಷ್ಟೇಕೆ? ಅವನಿಗೆ ಈ ಸಹಾಯ ಬೇಕೆ ಆಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ನಾನು ನಾನಾಗಿಯೆ ಬಂದಿರುವೆ.”

“Strange mystery! ನನಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ” ಎಂದನು ಅನಂತ.

ಆಗ ಶ್ರೀಧರನು ದೊಡ್ಡ ಕತೆಯನ್ನೆ ಹೇಳಿದನು. ಮಾಧವನ ಅನವಸ್ಥೆ, ಅವನ ಜೀವನದ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆ, ಅವನ ಹೆಂಡತಿಗಾದ ಅನಾರೋಗ್ಯ, ಈಗ ಆಕೆಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಚಿಂತಾಜನಕವಾದುದು, ಶ್ರೀಧರನು ತಾನಾಗಿಯೆ ಆಕೆಯನ್ನು ಯೋಗ್ಯ ಚಿಕಿತ್ಸಕನಿಗೆ ತೋರಿಸಲು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದದ್ದು—

“Excuse me” ಎಂದು ನಡುವೆಯೆ ಅನಂತನು ಮಾತನಾಡಿದನು.

“ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು ನನ್ನ. ಆದರೆ ನೀವು ಹೇಳೋದು ನಿಜ ಇದ್ದರೆ ಇದೇನೊ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಇಲ್ಲದ ಉಡಾಳನ ಕತೆ ಕಾಣ್ತದೆ. Do you think he deserves any help? ಅಲ್ಲ, ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯದ ಉಪಯೋಗ ಆದ್ರೂ ಆದೀತೇನು ಅಂತ.”

ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಇನ್ನೂ ಇವನಿಗೆ ಮಾಧವನ ಬಗ್ಗೆ ಎಂದಿನಂತೆಯೆ ಆದರಬುದ್ಧಿ ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನರಿತ ಅನಂತ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಶ್ರೀಧರನು ಕುರ್ಚಿಯಿಂದ ಏಳಬೇಕೆಂದು ಹವಣಿಸಿದ್ದೂ ಮತ್ತೆ ಕುಳಿತು ಕೊಂಡುದೂ ಅನಂತನ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು.

“ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗದಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದೇಶದ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಜನರು ‘ಉಡಾಳ’ ಎಂದು ನಾನು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲಿ? ಅಂತಹರಲ್ಲ ಮಾಧವನೂ ಒಬ್ಬ. ಅನೇಕ ಕಷ್ಟ-ನಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಸಹಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಿದ್ದಾನೆ. ಈಗ ಅವನು ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದೂ ಉಡಾಳ ತನದಿಂದಲ್ಲ, ತನ್ನ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಬುದ್ಧಿಯ ದೇಶಸೇವೆಗಾಗಿ.” ಶ್ರೀಧರನು ತಡೆದನು.

“ Don't mind me. ನಾನು ಅಂದದ್ದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ತಂದುಕೋ ಬೇಡಿರಿ. ಮುಂದೆ ? ”

ತನ್ನ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಶ್ರೀಧರನು ಸುಮ್ಮನಾಗಿದ್ದನು, ಅನುಮಾನಿಸುವವನಂತೆ ಕಂಡನು. ಇದೇನು ಇಲ್ಲದ ರಗಳೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡೆ- ಎಂದು ತನ್ನ ವಿಚಾರ. ಏನೆ ಆಗಲಿ, ಈ ಸಂದರ್ಶನ ಬೇಗ ಮುಗಿದಷ್ಟು ಉತ್ತಮ ಎಂದೆಣಿಸಿ ಅನಂತನು ತಾನಾಗಿಯೇ ಮಾತನ್ನು ಮುಂದರಿಸಿದನು.

“ ಈಗ ಮಾಧವ ಎಲ್ಲಿವ್ವಾರೆ ? ”

ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನನ್ನು ಒಂದೇ ಸವನೆ ದಿಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು. ಅನಂತನಿಗೆ ಆ ಪ್ರಸಂಗ ಎಂದಿಗೂ ಮರೆಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸುತ್ತಲೆ ಹೇಳಿದನು, “ ಮಾಧವನು ಬಾರ್ಡೊಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ. ”

“ ಏನು ? ”

ಅನಂತನು ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ನುಡಿಯುತ್ತಲೆ ಕುರ್ಚಿಯಿಂದ ಪುಟಿ ದೆದ್ದನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೆ ಬೇರೊಂದು ವಿಚಾರದಿಂದ ಶಾಂತನಾದನು, “ ಏನು? ನನ್ನನ್ನು ಕಾಣಲಿಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆಯೆ ? ” ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

“ ಇಲ್ಲ. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಸೈನಿಕನಾಗಲು. ”

ಶ್ರೀಧರನ ವಾಕ್ಯ ತನ್ನನ್ನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ದಿಗಿಲುಗೊಳಿಸಿತು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ನನ್ನದೇನು ಸಂಬಂಧ—ಎಂದು ಹೇಳಿಬಿಡಬೇಕೆಂದೆನ್ನಿಸಿತು. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ! ಇದನ್ನು ಒಂದರಿಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವ ಸಿದ್ಧತೆ ಇದೆ ಸರಕಾರದ್ದು, ತಾನು ಬಂದದ್ದು ಆ ಚರ್ಚೆಗಾಗಿಯೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಬಿಡೋಣವೆ ಎನ್ನಿಸಿತು. ಕೊನೆಗೆ ತಾನು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ ಎಂದು ತೋರಿಸುವವನಂತೆ “ ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನಾನು ಏನೂ ಮಾಡಲಾರೆ ” ಎಂದ.

ಶ್ರೀಧರನ ಮುಖದಲ್ಲಿಯ ಕಳೆ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಬದಲಾಯಿತು. ಅನಂತನಿಗೆ ದಿಗಿಲು. ಇದೇನು? ಈ ಪ್ರಾಣ ಅತ್ತು ಬಿಡುವನೋ ಏನು? ಈ ಹೊಟೆಲ್ ದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಗೆಳೆಯ ತನ್ನವ ಎಂದುಕೊಂಡರೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದ, ಮಾನದ

ಗತಿ ಏನು? ಇಲ್ಲ. ಇ-ಲ್-ಲ! ಶ್ರೀಧರನು ಕಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕುರ್ಚಿಯಿಂದ ಎದ್ದ. ಹೋಗುವನೇನು? ಹೋದರೆ ಪೀಡೆ ತಪ್ಪಿತು. ತಾನೂ ಎಲ್ಲಾದರೂ ಸಿನೆಮಾಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಹೊತ್ತು ಕಳೆದರಾಯಿತು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅವನು ಮತ್ತೆ ಬರಬಹುದು.

“ ಈಗ ನಾನು ಬಂದದ್ದು ಮಾಧವನಿಗಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯ ವತಿಯಿಂದ.”

ಶ್ರೀಧರನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅನಂತನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಮಾಧವನ ಪೀಡೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರೆ ಅವನ ಸಂಸಾರದ ಪೀಡೆ ತಗಲುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಲ್ಲ. ಏನೇ ಆಗಲಿ, ಎನ್ನುತ್ತ ತನ್ನ ಕೈಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡನು. “ ಆಗಲಿ, ನನ್ನಿಂದ ಏನು ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಶಕ್ಯವಾದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವೆ” ಎಂದು ಹೊರಹೊರಡುವ ಸಿದ್ಧತೆಯಿಂದ ಅತ್ತಿತ್ತ ನೋಡಿದನು. ಶ್ರೀಧರನು ನಿಂತಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ.... ಈ ಪುಣ್ಯಾತ್ಮನಿಗೆ ಬೇಕಾದದ್ದಾದರೂ ಏನು? “ ಡಾಕ್ಟರರಿಗೆ ಪರಿಚಯ ಪತ್ರ ಬೇಕೆ?—”

“ ಈಗ ಡಾಕ್ಟರರ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ”

“ ಅಂದರೆ? ಆಕೆಯ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಲ್ಲ ಎಂದು—? ”

“ ಅದು ಹಿಂದಿನ ಕತೆ. ” ಶ್ರೀಧರನ ದನಿ ಬಿರುಸಾಯಿತು. “ ಆದರೆ ಈಗ ಆಕೆ ಸಾಯುವುದು ಖಂಡಿತ ಎಂದು ಡಾಕ್ಟರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಆಕೆಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ—”

“ ಏನಾದರೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯೇ ? ”

“ ಸಾಯುವ ಮುಂಚೆ ಗಂಡನನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ—”

ಅನಂತನು ನಕ್ಕನು. “ ಇದರಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಸಹಾಯದ ಸಂಬಂಧವೆಲ್ಲಿ ? ”

ಶ್ರೀಧರನು ತನ್ನನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದನು, ನೋಡುತ್ತಲೆ ಹೇಳಿದನು “ಆದರೆ, ಅವನು ನೀವು ಕೊಟ್ಟ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ ನಿಮ್ಮ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ.”

ಅನಂತನು ಸಿಳ್ಳುಹಾಕಿದನು. ಇದೊಳ್ಳೆ ಪೇಚು ಬಂದಿತಲ್ಲ? ಸದ್ಯ, ಇವನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕಾಲು ಕಿತ್ತಿಸಬೇಕು. “ ಓಹೊ! ಇಷ್ಟೆ ಅಹುದಲ್ಲೋ ? ನಡೆಯಿರಿ, ವಿಚಾರ ಮಾಡೋಣ. ಬಹಳ ದಿವಸಗಳ ಮೇಲೆ ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಚಹವನ್ನು ಕುಡಿಯೋಣ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತನಾಡೋಣ.”

ಅಂತೂ ಆ ದಿವಸ ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀಧರನನ್ನು ಜಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಸಾಕುಸಾಕಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಿಡುಗಡೆಯ 'ಆಡರ್' ಕೊಡುವೆ ಎಂದಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಮರೆತುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ. ಆದರೆ, ಪ್ರಶ್ನೆ—ಸುದೈವದಿಂದ—ತಾನಾಗಿಯೆ ಬಿಟ್ಟಿತ್ತು. ೩-೪ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರನ ಕಾಗದ ಬಂದಿತು. “ಮಾಧವನ ಹೆಂಡತಿ ತೀರಿಕೊಂಡಳು. ನಿಮ್ಮ ಸಹಾನುಭೂತಿಗಾಗಿ ಋಣಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಮಗು ಚನ್ನಾಗಿದೆ ನನ್ನ ಕಡೆ ಎಂದು ಮಾಧವನಿಗೆ ತಿಳುಹಿಸಿದರೆ ಉಪಕಾರವಾಗುವುದು.” ಆ ಕಾಗದವನ್ನು ಓದಿ ಅನಂತ ನಕ್ಕಿದ್ದ, ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ. ತನಗೆ ಗತಿ ಇಲ್ಲವಾಗ ದೇಶಸೇವೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಮದುವೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡಿದರೆ ಈ ಹಾಳು ಅವಸ್ಥೆ ತಪ್ಪೀತೆ!

ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡ. ತಾನೆಂತಹ ಸುದೈವಿ! ಆಳುವ ಭಾಗ್ಯ ತನಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಮಾಧವನಂತಹರಿಗೆ ಅಳುವ ಭಾಗ್ಯ....ಹಹ!....ಇಂದಿಗೂ ಅದೇ ಅವಸ್ಥೆ ಮಾಧವನದು....ಹಹ!....ಅಳುವ ಭಾಗ್ಯ ಮಾಧವನಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಮಾಧವನ ಹೆಂಡತಿ ಸತ್ತಳೆಂದಾಗ ತನಗೆ ಎಳ್ಳಮ್ಮ ಕೆಡಕೆನಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಹುಚ್ಚು! ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೊಂದು ಕೆಟ್ಟ ರೂಢಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ....ತನಗೇಗ—೧೯೪೨ರಲ್ಲಿ—ವಯಸ್ಸು ನಲವತ್ತೆರಡು—ಏನು ನಲವತ್ತಾಲ್ಪ? ಆರ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಕಾಗಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ—ತನ್ನ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ—ಏನೂ ಬದಲು ಮಾಡಿಸಿದ್ದರಂತೆ....ಅಂತೂ ನಲವತ್ತು ಇದೇ ಮುಗಿದಿದೆ. ತಾಳಿನ್ನೂ ಮದುವೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ—ಮಾಡಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ ಎನ್ನಲು ಅಡ್ಡಿ ಇಲ್ಲ. ಇಂಗ್ಲಂಡ್‌ನಿಂದ ಮರಳಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮದುವೆಯಾಯಿತು, ತಂದೆಯ ಕಾಟವೂ ತಪ್ಪಿತು; ಯಾಕೆಂದರೆ ಮಾವನು ಇಂಗ್ಲಂಡ್ ಶಿಕ್ಷಣದ ಎಲ್ಲ ವೆಚ್ಚವನ್ನೂ ಹೊತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಸುದೈವದಿಂದ ತನಗೆ ಬೇಡಾದ ಹೆಂಡತಿ ಯಮರಾಯನಿಗೆ ಬೇಕಾದಳು, ತೊಡಕು ತಪ್ಪಿತು....ಅನಂತನು ಕುರ್ಚಿಯಿಂದಿದ್ದನು....ಯಾಕೆ ಈ ಹಾಳು ವಿಚಾರ? ಇಂದು ತನಗೆ ಸುಖವಿದೆ, ಸಂಸಾರವಿದೆ; ಸಾಕಲ್ಲ? ಆದರೆ ಈ ಹಾಳು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಒಂದು ಬಂದು ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ

ಉಪ್ಪಿನ ಹರಳನಂತಾಗಿದೆ ಸಂಬಳವನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡುವರಲ್ಲ?... ನಮ್ಮ ಸಂಬಳದ ಮೇಲೆ ಯಾಕೋ ಇವರ ಕಣ್ಣು? ಅನಂತನು ಮೊನ್ನೆ ಮೊನ್ನೆಯೆ ಒಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದ್ದನು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಸರಕಾರವೆಂದರೆ ಹಿಂದೀ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಅದರಂತೆಯೆ, ಹಿಂದೀ ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬಳವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಹಿಂದೀಯರು ಬಡವರೆಂದು ಇದೇ ದೇಶಭಕ್ತರು ಗೋಳಡುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಭಡವರು ಇಂಗ್ಲೆಂಡದ ವರೆಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದು ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಆಗುವುದೆಂದರೆ ಎಂತಹ ವೆಚ್ಚ! ಸಾಲ! ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ—ಹಂ. ಈ ದಿನ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಹೇಳಬಿಡಬೇಕು. ಅಸೆಂಬ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಸಬೇಕು. ಅಹುದು, ಈ ದಿನವೆ ಮರೆಯದೆ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಹೇಳುವೆ, ಅವನೂ ಅಲ್ಲಿಯೆ ಬರುವವನಿದ್ದಾನೆ ಹಂ—ಎಂದು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ತುಟಿ ಬಿರಿದ ಅನಂತ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ದಿನ, ಅದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕುರೂ ಗೆಳೆಯರೂ ಈ ದಿನ ಕೂಡ ಬೇಕಂತೆ! ಆದರೆ, ಹಾಳು ಆ ಮಾಧವನ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಾಕೆ? ತಾಜ ಮಹಲ ಹೊಟೆಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲವೆ? ಧೂ! ಈಗ ನೆನಪಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆ ಮಾಧವನು ಅಜಾರಿಯಂತೆ! ಅವನ ಅವಸ್ಥೆಯೆ ಹಾಗೆ.... ಯಾವುದು ಅದು—? ಆ ದಿನ—? ಅನಂತನು ಖೊಳ್ಳನೆ ನಕ್ಕನು.

೨೦

ಅನಂತನು ಆ ದಿನ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದನು. ಹಮ್ಮೂನೂ ಇತ್ತಿತ್ತು ಲಾಗಿ ಅನಂತನಿಗೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದಕ್ಕೊಂದು ಸಂದರ್ಭವೂ ಓದಿತ್ತು. ಅನಂತನಿಗೆ ಕುದುರೆಯ ಜೂಜಾಟ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಪುಣೆಗಾಗಲಿ, ಮುಂಬಯಿಗಾಗಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂತಹ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಗಿತ್ತು.

“ ಹೆಲೊ! ಹಮ್ಮೂ! So we meet here. ಆಂ? ” ಎಂದು ನಗೆಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಿಸಿದ್ದನು.

“ ಯಾರು? ಮಿಸ್ಟರ್ ಅನಂತ! ಸಂತೋಷ... ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಯಿತಲ್ಲ? ” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

“ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪ್ರಸಾದ! ಹಹಹ!....ಹಹ! ಹಮ್ಮೂ, You are the same comic fellow ” ಎನ್ನುತ್ತ ಅನಂತನು ಹಮ್ಮೂನ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಕೈಹಾಕಿದನು. ಅಂತೂ, ಸುಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕೂಡಿದ ಗೆಳೆಯರ ಗೆಳೆತನ ಸಮಾನ ಸುಖದುಃಖದ ಜೂಜಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಗುರಿತು. ಅನಂತನಿಗೆ ಒಂದು ಸಮಾಧಾನ....ತನ್ನ ಮುಂಚಿನ ಗೆಳೆಯರಲ್ಲಿ ತನ್ನಂತೆ ಸುಖವಸ್ತುವಾದ ಒಬ್ಬನಾದರೂ ದೊರಕಿದನಲ್ಲ? ಕ್ರಮೇಣ ತನ್ನ ಕತೆ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದ, ಹಮ್ಮೂನ ಕತೆಯನ್ನು ತಾನು ಕೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಹಮ್ಮೂ ಮಹಾಶಯರು. ಒಂದಲಿನಂತೆಯೇ ಇದ್ದಾರೆ!....ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಖ ದಿಂದಿರುವುದು ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ಇಂದಿನ ಕಾಳಜಿ ನಾವು ಮಾಡಿದರೆ, ನಾಳಿನ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಇಂದು ಮಾಡುವುದು ಎನ್ನುವ ಹಮ್ಮೂ.

“ That's great philosophy. Really! ಹಮ್ಮೂ, ನೀನು ಹೇಳೋದರಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಇದೆ. ”

“ ನೀನು ” ? ಅನಂತನು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಿದನು. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ “ ನೀನು ” ಅಂದೆ; ಅವನೂ ಹಾಗೇ ಮಾತಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ನೀನು-ತಾನು ಎನ್ನುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತ ದೊರಕಿದನಲ್ಲ ಎಂದು ಅನಂತನಿಗೆ ಆನಂದ ವಾಯಿತು. ಹಮ್ಮೂನೊಡನೆ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡತೊಡಗಿದ್ದ. ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪುಣೆ-ಮುಂಬಯಿ ಕಡೆ ಬಂದರೂ ಹಮ್ಮೂನ ಭಿಟ್ಟಿ ಯಾಗುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಹಮ್ಮೂನಾದರೂ ಎಂತಹ ಅನುಕೂಲ ಗೆಳೆಯ! ಮೇಲಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ರಸಿಕ. ಹಮ್ಮೂನು ತನ್ನನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಅನಂತನು ಕಂಡಿದ್ದನು. ತನಗೆ ಹೆಂಡತಿ ಇಲ್ಲ, ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ ಎಂದಾಗ ಹಮ್ಮೂನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉದ್ವೇಗದ ಕಳೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಿ ಅನಂತನಿಗೆ ಆನಂದವಾಗಿತ್ತು. ಬೇರೊಂದು ಮದುವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೇಕೆ—ಎಂದೂ ಕೇಳಿದ್ದ.

“ ಹಮ್ಮೂ, ದುಃಖ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳೋದಾದರೆ ಸುಖ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡ ಬೇಕು. That's my philosophy ” ಎಂದು ತಾನು ಹೇಳಿದ್ದ.

ಮುಖ್ಯ ಮಾತೆಂದರೆ, ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ದುಡ್ಡಿನ ತೊಂದರೆ ಇದ್ದಿಲ್ಲ; ಇದುವರೆಗೆ ತನ್ನ ಕಡೆ ದುಡ್ಡನ್ನು ಬೇಡಿಯಾಗಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲಿ

ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೇ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು; ಹಮ್ಮೂನು ಮಾತ್ರ ಗೆಳೆತನಕ್ಕಾಗಿ ಗೆಲೆಯ ಎಂಜುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅನಂತ. ಜೂಜಾಟದ ಪಟಾಂಗಣದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಉಪಾಹಾರದ ಭವನಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸಿನೆಮಾಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಹಮ್ಮೂನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಂದಾಗುವನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅನಂತನಿಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಆದರ. ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ, ಗೆಲೆಯರಿಗಾಗಿ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಅನಂದವಿದೆ ಎಂದು ಕಂಡು, ಅವನನ್ನು ನಿರಾಶೆಗೊಳಿಸುವ ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಅನಂತನು ಅವನಿಗೇ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂತೂ, ಇಬ್ಬರ ಸ್ನೇಹ ನಿಕಟವಾಗುತ್ತ ನಡೆದಿತ್ತು. ಪರಸ್ಪರ ಬಿಚ್ಚುಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾತನಾಡುವಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಸಲಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿತು. ಒಂದು ದಿನ ಜೂಜಾಟದಿಂದ ಮರಳುವಾಗ ತಾವಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ಯಂತ ಉಲ್ಲಾಸದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಲಾಭವಾಗಿತ್ತು. ಮಾತಿನ ಭರದಲ್ಲಿ ಅನಂತನು ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಹಾಟಲಿಗೆ ಕರೆದನು. ತಾವಿಬ್ಬರೂ ಹೊರಟು ಹಾಟಲಿನ ಹತ್ತಿರ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತನಗೆ ಸರಿಯಾದ ಬಂದಿತು. ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಕರೆದದ್ದು ಯೋಗ್ಯವಾಯಿತೆ? ಈಗ ಹಾಟಲಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ನಾನು 'boy' ಎಂದು ಆಳನ್ನು ಕರೆಯುವುದೊಂದೇ ತಡ ಅವನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ತರುವನು. ಹಮ್ಮೂನ ವಿಚಾರ ಹೇಗಿದೆಯೋ?...ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹಾಟಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದ್ದರು. ಸುದೈವದಿಂದ ಆಳು ಮೊದಲೇ ಭೆಟ್ಟಿಯಾದನು. ಅನಂತನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಗೆಲೆಯ ಇರುವವರೆಗೆ ಚಹವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರು. ಹಮ್ಮೂನು ಅತ್ತಿತ್ತ ನೋಡಿದನು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಯನ್ನೊ ಮತ್ತೇನನ್ನೊ ಮಧ್ಯವನ್ನೆ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು.

“ ಇಲ್ಲಿ ಏನು ಅಡ್ಡಿ ಇಲ್ಲ ಅಂಥಾಂಥ ಕಾಣ್ತದೆ ” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

ಅನಂತನಿಗೆ ಸಂದರ್ಭ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನರವನರವಾಗಿ “ ಛೇ! ಛೇ! ಏನೂ ಅಡ್ಡಿ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾರೂ ಕುಡಿಯೋದನ್ನೆ ಕುಡಿಯಬೇಕಂತಿಲ್ಲ, ಏನಿಲ್ಲ. ಅದ್ಯಾಕೆ? ನಾನು ಇಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಚಹಾನೇ ಕುಡಿಯೋನಿ ” ಎಂದ.

“ ಚಹ ಕುಡಿಯೋ ? ” ಹಮ್ಮೂ ಆಶ್ಚರ್ಯದ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಳಿದ.

ಅನಂತ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಭಾವಿತತನದ ಮುಖಮುದ್ರೆಯಿಂದ ತಲೆ ತೂಗಿದ.

“ ಚಹ! ಈ ಜಾಗೆಯಲ್ಲಿ! ಹಹ!” ಹಮ್ಮೂನು ಮನಃಪೂರ್ತಿ ಯಾಗಿ ನಗತೊಡಗಿದ. “ ಅಲ್ಲೋ, ಅನಂತಾ, ಇಂಗ್ಲಂಡಕ ಹೋಗಿ, I. C. S. ಆಗಿ, ಇಂತಹ ಜಾಗೆಯೊಳಗ ಚಹ ಕುಡೀತಿದ್ದರೆ ಅದು ನಿನ್ನ ಜಬಾಬ್ದಾರಿಕೆ. ನನಗಂತೂ ಶಕ್ಯ ಇಲ್ಲ.”

ಅನಂತನಿಗೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವಾಯಿತು ಈ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಕರೆದುತಂದು ದಕ್ಕೆ. “ ನಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಾವು ಚಹ ಕುಡಿದರಾಯ್ತಲ್ಲ? ಈ ಜಾಗಾದೊಳಗ ಮಿಕ್ಕವರು ಬೇಕಾದ್ಯಾಡಲಿ” ಎಂದ.

“ ನೀನು ಚಹ ಕುಡಿ ಹಾಗಾದರೆ. ನಾನು ಮಿಕ್ಕವ ಆಗ್ತೀನಿ.”

“ ಏನು! ಏನಂದೆ, ಹಮ್ಮೂ! ನೀನು—?”

“ ನಾನು ವಿಸ್ತೃ ಕುಡಿಯುವವ!”

ಅನಂತನು ಉಸುರ್ಗರೆದನು, ಬೆಮರೊರೆಸಿಕೊಂಡನು. “ ಮಹಾ ರಾಯಾ, ನೀನು ಏನು ಅಂತೀಯೋ ಅನ್ನೋ ಹೆದರಿಕೆಗೆ ನಾನು ಆ ಹಾಳು ತೊಪ್ಪಲ ಬಿಸಿ ನೀರು ಕುಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ತಯಾರಾದೆ. ಬಾಯ್, ಬಾಯ್! ದೋ ಛೋಟಾ—”

“— ದೋ ಛೋಟಾ ಸಾಬಕೋ ದೋ ಬಡಾ ವಿಸ್ತೀ ಲಾವ್” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

ತಾವಿಬ್ಬರೂ ಮನಃಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕಿದ್ದರು.

ಮಾತಿಗೆ ಮಾತು ಬೆಳೆಯಿತು. ಹಮ್ಮೂನು “ ಮನೆ” ಗೆ ಹೊರಟ.

“ ಮನೆ ಅನ್ನುವಿಯಲ್ಲ? ಹಾಟೆಲ್ ಅನ್ನು” ಎಂದ ಅನಂತ.

“ ಹಾಟೆಲು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ. ರಾತ್ರಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿ.”

“ ಓಹೋ! ನೀನು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಇರುವೆ ಏನು ಹೆಂಡಿರು— ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ?”

“ ಹೆಂಡಿರು—ಮಕ್ಕಳು! ಅವರನ್ನು ತಪ್ಪಿಸೋದಕೆ ಅಂತ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದರೆ ನೀನೂ—”

ಅನಂತನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಾಯಿತು; “ ಅಲ್ಲ, ಮನೆ ಅಂತ ಅಂದಿ, ಅದಕೆ”

ಹಮ್ಮೂನು ನಕ್ಕು. “ ಅನಂತಾ, ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡೆ ನೀನು. ಬೇಕಾದರೆ ನಿನಗೂ ಒಂದು ಮನೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಡುವೆ, ನಡೆ” ಎಂದನು.

ಅಂತೂ, ಹಮ್ಮೂನ ಸ್ನೇಹ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಹಮ್ಮೂ ನಿಜವಾಗಿ ಸುಖ ಜೀವಿ ಎಂದು ಅನಂತನು ಅರಿತನು. ಕ್ರಮೇಣ ಅವನ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸುಖಜೀವಿಯಾದನು. ಮುಂಚಿನ ಗೆಳೆಯರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನೊಬ್ಬನೆ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ, ಸಹವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ಎಂದೆನಿಸಿತು. ಆದರೆ ಇದೇ ಹಮ್ಮೂನೇ ಒಂದು ದಿನ ಮಾಧವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದನು! ಮಾಧವನೆಲ್ಲಿ? ಹಮ್ಮೂನಲ್ಲಿ? ಅನಂತನಿಗೆ ಅರ್ಥವೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ—ಅಹು ದಲ್ಲವೆ?—ಆಗ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೨೦, ಈಗ ಸಪ್ಟೆಂಬರ್ ೧೯೨೯—ಅಹುದು— ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ತಾನು ಮಾಧವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಲಿದ್ದಾನೆ.

“ ಹೆಲ್ಲೋ!” ಎಂದನು ತಾನು ಆಶ್ಚರ್ಯದ ದನಿಯಲ್ಲಿ.

“ ಹೆಲೊ ಅಂದ್ರ ಹಲ್ಲು ಮುರಿದಾನು, ವಂದೇ ಮಾತರಂ ಅನ್ನಬೇಕು ಅವನಿಗೆ ” ಎಂದ್ ಹಮ್ಮೂ.

“ ಇನ್ನೂ ಅಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾನು ಸೌಜನ್ಯ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ, ಅನಂತಾ ” ಎಂದನು ಮಾಧವ.

ಅನಂತನ ಎದೆ ಚುಚ್ಚಿದಂತಾಯಿತು. ಹಮ್ಮೂನ ಸಲುಗೆಯನ್ನು ತಾನೂ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸುವನಲ್ಲ? What cheek! ಒರೆಟು! ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಮುವ್ವರೂ ಅನಂತನ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿಯೆ ಕುಳಿತಿದ್ದರು.

“ ನನಗ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ಥಾಕಲಿಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಮಾಧವ. ಜಾರಿಕೊಂಡು ನಿನ್ನ ಕಡೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದೀನಿ. ”

ಹಮ್ಮೂನ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯದೆ ಅನಂತನು ಒಮ್ಮೆ ಹಮ್ಮೂನನ್ನೂ ಒಮ್ಮೆ ಮಾಧವನನ್ನೂ ಚಕಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದ.

ಮಾಧವನು ನಗೆಯಿಂದ ಹೇಳಿದ, “ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ಹಾಕೋದು ಅಂದ್ರೆ ನಾನು ಕೈಯೊಳಗ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿನೀ ಅಂತ ಹಮ್ಮೂನ ಅರ್ಥ. ”

ಅನಂತ ಬಿಗಿದು ಕುಳಿತ. ಹಮ್ಮೂನ ಕೂಡ ವ್ಯವಹಾರ ಬೇರೆ, ಈ 'ಉಡಾಳ'ನ ಕೂಡ ವ್ಯವಹಾರ ಬೇರೆ. ಇವನು ಈಗಾಗಲೇ ಅನೇಕ ಸಲ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದವನು. ಹೆಂಡತಿ ತೀರಿಕೊಂಡದ್ದಕ್ಕೆ ದುಃಖದ ಒಂದು ಸುಳಿವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೊರಟಿದ್ದಾನೆ ಬೇಜಬಾಬ್ದಾರ!

“ ನಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರವೆ ಶಕ್ಯವಾಗದು ಎಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ” ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ನುಡಿದ ಅನಂತ. ಮಾಧವ ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ. ಹಮ್ಮೂನೆ ಹಲ್ಲುಕಿರಿದು ಹೇಳಿದ: “ ಇವರು ಎಲ್ಲಾರ ಕೂಡ ವ್ಯವಹಾರ ಇತ್ತಾರ. ಬೇಡೋದು ಅಂದ್ರ ಬೇಡೋದು, ಎಲ್ಲಾರಿಗೂ ಬೇಡೋದು. ”

“ ಏನದು ಬೇಡೋದು ? ” ಅನಂತ ಕೇಳಿದ.

“ ದುಡ್ಡು—ಅಂದ್ರೆ—ಫಂಡು. ”

“ ಹಮ್ಮೂ, ಫಂಡಿನ ಮ್ಯಾಲೆ ಜೀವನ ನಡೆಸೋದು ಈ ವಯಸ್ಸಿನ ವರಿಗೆ—”

ಅನಂತನ ಮಾತಿನೊಡನೆಯೆ ಮಾಧವ ಪುಟದಿದ್ದ. ತಟ್ಟನೆ ಅವನನ್ನು ಹಮ್ಮೂ ತಡೆದು “ ಅನಂತಾ, ಹಾಗಲ್ಲ....ತಡೆಯೊ, ಮಾಧೂ! ನಾನೆಲ್ಲಾ ಹೇಳ್ತೀನಿ....ಅನಂತಾ, ಅವನ್ನ ನೋಡಬ್ಯಾಡ, ನನ್ನ ನೋಡಿಲ್ಲ. ಅವನ್ನ ಮಾತಾಡಗೊಟ್ಟರೆ ಲೆಕ್ಕರ ಪ್ರಾರಂಭ ಆಗ್ತದ ಅಂತೇ ತಡದೀನಿ ಅವನ್ನ, ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ....ಈ ಗಾಂಧಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸದದ ಜನ ಸ್ವಂತದ ಸಲುವಾಗಿ ಒಂದುಡ್ಡು ಬೇಡೋದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ಹುಚ್ಚರಿದ್ದಾರೆ ಅನ್ನು ಬೇಕಾದ್ರೆ....ಈಗ ಮಾಧೂ ಬಂದದ್ದು ಒಂದು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಫಂಡಿಗಾಗಿ....ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದೀ ಅಂತ ಹೇಳಿ ನಾನೇ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದೆ ಇವನ್ನ....ಆಯ್ತೆಲ್ಲೋ, ಮಾಧೂ? ನೀನು ಒಂದು—ಒಂದುವರೆ ತಾಸಿನೊಳಗ ಹೇಳಬೇಕಾದದ್ದನ್ನ ನಾ ಒಂದು ಮಿನಿಟಿನೊಳಗ ಹೇಳಿದೆನೊ ಇಲ್ಲವೊ?....ಕೂಡಿನ್ನು....ಕೂಡು, ಮಹಾ ರಾಯಾ, ಮೊದಲು. ನಿಂತರೆ ನಿಮ್ಮಂದೀಗೆ ಲೆಕ್ಕರ ಕೊಡೋ ಆವೇಶನೆ ಬರೋದು....ಕೂಡು....ಇಷ್ಟಿದೆ ನೋಡು, ಅನಂತಾ, ಈ ಕತೆ.....” ಎಂದನು.

ಅನಂತನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಸಂದರ್ಭ ಕೆಡಬಾರದೆಂದು, ಯತ್ತಿ ಸುತ್ತಿರುವನಲ್ಲ ಈತ! ಇವನಿಗೆ ಈ ಮಾಧವನಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದದ್ದೇನು? ಈಗ ಈ ಮಾಧವನನ್ನು ಅರ್ಥಚಂದ್ರ ಕೊಟ್ಟು ದಬ್ಬಿ ಬಿಡಬಾರದೇಕೆ? ಯಾರ ಕೆಲಸ? ಯಾವ ಫಂಡು? ಕಾಲೇಜು ಬಿಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿದ್ಯೆಯಾದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ! Disgusting! ಹುಂ—

“ I am very sorry ” ಎಂದನು ಅನಂತ.

“ ಸಾಹೇಬರ ಮಾತಿನ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ ” ಅಣಕಿನಿಂದ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು ಮಾಧವ.

“ You—you—you get out ! ” ಎಂದು ಅನಂತನು ಗದ್ದರಿಸುತ್ತ ಕುರ್ಚಿಯಿಂದಿದ್ದನು.

“ ಅನಂತಾ, ತಡೆ—” ಹಮ್ಮೂನು ಇಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಬಂದು ನಿಂತನು.

ಮಾಧವನು ಕದಲಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ‘ನಾಚಿಕೆಗೇಡಿ’ ಎಂದು ಕೊಂಡನು ಅನಂತ. ಮಾಧವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧತೆ ಮೂಡಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಕಿಸೆಯಲ್ಲಿಯ ರಿವಾಲ್ವರಿಗೆ ಅನಂತನ ಕೈ ತಟ್ಟಿತು. ಮಾಧವನಿಗೆ ಯಿಂದಲೆ ಹೇಳಿದ:- “ ಹಮ್ಮೂ, ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಿರುದ್ಧ ಅಹಿಂಸೆ ಎಂಬ ಮಾತು ನಿಜ. ಆದರೆ ನಮ್ಮವರ ವಿರುದ್ಧ ಅಹಿಂಸೆ ತಪ್ಪು ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಿದೆ.”

“ ಬಿಕ್ಕೆ ಬೇಡುವವರಿಗೆ ಸೊಕ್ಕು ನಡೆಯದು, ನಡೆಯದು ಅಂದೆ ” ಅನಂತ ಮೂದಲಿಸಿದ.

“ ಬಿಕ್ಕೆ ? ಬಿಕ್ಕೆ ! ಹಃ ! ” ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾಧವ ಮಾತ ನಾಡಿದ. “ ನಾನು ಬೇಡುವುದು ಬಿಕ್ಕೆಯಲ್ಲ. ಇಂದು ಅನ್ಯಾಯದ ವಿರುದ್ಧ ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದಾನೆ ತರುಣ ವೀರ ಜತೀನದಾಸ. ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಸೇವೆ ಇದು. ಮತ್ತೂ, ನೀನು ಕೊಡುವುದು ದಾನವಲ್ಲ. ದೇಶದ ಬಡವರನ್ನು ಹೀರಿ ಸುಲಿದ ದುಡ್ಡಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಯದಿಂದ ದೊರಕುತ್ತಿರುವ ಋಣಗೂಳು—ಅದು ನಿನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ. ಆದರೆ, ನಿನ್ನಂತಹನ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೈಲಿಗೆ ಬೇಡ. ”

ಮಾಧವನು ಹೋಗಿಯೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ತಾನು ಹಮ್ಮೂವನ್ನು ನೋಡುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಾಧವನು ಚಾರಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಬದಮಾಷ್ ! ಎಂದನು ಅನಂತ.

“ಆದರೂ ನೀನು ಸಿಟ್ಟಿಗೆಳಬಾರದಾಗಿತ್ತು. ಬಂದವನ ಮೋರೆಯ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ದುಡ್ಡು ಒಗೆದರಾಯಿತು—”

“ಹಮ್ಮೂ! ಇಂತಹರನ್ನು ನೀನು ಹೇಗೆ ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಿ, ಯಾಕೆ ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವೆ—ನನಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ನನ್ನ ಕಣ್ಣೆದುರು ಬಂದರೆ—” ಕಿಸೆಗೆ ಕೈ ಹಚ್ಚಿ ರಿವಾಲ್ವರನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ ಅನಂತ. “ಜತೀನ ದಾಸನಂತೆ! ಉಪವಾಸ ಅಂತೆ! ತಿನ್ನಲು ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವರಿಗೆ ಜೀವಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ!”

೨೧

ಅನಂತನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಗದಗದ ನಡುಗಿದನು, ಕುರ್ಚಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕೊಂಡನು. ಯಾಕೆ ತನಗೀ ವಿಚಾರ? ಇಷ್ಟತ್ತು ನರುಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಮಾತು, ಈಗ ಅದರ ಸಂಬಂಧವೇನು ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ? ಹಮ್ಮೂ? ಮಾಧವ?...ಅನಂತನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಗೆ ಮಿಂಚಿತು. “ಬದಮಾಷ್”— ನಿಜ; ಆದರೆ ಯಾರು ಬದಮಾಷ್? ಈ ಗೃಹನಿಯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಯನ್ನು ತನಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಿದ್ದರೆ, “ಹಮ್ಮೂನೆ ಬದ್ಮಾಷ್” ಎಂದು ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾಗಿ ತಾನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ. ಎಲ್ಲಿದೆಲ್ಲಿಗೆ? ಆ ಹಮ್ಮೂ ಇಂದು ಶಾಸನ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯ! ಅಂದಿನಿಂದಲೆ ಹೊಂಚುಹಾಕಿದ್ದ ಆ ತುಡುಗ!

“ಅಲ್ಲೋ, ಅನಂತಾ, ನಿನಗೆ ವ್ಯವಹಾರ ಜ್ಞಾನ ಕಡಮೆ ನೋಡು. ಆಗಾಗ ನಾಲ್ಕು ದುಡ್ಡು ಕೊಟ್ಟುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಸುಖದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಡುವ ಆ ಮಾಧವನಂತಹರ ಮೇಲೆ ಒದರಾಡುವುದು ಏನು ಅಗತ್ಯ ವಿದ್ದಿತು?” ಎಂದಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ.

“ಆದರೂ ಅಂತಹ ಉದ್ದಾಮರನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಅಗತ್ಯ ವಾದರೂ ಏನು?”

“ಇದಕ್ಕೆ ದೂರದೃಷ್ಟಿ ಬೇಕು, ವ್ಯವಹಾರಜ್ಞಾನ ಬೇಕು. ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅನಂತನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹನುಮಂತಗೌಡನೇ ಭಲೆ ನೋಡು ಇದಕ. ಅಲ್ಲೋ, ನಮ್ಮದೇನು ಗಂಟು ಹೋಗ್ತದ, ಹುಂ ಅನ್ನವನ ಜೋಡಿ ಹುಂ ಅನ್ನಲಿಕ್ಕೆ? ಯಾವಾಗ್ಯಾವಾಗಾದರೂ ಬರ್ತಾರೆ, ಆ ಘಂಡು

ಈ ಘಂಡು ಅಂತ. ಐದು ರುಪಾಯಿ ಕೈಯಿಂದ ಕೊಟ್ಟು, ಐವತ್ತು ರುಪಾಯಿ ಕೂಡಿಸಿಕೊಟ್ಟು. ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯ ಆದ ಗೋಲ್ಡನ್ ಗೌಡ! ಇಷ್ಟಾದರೂ ತ್ರಾಸ ಯಾಕೆ ಅಂತೀಯಲ್ಲ? ನಾಳೆ ಇವರಂತೆ ಆಯ್ತು ಅಂತ ತಿಳಿ; ಆ ವ್ಯಾಳ್ಯಕ್ಕೆ ನಾವು ಕೆಟ್ಟಾಗಿ ಕೂತಿದ್ದರ ನಮ್ಮದೆ ಹುಚ್ಚುತನ. ಹೌದಂ ತೀಯೋ ಇಲ್ಲಂತೀಯೋ? ಬೇಕಾದ್ರೆ ವಿಚಾರ್ಮಾಡಿ, ನೋಡಿ ಹೇಳು. ಇಂಗ್ಲಂಡ-ಅದು-ಇದು ಅಂತ ಹೊರಗೆ ತಿರುಗಾಡಿ ಬಂದೀದಿ.”

ಹಮ್ಮೂನ ಅಂದಿನ ಮಾತು ಈಗ ಮತ್ತೆ ಅನಂತನ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿತು. ನಿಜವಾಗಿ ರಾಜಕಾರಣಿ ಹಮ್ಮೂ. ಸಾಸ, ಆ ಮಾಧವ—ಥೂ! ಯಾಕೋ, ತನಗೆ ಅವನ ಹೆಸರು ಕೂಡ ಸಹನವಿಲ್ಲವಲ್ಲ? ಕಾಲೇಜದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶನೆಯ ಸ್ಕಾಲರ್ ಎಂದು ತನಗೆ, ತಾನು ಇಂಗ್ಲಂಡಕ್ಕೆ ಹೋದವನೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಒಳಗೊಳಗೆ ಅಸೂಯೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ಹೆಸರು ತೆಗೆದಾಗೊಮ್ಮೆ, ಭೆಟ್ಟಿ ಯಾದಾಗೊಮ್ಮೆ ತನಗೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ಅಸಹ್ಯ ತೀಯ ಸಿಟ್ಟು ಬರುವುದೇಕೆ? ನಿಜವಾಗಿ ಆ ಮಾಧವನೂ ಮೂರ್ಖ; ಹಮ್ಮೂನಂತಹನೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಶತಮೂರ್ಖ. ತನ್ನ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲ-ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆ ಏನು-ಸ್ಥಾನವೇನು? ತನಗಾಗಿ ತಾನು ದೊಡ್ಡವ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸೂಕ್ತವು ಏನು? ಆದರೂ, ಇನ್ನು ಒಂದು ಗಂಟಿಯೊಳಗಾಗಿ ಹೊರಡಲೇ ಬೇಕು. ಅಂದು ಮಾಧವ ತನ್ನ ಹೊಟಿಲಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಇಬ್ಬರ ಭೆಟ್ಟಿಯೆ ಇಲ್ಲ ಎನಬಹುದು; ಇಂದು ತಾನು ಅವನ ಮನೆಗೆ ಹೊರಟಿದ್ದಾನೆ. ಭೆಟ್ಟಿ-? ಅದೇಕೆ? ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿ ತ್ತಲ್ಲ ಎರಡು ಸಲ? ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗವನ್ನಂತೂ ಮರೆಯುವಂತಲೇ ಇಲ್ಲ.

ಮಾಧವನು ಹೊಟಿಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೋದ ದಿನ ಅನಂತನಿಗೆ ಅವಮಾನ ವಾದಂತಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತ-ಮಾಧವ ಎಂಬ ಎರಡು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಂಘರ್ಷಣೆ ಇದಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅನಂತ. ತಾನು ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅಧಿಕಾರಿ; ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ತಾನು. ಅವನೊ—ಹೊಟ್ಟಿಗೆ ಗತಿ ಇಲ್ಲದ ಭಿಕಾರಿ; ಸರ್ಕಾರದ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ತನಗಾದ ಅವಮಾನ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕಾದಂತೆ ಎಂದು ಕನಲಿದನು ಅನಂತನು. ಮರುದಿನವೆ ಅವನು

ಪುಣೆಗೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ರೇಸ್ ಕೋರ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ನಗುತ್ತಲಿರುವ ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಎದುರಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯವೆನ್ನಿಸಿತು ಅವನಿಗೆ. ಸಂಜೆಯ ವರೆಗೆ ಹೊಟೆಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಆ ಉಪದ್ವ್ಯಾಪಿ ಬಂದಾನಲ್ಲ ಎಂದು. ಹಾಗೂ ಹೀಗೂ ಹಗಲನ್ನು ಕಳೆದು ರಾತ್ರಿಯ ಗಾಡಿಗೆ ಮುಂಬಯಿಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರದಿಂದ ಸುಮಾರು ಸಂಜೆಯ ಏಳು ಗಂಟೆಗೆ ಅವನು ಹೊಟೆಲಿಗೆ ಮರಳಿದನು. ಸೇವಕನು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ದಾರಿ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಯಾಕೆ? ಏನಾಗಿದೆ? ಅರ್ಜೆಂಟ್ ಮೆಸೇಜ್! ಎಲ್ಲಿಂದ? ಯಾರು ಈ ಅವಸರದ ಕರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರು? ಅನಂತನು ಬರೆದಿಟ್ಟ ಕಾಗದವನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಹಾಸ್ಪಿಟಲ್? ಯಾವುದು—? ಈ ಆಸ್ಪತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಕೆಲಸವೇನು?—ಆದರೆ ಅನಂತನಿಗೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲ. ಯಾರೊ ತನ್ನವರು ಘೋರ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ—ಎಂಬ ಗ್ರಹಿಕೆಯಾಯಿತು. ಅಭ್ಯಾಸದ ಬಲದಿಂದ ಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಕೆಳಗೆ ಕ್ಯಾಲೆಂಡರ ಇದ್ದಿತು. ತನಗೆ ಸಂದೇಶ ಮುಟ್ಟಿದ ವೇಳೆ ಸಾಯಂಕಾಲದ ೭-೧೫; ಅಂದಿನ ದಿನ ೧೯೨೯ರ ಸಪ್ಟೆಂಬರ ೧೩. ಅನಂತನು ಅವಸರವಸರವಾಗಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗೆ ತಾನು ಕೂಡಲೆ ಬರುವ ಬಗ್ಗೆ ಟೆಲಿಫೋನಿನಿಂದ ತಿಳುಹಿಸಿ ಹೊರಬಿದ್ದನು.

ಅನಂತನು ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತನಾದವನ ಕಳೆಯಿಂದಲೆ ಆಸ್ಪತ್ರಿಯ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಟ್ಯಾಕ್ಸಿಯಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿದನು. ಒಂದು—ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ; ಏನಾಗಿದೆ—ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತಾನು ಯಾರು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡು ತುಸು ಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು ಅವನಿಗೆ. ಅನೇಕರು ಈಗಾಗಲೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ತಾನು ಹೋದೊಡನೆ ತನ್ನನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ, ಆದರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಒಳಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರು. ಅನಂತನು ಗಾಬರಿಗಾಬರಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಖವೆತ್ತಿ ನೋಡದೆ ಹಾಗೇ ಸಾಗಿದನು. ಕೊನೆಗೆ ಒಂದು ಹಾಸಿಗೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಅಧಿಕಾರಿ ತಡೆದನು, ಅನಂತನೂ ತಡೆದನು. ಅಧಿಕಾರಿಯು ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಖಕ್ಕೆ ಗಾಯಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಕಡೆ ನೋಡಿದನು. ಅನಂತನೂ ನೋಡಿದ—

ಆದರೆ ಅನಂತನು ನೋಡಲೇ ಇಲ್ಲ, ನೋಡುವ ಅಗತ್ಯವೂ ಅವನಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ತುಟಿಯ ಮೇಲಿದ್ದ ನಗೆಯನ್ನು, ಆ ನಗೆಯಲ್ಲಡಗಿದ ಹೆಮ್ಮೆಯನ್ನು—ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆ ಗೊತ್ತಾಯಿತು ಅನಂತನಿಗೆ. ಇವನು—ಮಾಧವ!....ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅನಂತನ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕುರ್ಚಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಹೋದನು.

ಅನಂತನು ಇಂತಹ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಎಂದೂ ಎದುರಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಏನು ಮಾಡಬೇಕು, ಏನು ಮಾತನಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದೆ ಹೊಳೆಯಲಿಲ್ಲ. “ಹೇಗಿದೆ ?” ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಇವನು ನಕ್ಕು ಅವಮಾನಗೊಳಿಸಬಹುದು. “ಪೆಟ್ಟು ಬಹಳ ತಾಕಿದೆಯೆ” ಎಂದರೆ “ಕಣ್ಣು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆ” ಎನಬಹುದು. “ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ನಿಜವಾಗಿಯೆ ವ್ಯಸನವಾಗಿದೆ” ಎಂದರೆ “ಠಕ್ಕ” ಎನಬಹುದು. ಆದರೆ, ತನಗೆ ನಿಜವಾಗಿಯೆ ವ್ಯಸನವಾಗಿದೆ, ಮಾಧವನ ಆ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆ ಕರುಳು ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಯಿತು; ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ನಂಬುವುದು ಕೂಡ ಕಷ್ಟ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಇನ್ನಿಷ್ಟು ವ್ಯಸನವಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ “ಹಮ್ಮೂ ಎಲ್ಲಿ ?” ಎಂದು ಕೇಳಿದ.

ಮಾಧವನ ನಗೆ ಮಾರುವಾಯಿತು. “ಹಮ್ಮೂ ?” ಪಾಪ ! ಏನಾಗಿದೆ ದನಿಯ ಅವಸ್ಥೆ ! “ಹಮ್ಮೂ ನನಗೆ ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.” ಎಂದನು.

“ಅಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂನೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಿಸಲಿಲ್ಲವೆ ?”

ಮಾಧವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ನಗೆ ಮೂಡಿತು. “ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾರೂ ಕರೆಯಿಸಿಲ್ಲ—ಅಂದ್ರೆ—ಇಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ತಂದಾಗ ನನಗೆ ಎಚ್ಚರವಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಕಿಸೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಹೆಸರಿನ ಕಾರ್ಡು, ನಿನ್ನ ವಿಳಾಸ ಇದ್ದಿತು. ನಿನ್ನೆ ಹಮ್ಮೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೆ. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಆಸ್ಪತ್ರಿಯವರೆ ಕರೆದಿರಬಹುದು” ಎಂದ.

ಅನಂತನಿಗೆ ಅಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು, ತುಸು ಅವಮಾನವೂ ಎನ್ನಿಸಿತು. ಅಂತೂ, ತಾನಾಗಿಯೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಹೆಮ್ಮೆ ಇದೆ ಇವನಿಗೆ—ಎಂದುಕೊಂಡ.

“ಹೊಡೆದವರು ಯಾರು ? ಇಂಥಾ ಪರಿಯಿಂದು! ಅವರು ಸಿಕ್ಕರೆ ? ಫಿಯರ್ಡ ಮಾಡಿದೆಯೆ ?” ಎಂದು ಸವಾಲು ಹಾಕಿದ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ್ ಅನಂತ.

ಮಾಧವನು ತಲೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದನು. ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದನು. ಆ ಮೇಲೆ “ ಹೊಡೆದವರು ಪೋಲೀಸರು. ಅವರನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಫಿರ್ಯಾದ ಕೊಡುವುದು ಕಷ್ಟ ” ಎಂದು ನಕ್ಕನು.

ಅನಂತನಿಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದಿತು. ಇರಬಹುದೆ? ಮಾಧವನು ಉಡಾಳ ನೇನೊ ನಿಜ. ಆದರೂ—ಇಷ್ಟು ಉಡಾಳನಾಗಿರಬಹುದೆ? ಯಾವ ಅತ್ಯಾಚಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದಾಗ ಪೋಲೀಸರು ಇವನನ್ನು ಹೊಡೆದಿರಬಹುದು? ಕೇಳುವುದೂ ಕಷ್ಟ. ಆಗಲಿ, ಕೇಳಿ ನೋಡೋಣ, ಎಂದ : “ ಪೋಲೀಸರು ಹೊಡೆದಾಗ ನೀನು ಎಲ್ಲಿದ್ದಿ? ನಿನ್ನ ಪರವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಯಾರಾದರೂ—”

ಮಾಧವನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕ. ರಕ್ತಮಯವಾದ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ತಲೆಗೆ ಕಟ್ಟಿದೆ; ಮುಖ ಎಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹಸರುಗಟ್ಟಿ ಉಬ್ಬಿದೆ; ಅದರಲ್ಲಿ, ನಗೆ. ಅನಂತನಿಗೆ ಭಯವಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ಮಾತ್ರ ನಗುತ್ತಲೆ ಹೇಳಿದ:—“ ನಾನು ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿದ್ದೆ. ಮುನ್ನತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನರು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ”

೨೨

ಅನಂತ ರಾತ್ರಿ ಹೊಟೆಲಿಗೆ ಮರಳಿದ. ಆ ರಾತ್ರಿ ಊರಿಗೆ ಹೊರಡುವುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹಾಕಿದ, ತನ್ನ ಊಟ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೋಣೆಯೊಳಗೆ ಬಂದವನೆ ತಾನು ತಂದಿದ್ದ ಡೇಲಿ ಹೆರಲ್ಡ್ ಎಂಬ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಕಿಸೆಯೊಳಗಿಂದ ತೆಗೆದ. ಆ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೂಡ ಕೇಳಿದ್ದಿಲ್ಲವಲ್ಲ ತಾನು? ಆದರೂ ಮೊದಲ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಸಹಿತವಾಗಿ, ಅಂದವಾದ ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಆ ಸಾಯಂಕಾಲ ಮುಂಬಯಿಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ—ಲ್ಯಾಮಿಂಗ್ಟನ್ ರೋಡ್ ದಲ್ಲಿ ಅಂತೆ-ನಡೆದ ಘಟನೆಯ ಸವಿಸ್ತರ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೊದಿದ. ಮಾಧವನ ಬಾಯಿಂದಲೂ ಕೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಧವನ ದನಿಯಲ್ಲಿ, ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಘಟನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಕಲ್ಪನೆ ಅನಂತನಿಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಶಕ್ಯವೆ? ಇಂತಹ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಂತಹ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣದ ದೊಡ್ಡ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಪೋಲೀಸರು ಜನರನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಶಕ್ಯವೆ? ತನಗೆ ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮಾದರಿಯಾದ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪೋಲೀಸರ ಈ ತರದ ಅಮಾನುಷ ವರ್ತನೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ತಕ್ಕವಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದುಕೊಂಡ ಅನಂತ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ನಾಗರಿಕರು,

ನಮ್ಮವರು—ಇವರಿಗಾದ ಇಂತಹ ಘಟನೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗುವುದೆ ? ಅನಂತ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ. ಇಷ್ಟ-ತ್ತೈದು ಮುನ್ನವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನರು ! ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವೆಗೆ ಜಾಗೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ದಟ್ಟ ಸಂದಣಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದಾರೆ; ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬದಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಬೀದಿಗಳು ಕೂಡ ಮನುಷ್ಯರಾಶಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಂತಿವೆ. ಅರ್ಧ ಮೈಲು ಉದ್ದವಾದ ಮೆರವಣಿಗೆ. ಅರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ದಿನದ ಉಪವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಜತೀನ ದಾಸನೆಂಬವನು ಮೃತನಾಗಿದ್ದಾನಂತೆ. ಅವನ ಜಯಘೋಷ, ಅದರ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ—ಇವುಗಳಿಂದ ಬೀದಿ ಗದಗದ ನಡುಗುವಂತಿದೆ. ಆದರೆ ಪೋಲೀಸರೆಲ್ಲರಿಂದ ಬಂದರು ?—ಅನಂತ ಮತ್ತೆ ಓದಿದ....ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ತಡೆದರಂತೆ—ಶಾಂತತಾಭಂಗವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದರಂತೆ! ಹುಚ್ಚು ! ಮುನ್ನವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನರು ಭಾವನಾಪರವಶರಾಗಿ ಕೂಡಿದಾಗ ಇದೆಲ್ಲ ವ್ಯರ್ಥ, ಬರಿಯ ಕಾಯಿದೆಯ ನಾಟಕ....ಅನಂತನು ತಾನೂ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಅನುಭವ ತನಗಿದೆ. ಪೋಲೀಸರು ಯಾರಿಗೆ ಹೇಳುವುದು ? ಯಾರು ಈ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸುವರು ? ತಮ್ಮ ಹಿಂದೆ ನಿಂತವರು ಯಾರು ಎಂದು ನೋಡಬೇಕೆಂದರೆ—ಮುಖ ತಿರುಗಿಸಲು ಜಾಗೆ ಇಲ್ಲ—ಅಂತಹ ದಟ್ಟ ಸಂದಣಿ....ಮಾಧವನು ಹೇಳಿದನಲ್ಲ ? ಹಮ್ಮೂನ ಸಲುವಾಗಿ ದಾರಿ ಕಾಯ್ದು ತಡವಾದ್ದರಿಂದ ತನಗೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಶಕ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ, ತಾನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡ, ಕೆಳಗಿನ ನೆಲ ಕೂಡ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ? ಪಾಪ ! ಪೋಲೀಸರು ಆ ರೀತಿ ಲಾಠಿಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವರೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ಕಲ್ಪನೆ ಕೂಡ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ? ಜನ ಹೌಹಾರದಂತಾಗಿರಬಹುದು ! ಲಾಠಿಯನ್ನು ಬೀಸುತ್ತ ಬಾಳೆಯ ತೋಟದಲ್ಲಿ ಮದ್ದಾನೆ ಹೊಕ್ಕಂತೆ ಪೋಲೀಸರು ಹೊಕ್ಕಾಗ ಜನರಿಗಾದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವಾಗ ಮಾಧವನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ದ್ವೇಷ, ಆಹ್ವಾನ ಇದ್ದುವೆಂಬುದು ಅನಂತನ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿತ್ತು. ಯಾರ ತಪ್ಪು ? ಮಾಧವನ ತಲೆಗೆ, ಭುಜಕ್ಕೆ, ಕೆನ್ನೆಗೆ ಆದ ಅಮಾನುಷ ಗಾಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ—ಅನಂತನಿಗೆ ನೆನೆಯುವುದಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಇಂದು ನೆನೆದುಕೊಂಡಾಗಲೂ ಅನಂತ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದ. ಅನನ ಮೈ ಗದಗದ ನಡುಗಿತು. ಕುರ್ಚಿಯಿಂದೆದ್ದ. ಉಸುರ್ಗರೆದ. ಮೇಜಿಗೆ ನಡೆದು ಮತ್ತೊಂದು ಸಿಗರೇಟನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ. ಕೈಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿದ. ಐದು ಹೊಡೆಯಲು ಸ್ವಲ್ಪೀ ಅವಕಾಶ ಉಳಿದಿದೆ. ಹೊರಡೋಣ, ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂದ. ಮುಖವನ್ನಾದರೂ ಮುಂಚೆ ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡ. ಗಾಬರಿಯಾದ. ಅಂದಿನ ಆ ಘಟನೆಯ ಸ್ಮರಣೆಯಿಂದ ಈಗ ಕೂಡ ತನ್ನ ಮುಖ ಕಳೆಗಟ್ಟಿದೆ ! ಹಾಳು ! ಈ ಮಾಧವನು ತನಗೂ ಸುಖ ತಂದುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ, ಎರಡನೆಯವರಿಗೂ ಸುಖವಿಲ್ಲ ಇವನಿಗಾಗಿ...ಇಂದು ಅನನ ಕಡೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ ಎಂಬ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೇಸವನೆ ಸ್ಮರಣೆಯ ಚಲಚ್ಚಿತ್ರ ನಡೆದಿದೆ. ಒಮ್ಮೆಲೆ ಅನಂತ ಹಣೆಗೆ ಗಂಟು ಏರಿಸಿ ನಿಂತುಕೊಂಡ. ಓಹೋ ! ಈಗ ಹೊಳೆಯಿತು ಅವನಿಗೆ ! ಕಾಲೇಜದ ಅಸೂಯೆಯ, ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ದಿನಗಳಿಂದ ಮಾಧವ ತನ್ನ ಅಂತರಂಗ (Sub-conscious) ದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಕೊಂಡೇ ಕೂತಿದ್ದಾನೆ ! ಇಷ್ಟೇಕೆ ? ತನ್ನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಮಾಧವನು ಆಗಾಗ ಕೈಹಾಕಿದ್ದಾನೆ... ಅನಂತನು ಸಿಗರೇಟನ್ನು ಬಿಸುಡಿ ಬದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬಚ್ಚಲಕ್ಕೆ ಹೋದನು, ಮುಖ ತೊಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದನು, ಕನ್ನಡಿಯ ಇದಿರು ನಿಂತು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹಾಕುವುದರಲ್ಲೆ ತೊಡಗಿದನು....ನಿಜ, ಮಾಧವನು ತನ್ನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಕೈಹಾಕಿದ್ದಾನೆ, ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗದಿಂದಂತೂ ತನ್ನ ಭವಿತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಬದಲಾಯಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅಂದು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಕಂಡ ಮಾಧವನ ಮುಖದೃಶ್ಯ ಅನಂತನಿಗೆ ಸಹಸಾ ಮರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಆಗಾಗ ಕಣ್ಣೆದುರು ಕಟ್ಟಿನಿಂತು ಅವನನ್ನು ಬಾಧಿಸತೊಡಗಿತು. ನಿರ್ದ್ರೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕನಸಿನಲ್ಲೆ ಎದುರು ನಿಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ರಕ್ತಮಯವಾದ ಬಟ್ಟೆ, ವಿಕಾರವಾದ ಮುಖ, ಬಾತು ಉಬ್ಬಿದರೂ ತಿರಸ್ಕಾರದ ನಗೆಯನ್ನು ಸೂಸುವ ತುಟಿ-ಈ ಚಿತ್ರವು ಅನಂತನನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ಮದಂತೆ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿತು. ಮತ್ತಾರಿಗೂ ಹೇಳುವಂತಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅನಂತನ ಒಳಬೇನೆ ಹೆಚ್ಚಿತು. ನಿರುಪಾಯನಾಗಿ ವಿಸ್ಮಯಕ್ಕೆ ಶರಣು ಹೋದ. ಅದರಿಂದಲೂ ಸಮಾಧಾನ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಕುಡಿಯುವಾಗ ಮರೆತರೂ, ಕುಡಿದು ಘೋರ ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾಧವನ ಮುಖ ದೃಶ್ಯವು ಇನ್ನಿಷ್ಟು ಘೋರವಾಗಿ ಕಾಣತೊಡಗಿತು. ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಕರು ತನ್ನನ್ನು ಕುತೂಹಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವಂತೆ ಕಂಡು ಬಂದಿತ್ತು. ರಾತ್ರಿ ತಾನು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಾಗಿ, ಕೂಗಿ, ಚೀರಿ ಸೇವಕರಿಗೆ ಸಂಶಯ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಮಾಡಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ?....ಮುಂದೆ ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯು ಅನಂತನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಹಣ್ಣು ಮಾಡಿತು.... ದೇಶದ ತುಂಬ ಚಳವಳಿವೆದ್ದಿತು. ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಸೆರೆ, ಲಾಠಿ, ಗುಂಡು— ಇವೇ ದೃಶ್ಯಗಳು ಘಟಿಸಿದುವು. ಅನಂತನಿಗೂ ಜಬಾಬ್ದಾರಿಯಿದೆ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾದುದಕ್ಕೆ ಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಹಾಳು ಜನರು ಸಭೆ-ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಿಂದಲೆ ಗಲಾಟೆಯನ್ನೆಬ್ಬಿಸಬೇಕೆ? ಸ್ಥಾನಿಕ ಮುಂದಾಳುಗಳನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿದರೆ ಮುಗಿಯಲಿಲ್ಲ....ಇನ್ನೂ ಜನ ಹಾಗೇ ನುಗ್ಗುತ್ತಿತ್ತು ಸಭೆ-ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ. ಈ ಸಲ ಹೆಂಗಸರದೊಂದು ಉಪದ್ವಾಸ! ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸರೇ ಮುಂದೆ! ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಶಾಂತತಾಭಂಗ ಆದೀತೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದರ ನಿರ್ಣಯದ ಅಧಿಕಾರ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ತನಗೆ. ಕಳೆದ ವರ್ಷದ ಮಾಧವನ ಮುಖ ದೃಶ್ಯದಿಂದ ಬೆದರಿ ಬೆಂಡಾದ ಅನಂತನು ಶಾಂತತಾಭಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಟ ಹಿಡಿದು ಲಾಠಿಯ ಮತ್ತು ಗುಂಡಿನ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದನು. ಸಾಧಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮೇಲಿನಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಬಂದಿತು. ಶಾಂತತಾಭಂಗವಾಗುವುದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ, ಜನರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಹಣ್ಣು ಮಾಡುವುದು ಮುಖ್ಯ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಉಗ್ರೋಪಾಯಗಳನ್ನು ಮುಂಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೆ ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಮೇಲಿನಿಂದ ಗುಪ್ತ ಆಜ್ಞೆಗಳು ಬರತೊಡಗಿದುವು. ಅನಂತನು ಕಂಗೆಟ್ಟನು. ಕುಡಿಯುವುದು ಹೆಚ್ಚಿತು. ಆ ಭರದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುವ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಧೈರ್ಯ ಅವನಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದರೆ ಸರಕಾರವು ಈ ಪ್ರಸಂಗ ಬರಬಹುದೆಂದು ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಂತೆ ತನ್ನ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಯುರೋಪಿಯನ್ ಪೋಲೀಸ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು

ನೇಮಕ ಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸಿತು....ಮುಗಿಯಿತು, ಅಂದಿನಿಂದ ಅನಂತನ ಕತೆಯೆ ಮುಗಿಯಿತು. ಅವನ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಲೀಸ ಹಿಂಸೆಯ ಅಕಾಂಡತಾಂಡವ ನಡೆಯಿತು. ಜನರಿಗೇನು ? ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದುದರ ಹೊಣೆ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಕಾರಣಹಿಂಸೆಗೆ ಅನಂತನೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಜನತೆ ಬೊಬ್ಬೆ ಇಟ್ಟಿತು....ಅನಂತನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಸಹ್ಯವೆನ್ನಿಸಿತು....ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯದ ನೆವದಿಂದ ರಜೆಯ ಮೇಲೆ ಹೋಗಲು ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು....ಇವನು ಕುಡುಕನೆಂದೂ ಜನರು ಗಲಾಟೆಯನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿದರು....ಇಂತಹ ಅಮಾನುಷ ಮನೋವೃತ್ತಿಯ ದುರ್ವ್ಯಸನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಮಧ್ಯಸ್ಥರು ಕೂಡ ಕೂಗನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿದರು. ಅನಂತನು ರಜೆಗಾಗಿ ಸಾರಿಸಾರಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡನು....ಕೊನಗೆ ರಜೆ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಲೈಡ್‌ಶನಲ್ ಮ್ಯಾಜಿಸ್ಟ್ರೇಟ ಎಂದು ವರ್ಗವಾಯಿತು.

ವಿಚಾರದ ಭರದಲ್ಲಿಯೆ ತಾನು ಬಟ್ಟೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಗಿದಿದೆ ಎಂಬುದು ಅನಂತನ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈಗ ತಾನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡ ಅನುಭವ ಇಂದು ಕನಸಿನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲ ? ೧೯೩೦-೩೧ರಲ್ಲಿ ದೂಷಿತನಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ನೂಕಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಂತನು ಇಂದು—೧೯೪೨ರಲ್ಲಿ—ಪ್ರಜಾಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಳದ ಸನ್ಮಾನಿತ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ! ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಅನಂತನು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಚಿರಋಣಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಹಮ್ಮೂನು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಕತೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ನೋಕರಿಯೆ ಮುಗಿಯಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಇಂದು.ಹಹ !....ಹಮ್ಮೂನಾದರೂ ಎಂತಹ ಬುದ್ಧಿವಂತ—! ಅಥವಾ—ತಾನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಹಮ್ಮೂನಿಜವಾಗಿ ಬದ್ಮಾಪನೋ!.... ಅಲ್ಲ ! ಆ ದಿನ ಅವನು ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದ ಉಂಡುಟ್ಟು ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರನೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ !...೧೯೪೨ರ ಬಂಡಾಯ !ಅಗಷ್ಟ ೮ ಮತ್ತು ೯, ಶನಿವಾರ ಮತ್ತು ರವಿವಾರ....ಅರ್ಥಾತ್, ಹಮ್ಮೂನು ಪುಣೆಗೆ ಬರತಕ್ಕವನೆ, ಜೂಜಾಟಕ್ಕಾಗಿ. ಅನಂತನೂ ಪುಣೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಜೂಜಾಟದ 'ರಣಾಂಗಣ'ದ ಮೇಲೆ ಹಮ್ಮೂನ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಯಿತು.

“ ಯಾಕೊ ? ಇಂದು 'ರಣಾಂಗಣ' ಎಂಬ ಹೊಸ ಶಬ್ದ ತೆಗೆದೆ ? ” ಎಂದಿದ್ದ ಅನಂತ.

“ ನಾನು ಬಂದದ್ದು ರಣಾಂಗಣಕ್ಕೆ. ಎ. ಆಯ್. ಸಿ. ಸಿ. ಸಭೆಗಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ, ಅಲ್ಲಿ ರಣಕಹಳೆ ಉದುವುದಿದೆ. ”

“ ಎ. ಆಯ್. ಸಿ. ಸಿ. ಸಭೆ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ, ನೀನು ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ! ” ಅನಂತ ನಕ್ಕನು.

“ ಪುಣೆ ಎಂದರೇನು ? ಮುಂಬಯಿಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ”

ಹಮ್ಮೂನ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರೂ ಗೆಳೆಯರು ನಕ್ಕರು. ದಿನದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ, ರೇಸ ಕೋರ್ಸಿನಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ಮರಳಿದರು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನೆ ಮಾತನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ.

“ ಅನಂತಾ, ಇಷ್ಟು ಸಲ ನೀನು ಆಮಂತ್ರಣ ಕೊಟ್ಟೆ ನನಗೆ. ಇಂದು-ಯಾಕೋ ?—ನಿನ್ನ ಆಮಂತ್ರಣ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎನ್ನಿಸಹತ್ತಿದೆ. ನನಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಬೇಕಾಗಿದೆ. ”

“ ಹಮ್ಮೂ! ಹಮ್ಮೂ! ” ಅನಂತನಿಗೆ ಹಿಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಆನಂದ ವಾಯಿತು. “ ನಿಜವಾಗಿಯೇ ಬರುವೆಯಾ ? ” ಅನೇಕ ಅನುಭವಗಳಿಗಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಂಟಿಗನಾದ ಅನಂತ ಬೇಸತ್ತಿದ್ದ. ಇದಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಮನೆಯ ವೈಭವ, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದ ವೈಭವ ಒಮ್ಮೆಯಾದರೂ ತೋರಿಸ ಬೇಕೆಂಬ ಉಬ್ಬು. ಗೆಳೆಯನನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಭುಜಗಳಿಂದ ತಟ್ಟಿ, “ ಹಮ್ಮೂ! ನಿಜವಾಗಿಯೇ ಬರುವೆಯಾ ? ಈ ರಾತ್ರಿಯೇ ಹೊರಡೋಣ ” ಎಂದನು.

ಅಂತೂ, ಆ ರಾತ್ರಿ ಹಮ್ಮೂನು ಅನಂತನೊಡನೆ ಹೊರಟು ಮರುದಿನ ದಿಂದ ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅಧಿಕಾರಿಯ ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡನು.

ದೊಡ್ಡ ಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಐದರ ಟೆನ್ ಕಾರವಾಯಿತು. ಅನಂತನು ಹೊರಹೊರಡಲು ಸಜ್ಜಾದನು....ಯಾಕೋ, ಒಮ್ಮೆಲೆ ನಗೆ ಬಂದಿತು. ಹಮ್ಮೂ! ಹಹ! ತನ್ನ ಅತಿಥಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಎಂತಹ ಮೋಜುಗಾರ ನಾಗಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ! ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅನಂತನಿಗಿಂತ ಹಳ್ಳಿಯ ಹನುಮಂತ ಗೌಡ ಭೇಷ್—ಎಂದದ್ದನ್ನು ೧೯೪೨ರ ಅಗಷ್ಟದ ನಂತರ ಹಮ್ಮೂನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ. ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಮುಟ್ಟುವು ದೊಂದೆ-ತಡ ಇಡಿಯ ದೇಶದ ತುಂಬ ಗಲಭೆ ಎದ್ದಿತು. ಎಲ್ಲ ಮುಂದಾಳು ಗಳು ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲೆಯೊ ಅಜ್ಞಾತವಾಸಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರು.

ಕೆಲವು ಸ್ಥಾನಿಕ ಮುಂದಾಳುಗಳು ಯಾವುದೂ ಒಂದು ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ, ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕಾಗಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ೨-೩ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಮ್ಮೂನು ಆ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ ! ಆಯ್ ಸಿಎಸ್ ಅನಂತನಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು 'ಫರಾರಿ'ಯಾದ ಮುಂದಾಳು ಎಂದು ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ. ಹಹಹ! ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಾಗ ಅವನನ್ನು ಹಿಡಿಯುವರಾರು? ಯಾರ ಪರಿಚಯವೂ ಇದ್ದಿಲ್ಲ. 'ಸಾಹೇಬ'ರ ಪ್ರವೇಶ ಎಂದು ಹಮ್ಮೂ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ....ಆಗ ತಿಳಿಯಿತು ಅನಂತನಿಗೆ ಹಮ್ಮೂನ ವ್ಯವಹಾರ ಚಾತುರ್ಯ. ತನಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ರೇಸಕೋರ್ಸೇ-ಹೊಟೆಲುಗಳಲ್ಲಿ ಭಿಟ್ಟಿಯಾದರೂ ಹಮ್ಮೂ ತನ್ನ ಕಡೆ-ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ-ಕ್ರಮೇಣ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಮುಂದಾಳು ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಆ ಕತೆಯನ್ನು ಹಮ್ಮೂನೇ ಸವಿಯಾಗಿ, ಸವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅನಂತನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ....ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಹಣ ಮುಖ್ಯ, ಅದು ಸಾಕಷ್ಟಿತ್ತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ; ಇತ್ತ ಮಾಧವನಂತಹರ ಗೆಳೆತನ; ಆಗಾಗ ಸಭೆಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಹಮ್ಮೂ ಮುಂದುವರಿದಾಗಿದ್ದ. ಇದ್ದುದೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಪುಣೆ-ಮುಂಬಯಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬರುವುದು. ಜನರಿಗೇನು ತಿಳಿಯುವುದು ಇವನು ಯಾಕೆ ಹೋಗುವನೆಂಬುದು? ಅಂತೂ, ಹಮ್ಮೂದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯನಾಗಿದ್ದನಂತೆ. ಮಿಕ್ಕವರ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತ ಕೊನೆಗೆ ಎ. ಆರ್. ಸಿ. ಸಿ. ಗೆ ತನ್ನದೇ ಚುನಾವಣೆಯಾಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನಂತೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯ ಅಧಿವೇಶನಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ವೆಚ್ಚದಿಂದ ಹೋಗಿಬರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾದರೂ ಬೇಕಲ್ಲ? ಅಂತೂ, ಕಾಂಗ್ರೆಸದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸೇರಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ. ಈಗ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭ! ಆಯಿತು. ಹಮ್ಮೂನು ತಾನು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ವೀರ ಮುಂದಾಳು ಎಂದು ಸ್ವಲ್ಪೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ.

ಹೋಗಲಿ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಗೊಡವೆ ತನಗೇಕೆ-ಎಂದುಕೊಂಡ ಅನಂತ. ಹಮ್ಮೂನಿಂದ ತನಗೆ ಲಾಭವಾದದ್ದು ನಿಜ. ಒಂದೆರಡು ತಿಂಗಳು ಹಮ್ಮೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಳಿದಾಗ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಅನುಭವವನ್ನೆಲ್ಲ ಅನಂತ ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದ; ಚಳವಳಿಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಸಹಾನುಭೂತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಶ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ತನ್ನನ್ನು ಹೇಗೆ ಹಿಂದೆ ನೂಕಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಕತೆಯನ್ನೂ ರಚಿಸಿ ಹೇಳಿದ.

ಆಗಾಗ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಒಟ್ಟು ಐದಾರು ನೂರು ರುಪಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ — ಚಳವಳಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಎಂದು. ಅಂತೂ, ಚಳವಳ ಮುಗಿದು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಚುನಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗ ವಹಿಸುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂ ಮತ್ತು ತಾನು ಪರಸ್ಪರ ಉಪಕಾರಬದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು.

“ ಅನಂತಾ, ಇನ್ನು ನಾನೇ ಅರಸ, ನೀನು ಮಂತ್ರಿ ” ಎಂದಿದ್ದ ಒಂದು ದಿನ ಹಮ್ಮೂ.

“ ಅಂದರೆ? ನಡುವೆ ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರಿ ಯಾರು? ಹಾಂ— ನಿನ್ನ ಗೆಳೆಯ ಮಾಧವ! ಅಹುದಲ್ಲೋ? ” ತಾನು ನಕ್ಕಿದ್ದ.

“ ಮಾಧವ? ಅನಂತಾ, ಮಾಧವನ ಜಾತಿಯ ದೇಶಭಕ್ತರ ಯುಗ ಮುಗಿಯಿತು. ”

ಅನಂತ ನಗೆಯಿಂದ ಕೇಳಿದ, “ ಈಗ ಯಾವ ಯುಗ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುವುದು? ”

ಹಮ್ಮೂನು ಉಪನ್ಯಾಸದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. “ ಅನಂತಾ, ಸತ್ಯ-ಅಹಿಂಸೆ-ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗ-ರಾಮರಾಜ್ಯ ಇವೆಲ್ಲಾ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವವಾಗಿದ್ದವು. ಆ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಮಾಧೂ. ಈಗ ಯಶಸ್ಸು-ಶಕ್ತಿ-ರಾಜಕೀಯ ಅಧಿಕಾರ—ಬಹುಮತರಾಜ್ಯ ಇವುಗಳ ಕಾಲ ಬಂದಿದೆ. ನೋಡಿದೆಯಲ್ಲ 'ಳೂರಲ್ಲಿ? ಮಾಧವನ ಕಾಲದ ಎಲ್ಲ ದೇಶ ಭಕ್ತರು ನಾ ಮುಂದೆ ನೀ ಮುಂದೆ ಎಂದು ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದರು. ಮಿಕ್ಕವರು ಚಳವಳಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸು ಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೊಲೆ-ಸುಲಿಗೆ ಗಳಿಗೆ ಹಿಂದು ಮುಂದು ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದೊಡನೆ ಚುನಾವಣೆ ಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆವು, ಬಹುಮತ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸುವೆವು. ”

“ ಅಂದರೆ, ನಮಗೆ ನ್ಯಾಯ ಸಿಕ್ಕೀತೆಂದು ಆಶೆ ಬೇಡ. ”

“ ಯಾಕೆ? ಅನಂತಾ, ನಿನಗೆ ಯಾಕೆ ಸಂಶಯ? ”

“ ನಾನು ಬ್ರಿಟಿಶ ಸರ್ಕಾರದ ಸೇವಕ, ಅರ್ಥಾತ್ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ದ ಶತ್ರು. ”

“ ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿದಿದೆ ನಿನಗೆ, ಅನಂತಾ. ಪೂರ್ಣ ಖಾದಿ, ಇಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಹೊರಗಾದಿ ಎಂಬ ದುರಭಿಮಾನ ಈಗ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಿಗಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಮನಸಾ

ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೆ ಶರಣು ಹೋದವರೆಂದರೆ ಕೊನೆಯ ವರೆಗೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರೆ. ಕಾಂಗ್ರೆಸಿಗೆ ಸೇರಲಿ ಸೇರದಿರಲಿ, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಹಿಂದು ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೆ ಶತ್ರು ಆಗಿದ್ದನು. ”

ಅನಂತನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಹಮ್ಮೂನ ಬುದ್ಧಿವಾದ, ಅಧಿಕಾರ ವಾಣಿ ಇವೆಲ್ಲ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದುವು ?

“ ಹಮ್ಮೂ, ನನ್ನ ವಿಷಯ ನಿನಗೊಬ್ಬನಿಗೆ ಹೇಳಿರುವೆ—”

“ ಸಾಕು, ಬಿಡೋ! ಹೇಳಿರುವನಂತೆ! ೨-೩ ತಿಂಗಳು ನಿನ್ನ ಮನೆ ಯಲ್ಲಿ, ನಿನ್ನ ದುಡ್ಡಿ ನಿಂದ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿದ ನನಗೆ ಯಾರು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ? ಅದಕೇ ಹೇಳಿದೆನಲ್ಲ, ನಾನು ಅರಸು, ನೀನು ಮಂತ್ರಿ! ”

ಅನಂತ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದನು. ಈ ಮನೆ, ಈ ಅಧಿಕಾರ ವೈಭವ ಇದೆಲ್ಲ ನಿಜವಾಗಿ ಹಮ್ಮೂನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೆ ಸಾಧಿಸಿದ್ದು. ಛೇ! ಇದೇನು—ಹಮ್ಮೂ—ಹಮ್ಮೂ! ನನ್ನಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹತ್ತು ಹಮ್ಮೂ ಜನರೊಂದಲೂ ಏನಾಗಬಹುದಿತ್ತು?...ಅನಂತ ಟ್ಯಾಕ್ಸಿಯನ್ನು ಕರೆಯಬೇಕೆಂದ, ಕೈಗಡಿಯಾರ ನೋಡಿದ; ನಡೆದು ಹೋಗಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿದೆ, ಟ್ಯಾಕ್ಸಿಯಿಂದ ಹೋದರೆ ಬಹಳೇ ಮುಂಚಿತ ಹೋಗಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಮ್ಮೂ ಹೇಳುವಂತೆ ‘ನೋ ಟ್ಯಾಕ್ಸಿ ಕ್ಯಾಂಪೇನ.’ ಧೂ! ಮತ್ತೆ ಹಮ್ಮೂ! ಇದೇನು? ಸ್ವಂತದ ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವರಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವೆನಲ್ಲ?...ಅನಂತ ಅವಸರವಸರವಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡತೊಡಗಿದ.... ಮತ್ತೆ ಸ್ಮರಣೆಯ ಚಲಚ್ಚಿತ್ರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೆದರಿದ.... ಯಾಕೆಂದರೆ, ಇದೇ ದಾರಿಯಿಂದಲ್ಲವೆ ತಾವು ನಾಲ್ವರೂ ಗೆಳೆಯರು ಒಮ್ಮೆ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಹೋದದ್ದು. ಅದೂ ಅಗಷ್ಟ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೆ .. ರಾಜಕಾರಣದೊಳಗ ಬಿದ್ದಿದ್ದಿಲ್ಲ ಅಂದ್ರೆ ಟಿಳಕರ ಆಯುಷ್ಯ ಇಷ್ಟು ಬೇಗ ಮುಗಿಯುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ—ಎಂದು ಆ ದಿನ ತಾನು ವಾತಿಸಿದ್ದ....ಪಾಪ! ಮಾಧವ ನಿಜವಾಗಿಯೆ ಬುದ್ಧಿವಂತ; ಕಾಲೇಜದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಂತೂ ಹಾಗೆನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು.... ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದಿಲ್ಲ ಅಂದ್ರೆ ಅವನ ಆಯುಷ್ಯ—ಛೇ! ಯಾಕೆ ಕೆಟ್ಟ

ವಿಚಾರ ? ಸಾಯಲಿಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾರಣಾನೂ ಬ್ಯಾಡ ಅಂದಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ....
 ಮಾಧವನ ಯುಗ ಮುಗಿತು ಅಂತ ಹೇಳುತ್ತಾ ನಲ್ಲ ?....ಬಹುಮತದ ರಾಜ್ಯ
 ಅಂದರೆ ಮಾಧವನ ಯುಗ ಮುಗಿದಾಂಗ ಅಂದ್ರೆ—ಹಹ ! — ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ
 ಹೇಳಿ ನೀ—ಬಹುಮತದ ರಾಜ್ಯ ಅಂದ್ರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರ ರಾಜ್ಯ ಅಲ್ಲ ಅಂತ
 ಅಧಾಂಗ ಆಯ್ತು ಅಂತ....ಅನಂತನ ನಗೆ ಬೀದಿಯ ಗಲಾಟೆಯೊಳಗೆ
 ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು.

‡

‡

‡

‡

ಸಂಜೆಯ ಐದು ಗಂಟೆಯ ಸಮಯ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಭೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆ ಹೋಗಬಾರದೆ—ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನು ತೊಡಕಿನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಸಭೆಗೆ ಹೋಗದಿದ್ದರೆ, ಶಾಸನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ನಡತೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮ ಭಂಗವಾದಂತಾಗುವುದು; ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಭೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದರೆ, ಇತ್ತ ನಾಲ್ವರೂ ಗೆಳೆಯರು ಮಾಧವನಲ್ಲಿ ಕೂಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದ್ದು ನಿಷ್ಫಲವಾಗುವುದು....ಹಮ್ಮೂ ಬಹಳೊತ್ತು ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ....ಸಭೆ! ಮೆರವಣಿಗೆ! ಮಹಾರಾಯಾ, ಇಷ್ಟತ್ತು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ನಿಡ್ಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸಭೆ-ಮೆರವಣಿಗೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವಷ್ಟು ಚಟ ಬಿದ್ದಿದೆ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದಾದರೆ ಇವುಗಳ ಕಾಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬಾರದೆ?—ಎಂದುಕೊಂಡ ಹಮ್ಮೂ. ನಿಜವಾಗಿಯೆ, ಈ ಸಭೆ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳ ತೊಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಮಾತಿಗೊಮ್ಮೆ ಸಭೆ, ಮಾತಿಗೊಮ್ಮೆ ಮೆರವಣಿಗೆ! ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉಪನ್ಯಾಸ, ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ಜಯಜಯಕಾರ!....ಹುಶ್, ಇನ್ನಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶ್ರಾಂತಿ? ಬಿಡಲಿ, ನಾನಂತೂ ಮಾಧಾನ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವನು—ಎನ್ನುತ್ತ ಚಹವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಕೈಯೊಳಗಿನ ಕಪ್ಪನ್ನು ಮುಂದಿದ್ದ ಮೇಜಿನ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು.

ಹಮ್ಮೂನು ಇರುತ್ತಿರುವುದು ಮುಂಬಯಿಯ ಒಂದು ಅನುಕೂಲ ಹಾಟೆಲಿನಲ್ಲಿ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಶಾಸನ ಸಭೆಯ ಅಧಿವೇಶನ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹಮ್ಮೂನು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಯಾಕೆ?....ಹಹ!.... ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರ ಬದಲಾಯಿಸಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವ ದಿನದ ಮುಂಬಯಿಯ ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು....ಸರಿ, ಉತ್ಸವವೇನೂ ತಾನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಡೆಯುವುದು ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಗೊತ್ತು; ಆದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಮಾತ್ರ ತಾನಿಲ್ಲದೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಮ್ಮೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ತನ್ನ ಊರೊಳಗೆ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಂದಿದ್ದ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಊರಿನದಲ್ಲ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೇಶದ್ದು. ದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲ, ಹೊಸದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಶಾಸನಸಭೆ

ಎಂದರೆ ಹೊಸ ದಿಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ. ಆ ಶಾಸನ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯನಾಗದಿದ್ದರೆ ತಾನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುದ್ಧದ ಸೇನಾಪತಿಯಾಗದ್ದು ಲಾಭವೇನು? ಈ ವಿಚಾರ ದಿಂದ ಹಮ್ಮೂ ದಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದ. ಅದೇ ಮಾತನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಕಾಣಲು ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ. ಆದರೇನು? ಕೆಲಸ ಸಾಧಿಸುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಅಸಮಾಧಾನವಾಗಿತ್ತು, ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೆ, “ ಹಾಳಾಗಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವದ ಸಭೆ! ಮಾಧಾನ ಕಡೆಗೆಯೆ ಹೋದರಾಯಿತು ” ಎಂದುಕೊಂಡ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ.... ಹುಂ!....ಆದರೇನು? ಮಾಧಾನ ಕಡೆಗೆ ಹೋದರೂ ಸುಖವಿಲ್ಲ!

“ ಯಾಕೊ, ಮಾಧೂ, ನನ್ನ ವ್ಯಾಳೇ ಯಾಕೆ ನಿನ್ನ ದಿಷ್ಟು ದೃಷ್ಟಿ? ” ಹಮ್ಮೂ ಕೇಳಿದ್ದ. ಕಳೆದ ೮-೧೦ ದಿವಸಗಳಿಂದ ಮಾಧೂ ಮುಂಬಯಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಹುಹತ್ತದ ಕೆಲಸಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಾನು-ಹಮ್ಮೂ- ಈಗ ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಮಾಧೂನು ಇಷ್ಟೊಂದು ಅವಸರದಿಂದ ತನ್ನ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಸಂಶಯ. ಮತ್ತಾವ ಸಂಕಟ ಒದಗಿದೆ? ತನಗೊ? ನನಗೊ? ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಗೊತ್ತ, ಮಾಧವನು ತಪ್ಪಿ ಕೂಡ ಸುಖದ ಹಾದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವನಲ್ಲ ಎಂದು. ಇದಲ್ಲದೆ, ಈಗ ಮಾಧೂ ಭಿಟ್ಟಿಯಾದ ವೇಳೆಯೂ ಅಂತಹದೆ ಇದೆ. ಇಂದು ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳ ೧೯ನೆಯ ತಾರೀಕು. ೧೯೩೦.....ಒಂದು ವಾರದ ಹಿಂದೆಯೆ ಅಲ್ಲವೆ, ಗಾಂಧಿಯವರು ದಾಂಡಿ ಯಾತ್ರೆ ಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದು? ಹಮ್ಮೂನು ನಿರಾಶೆಯಿಂದ ಉಸುರ್ಗರೆದ.

“ ಕೇಳೋ ಮುಂಚೆಯೆ ಹೆದರುವೆ ಏನು? ” ಎಂದು ಮಾಧವ.

“ ಕೇಳದರೂ ನೀನು ಹೇಳಲೊಲ್ಲೆ ಅಂತ ನಿರಾಶೆ. ”

“ ಹೇಳ್ವೇಕು ಯಾಕೆ? ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯೋದಿಲ್ಲೇನು? ”

“ ಮಾಧೂ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗ ಏನಿದೆ ಅಂತ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋದು ಒಳಗಿದ್ದ ಶಿವನಿಗೆ ಕೂಡ ಕಷ್ಟ. ಶಿವ ಇರೋದು ಎದೆಯೊಳಗ, ಮಾತು ಬರೋದು ಬಾಯಿಯೊಳಗ. ಎದೆಯೊಳಗಿನ ವಿಚಾರ ಬಾಯಿಗೆ ಬಂದು ಮುಟ್ಟೋದರಾಗ ಬದಲಾಗೋದು. ಹಃ ” ಹಮ್ಮೂನು ನಕ್ಕನು.

ಮಾಧವ ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ. ಮುಖ ಕೆಳಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿಂತ. ಹಮ್ಮೂನು ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತನಾಗಿ ನೋಡಿದ. ಇದೇನು! ಕಣ್ಣೀರು? ಅಂ—?

“ ಏನು, ಮಾಧೂ, ಅಂತಹ serious ವಿಷಯ—?”

“ ಹಮ್ಮೂ, ಹೆದರಬೇಡ. ನನಗೂ ಏನೂ ಆಗಿಲ್ಲ, ಏನೂ ಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಂದು ವಿಚಾರ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಆಗದೇ—” ಮಾಧವ ತಡೆದು ಸಿಟ್ಟು ತಡೆವರಂತೆ ಉಸಿರೆಳೆದ. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತಾಯಿತು. ಯಾವ ವಿಚಾರ? ಇವನಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ ಏನು? ಕಳೆದ ನಾಲ್ಕೈದು ದಿನಗಳಿಂದ ಇವನು ಇಲ್ಲಿಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಕಚೇರಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ. ಹೊಸತಾಗಿ ದೇಶಸೇವಿಕೆಯರದೊಂದು ಪಿಡುಗು ಎದ್ದಿದೆ. ಹಮ್ಮೂನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಮೂಡಿತು.

“ ಮಾಧೂ, ದೇಶಸೇವಾದ್ವಿ ಏನು ದೇಶಸೇವಿಕಾ ಅವರದೊ ವಿಚಾರ? ಅಂ?” ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

“ ದೇಶಸೇವಾದ್ವಿ. ”

ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ನಿರಾಶೆಯಾಯಿತು. ಈ ಮಾಧೂ ಅಂದರೆ ಹುಟ್ಟಾ ಅರಸಿಕ. ದೇಶಸೇವಾದ್ವಿ ಅಂತ! ದೇಶಸೇವಾದ ಗುತ್ತಿಗೆಯನ್ನೇ ಹೊತ್ತಾ ನಲ್ಲ ಗಾಂಧಿ? ದೇಶಸೇವಿಕಾಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಅಂತ ಅಂದಿದ್ದರೆ ಅಡ್ಡಿ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಯಾಕಂದರೆ, ಸ್ವತಃ ತನಗೂ ಅದೇ ವಿಚಾರ ಇದ್ದಿತು. ಮುಂಬಯಿಯೊಳಗಿನ ದೇಶಸೇವಿಕೆಯರ ತಂಡನ್ನ ನೋಡಿದರೆ ಯಾವ ತರುಣನೂ ದೇಶಸೇವೆಯೊಳಗೆ ಧುಮುಕಲಿಕ್ಕೆ ಹಿಂದುಂಟು ನೋಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಹಮ್ಮೂ ಇನ್ನೂ ಧುಮುಕಿರಲಿಲ್ಲ. ನಡೆದು, ಕಾಲುನೋವು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗೋದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವರ್ಗನೆ ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಬಂದರೆ ಉತ್ತಮ. ನೋಡೋಣ, ಎಂದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಮ್ಮೂ. ಈಗ ಮಾಧವನ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪನೆ ಹುಟ್ಟಿತು. ಮಾಧವನಂತಹ ಅನುಭವದ ತರುಣ ಕಣ್ಣೀರು ತರೋದು ಯಾಕೆ? ಸತ್ತ ಹೆಂಡತಿ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬಂದಿರ ಬೇಕು ಅಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೆಂಗಸರ ಕಡೆ ಇವನ ಲಕ್ಷ್ಯ ಎಳೆದಿರಬೇಕು

ಅ೩. ಇಂತಹ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೆಳೆಯನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಹಮ್ಮೂ ಒಂದು ಕಾಲಿನಮೇಲೆ ಸಿದ್ಧನಿದ್ದ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಆ ನೆವದಿಂದ ತನಗೂ ದೇಶ ಸೇವೆಯ ತೊಡಕಿಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸುಸಂಧಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

“ ದೇಶಸೇವಾದ್ದ ? ” ಎಂದ ನಿರಾಶೆಯ ದನಿಯಲ್ಲಿ.

ಮಾಧವನು ಚಕಿತನಾಗಿ, ಅಪಮಾನಿತನಾಗಿ ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡಿದ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನನ್ನು ಒಮ್ಮೆಲೆ ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದ. ಹಮ್ಮೂ ಹೆದರಿಕೊಂಡ. ತನ್ನ ವಿಚಾರದ ಭರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗುಟ್ಟು ಹೊರಬೀಳುವಂತಾಯಿತಲ್ಲ ಎಂದು.

“ ಏನು, ಹಮ್ಮೂ, ಹೀಗೆ ಕೇಳಿಯಾ ? ”

“ ಅಲ್ಲೋ. ದೇಶಸೇವಾದ ವಿಚಾರ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿನ್ನ ತಲೆಯೊಳಗ ಇದ್ದೇ ಇರತ್ತದೆ. ಅಸ್ಥಿತಸ್ಥಿ ಹೊಸ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ ಏನೋ ಅಂತ ಅನ್ನಿಸಿತ್ತು. ನೀನು ಮತ್ತೆ ದೇಶಸೇವಾ ಅಂತೇ ಅಂದಿ. ಅದಕ್ಕ ಹಾಗೆ ಕೇಳಿದೆ. ”

“ ಹೊಸ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ. ” ಮಾಧವನ ದನಿ ಬಿರುಸಾಯಿತು. ಯಾವುದೋ ಆವೇಶವನ್ನು ಅವನು ತಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಂಡು ಬಂದಿತು. ಅವನ ಮೈ ನಡುಗುತ್ತಿತ್ತು. “ ಹೊಸ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ. ಹಳೆಯ ದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೇನೋ ಎಂದು ಅನ್ನಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ದ್ರೋಹಬಗೆ ದಂತಾದೀತಲ್ಲ—ಎಂದು ಸಂಶಯ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನಗೆ ಕೇಳುತ್ತಲಿದ್ದೇನೆ. ”

“ ಯಾವ ವಿಚಾರ ? ”

“ ಅಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವುದು. ”

ಹಮ್ಮೂನು ಪೆಚ್ಚಾದ ಕಳೆಯಿಂದ, ಅರೆತೆರೆದ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಗೆಳೆಯ ನನ್ನು ನೋಡತೊಡಗಿದನು.

“ ಹಮ್ಮೂ, ಅಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವುದಿಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲ. ಪರಿಣಾಮ ಕಾರಕವಾಗುವಂತಹ ಹಿಂಸಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸುವುದು. ”

ಹಮ್ಮೂನು ನಕ್ಕ. “ ನಿನ್ನ ತಲೆಯೊಳಗೆ ತಣ್ಣೀರು ಸುರುವಿತ್ತೆನಿ ಕೂಡು, ಮುತ್ತಿನಂತಹ ಬೆತ್ತದಿಂದ ಹೊಡೀತೀನಿ ಕೂಡು ” ಎಂದು ನಗೆ ಯಾಡುತ್ತ ಅವನನ್ನು ಹತ್ತಿರ ಕರೆದುಕೊಂಡನು.

ಮಾಧವನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿಕೇಳಿದಂತೆ ಹಮ್ಮೂನ ಹೆವರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಇವನು ತನ್ನನ್ನಾಗಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಲಿ ಕಣ್ಣುಪಿಳುಕಿಸದೆ ದೊಡ್ಡ ಗುಡಾಂತರದಲ್ಲಿ ನೂಕಬಹುದಾದ ಸಾಹಸಿಗ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ. ಮಾಧವನು ಹೇಳಿದ ಮಾತು, ಹೇಳುವ ರೀತಿ—ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ಮೈ ಜುಮ್ಮೆಂದಿತ್ತು. ಹಿಂದಿನ ೨-೩ ದಿನಗಳ ಕತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದನು ಮಾಧವನು. ಮೊದಲ ದಿನ ತಾನು ಬೀದಿಯ ಬದಿಗೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದನಂತೆ. ಮೆರವಣಿಗೆ ಹೊರಟಿದೆ. ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕು-ನಾಲ್ಕುರಂತೆ ಸಾಲಾಗಿ ನಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕಿಲ್ಲೆಯೊಳಗೆ ಮೆರವಣಿಗೆಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧ. ಪೋಲೀಸರೂ ಸಾರ್ಜಂಟರೂ ಕೈಯೊಳಗೆ ದೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ದೊಡ್ಡ ಬೀದಿಯ ಅಡ್ಡ ದಪ್ಪಾದ ಬಿಳಿಯ ಗೆರೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮೆರವಣಿಗೆಯ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಆ ಗೆರೆಯ ವರೆಗೆ ಬಂದು ನಿಂತರು. ಮಾಧವನ ಎದೆ ಹಾರುವ ಸದ್ದು ಅವನ ಕಿವಿಯೊಳಗೆ ಗುಡುಗಿನಂತೆ ಕೇಳಿಸಿತು. ನೆರೆದ ಜನಸಮುದಾಯವೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿದೆ, ಉಸಿರು ಹಿಡಿದವರಂತೆ ನಿಂತಿದೆ. ಸಾರ್ಜಂಟನೊಬ್ಬನು ಬಂದನು, ಸ್ವಯಂಸೇವಕನೊಬ್ಬನೊಡನೆ ಏನನ್ನೂ ಮಾತಾಡಿದನು. ಆ ಸ್ವಯಂಸೇವಕನು ಹಿಂದೆ ಕೈಮಾಡಿದನು, ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಲ್ಗಳ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರ ಮಾತುತ್ವ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರ ಕಪ್ಪಾನನು ಬಂದನು. ಸಾರ್ಜಂಟನ ಬಿಗುಮೋರೆ, ಕಪ್ಪಾನನ ನಗುಮೋರೆ; ಅವರು ಏನನ್ನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರೋ ಯಾರಿಗೂ ಕಲ್ಪನೆ ಇಲ್ಲ. ಕಾಲ್ಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಆತುರತೆಯಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ಮುಂದೆ ಚಾಚುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ನಿಂತವರೆಲ್ಲ; ಬಿರುಗಾಳಿಗೆ ಬೇರುಕಿತ್ತಿ ಬಾಗಿ ನಿಂತ ಗಿಡಗಳ ಗುಂಪಿನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದೆ ಜನಸಮುದಾಯ. ಮಾಧವನು ಬೀದಿಯ ಎದುರು ಬದಿಗೆ ಗುಂಪುಗಟ್ಟಿ ನಿಂತ ಜನರನ್ನು ನೋಡಿದ್ದಾನೆ; ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುಖದ ತುಂಬ ಭಯ ಆತುರಗಳಿಂದ ಅರಳಿದ ಕಣ್ಣು ಕಾಣುತ್ತಿವೆ! ಅದೇನು?.... ಸಾರ್ಜಂಟಿ ಕಪ್ಪಾನರ ಮಾತು ಮುಗಿಯಿತು. ಸಾರ್ಜಂಟನು ಬಂದು ಪೋಲೀಸರೊಡನೆ ನಿಂತನು. ಎಲ್ಲರೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೊಣ್ಣೆಗಳನ್ನು ಸಜ್ಜು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅತ್ತ ಕಪ್ಪಾನನು ಲಗಬಗೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸಾಲ್ಗಳ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಿಗೆ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತ ನಡೆದ. ಕೊನೆಯ ವರೆಗೂ ಮೋಗಿ ಗೆರೆಯ

ಹತ್ತಿರದ ಮುಂದಿನ ಸಾಲಿಗೆ ಬಂದ; ಒಮ್ಮೆ ತಿರುಗಿ ನಿಂತು ಎಲ್ಲ ಸಾಲ್ಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದ; ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯ 'ಸಲಾಮ'ನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೇನೋ? ಮೇಲೆ ಮೊದಲ ಸಾಲದ ಮುಂದೆ ಬಂದು ನಿಂತು, ತನ್ನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಿದ ಸಾರ್ಜಂಟನಿಗೂ ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯ ಮುಟ್ಟಿಸಿ ಸೀಟಿಯನ್ನು ಊದಿದ. ಭಯ ಆತುರಗಳ ಆ ಸ್ತಬ್ಧ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಸೀಟಿಯ ಸದ್ದು ಎಲ್ಲರ ಎದೆಯನ್ನು ನಡುಗಿಸಿತು. ಸಾರ್ಜಂಟರೂ ಪೋಲೀಸರೂ ಆ ಸೀಟಿ ತಮಗೂ ಆಡ್ಲೆ ಕೊಡುವುದೆಂಬಂತೆ ಡೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು. ಮುಂದಿನ ಸಾಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲ ಪೋಲೀಸರು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಸುತ್ತಲು ನೆರೆದ ಜನಸಮುದಾಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಿದರು....ಹ!....ಸಾವಿರಾರು ಮುಖಗಳಿಂದ ಇದುವರೆಗೆ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಉಸಿರು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಹೊರಗೆ ಬಂದಿತು. ಏನು-ಏನಿದು? ಕಪ್ತಾನನು ಗೆರೆಯನ್ನು ದಾಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಬ್ಬರು ಸಾರ್ಜಂಟರು ಡೊಣ್ಣೆಯಿಂದ ಅವನ ತಲೆಗೆ, ಭುಜಗಳಿಗೆ, ಬೆನ್ನಿಗೆ ಬೀಸಿ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದಾರೆ....ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು—ತಡೆಯದಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿದನು. ಇನ್ನಿಷ್ಟು ತಡೆಯದಾಯಿತು. ಮೆಲ್ಲನೆ ಕಣ್ಣೆರೆದ. ಕಪ್ತಾನನು ಎಚ್ಚರದಷ್ಟಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದಾನೆ. ೩-೪ ಖಾದಿ ಸಮವಸ್ತ್ರದವರು ಬಂದರು, ಅವನನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋದರು....ಜನ ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ?...ಮಾಧವ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದ..ಜನ ಹೆದರಿದೆಯೆ?...ಇದೇನು?... ಮುಗಿದಿಲ್ಲ ಇನ್ನೂ! ಮುಂದಿನ ಸಾಲದ ನಾಲ್ವರು ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಗೆರೆಗೆರೆಯನ್ನು ದಾ—ದಾ—ದಾಟುತ್ತಿದ್ದಾರೆ! ಹಿಂದಿನಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸಾಲ್ಗಳೂ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದೆ ಸರಿಯುತ್ತಿವೆ! ಅಯ್ಯೋ! ಅಯ್ಯೋ! ಸಾವಿರಾರು ಮುಖಗಳಿಂದ ಕನಿಕರದ ದನಿ....ನಾಲ್ವರೂ ಸ್ವಯಂಸೇವಕರಿಗೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಬಲವಾದ ಏಟುಗಳು ಬೀಳುತ್ತಲಿವೆ! ಅವರು ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ....ಒಬ್ಬನು 'ಗಾಂಧಿ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!' ಎಂದ, ತಲೆಯ ಮೇಲೆಯೆ ಬಿತ್ತು ಡೊಣ್ಣೆ! ಎಂತಹ ಪೆಟ್ಟು! ಸಾರ್ಜಂಟನು ಡೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಿಸುಡಿ ಅಂಗೈಗಳನ್ನು ತಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ! ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಡೊಣ್ಣೆಯ ಸಾರ್ಜಂಟ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಿಂತನು....ನಾಲ್ವರೂ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟರಾದರು....ನಾಲ್ವರನ್ನೂ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗೆ ಸಾಗಿಸಲಾಯಿತು....ಮತ್ತೆ ನಾಲ್ವರು ಗೆರೆ

ದಾಟಿದರು, ಮತ್ತೆ ಡೊಣ್ಣೆಯ ಪೆಟ್ಟು—ಅಯ್ಯೋ! ಎಂದಿತು ಮಾಧವನ ಕರುಳು. ಅವನ ಮುಖ ಕೆಂಪೇರಿತು, ಉಸಿರು ಬೆಚ್ಚುಗಾಯಿತು, ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದನು. ಜನ ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಜನರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಹೌಹಾರಿದ ಕಳೆ ಇದೆ, ಹೆದುಕೆಯ ಕಳೆ ಇದೆ ಆ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ, ಧೂ! ಹಾಳಾ ಗಲಿ ಇಂಥಹ ಪಂಥರ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಎಂದುಕೊಂಡ. ಈಗ ಆ ಸಾರ್ಜಂಟಿ ರನ್ನು ಮುತ್ತಬೇಕು, ಕಾಲ್ಕೆಗಳ ತುಳಿಯಬೇಕು, ಮುಸುಡೆಯನ್ನು ಪುಡಿ ಪುಡಿ ಮಾಡಬೇಕು—“ ಗಾಂಧಿ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!” ಡೊಣ್ಣೆಯೇಟನ್ನು ಸಹಿಸುತ್ತಲಿದ್ದ ಸ್ವಯಂಸೇವಕನು ಕೂಗಿದ. ಕೂಡಲೆ, ಇಡಿಯ ಜನಸಮುದಾಯವು “ ಗಾಂಧಿ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!” ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದರು. ಮುಂದೇನಾಯಿತೋ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ನೆರೆದ ಜನರು ಜಯಜಯಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದೊಂದೇ ತಡ ಹೆದರಿದ ಹೋರಿ ಹೌಹಾರಿ ತಲೆ ಹಾಕುತ್ತ ಕಂಗೆಟ್ಟು ಓಡುವಂತೆ ಸಾರ್ಜಂಟಿರೂ ಪೋಲೀಸರೂ ಮುಖ ಕೆಳಗೆಮಾಡಿ, ಡೊಣ್ಣೆಯನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಜನಸಂದಣಿಯಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗಿದರು. ಹಾಹಾಕಾರ ವೆದ್ದಿತು. ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಮಾತ್ರ ನಿಂತಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂತಿರುವುದನ್ನು ಮಾಧವನು ಕಂಡನು. ಜನರು ಮಾತ್ರ ದಿಕ್ಕೆಟ್ಟು ಓಡುತ್ತಿದ್ದರು. ತಾನೂ ಅವರೊಡನೆಯೆ ಓಡಿದ ಎಂಬುದು ತರುವಾಯ ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮಾಧವನಿಗೆ ನಾಜಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಭುಜಕ್ಕೆ ಒಂದು ಡೊಣ್ಣೆಯ ಎಟು ತಾಕಿತ್ತು. ಆ ದೃಶ್ಯದ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಮಾಧವನ ಕಣ್ಣಿಂದ ನೀರು ದಳದಳ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಹೆಲ್ಲುಕಟ್ಟಿ, ಮುಷ್ಟಿ ಬಿಗಿದು ಹೇಳಿದ.

“ ಇಂತಹ ಜನರನ್ನು ಹಣ್ಣು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂಸಾಶಕ್ತಿಯನ್ನೆ ಸಂಘಟಿಸಬೇಕು.”

ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಏನು ಮಾತನಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯದಂತಾಯ್ತು. ಎಷ್ಟೊತ್ತಾದರೂ ಮಾಧವನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಕೊನೆಗೆ ಶಾನೇ ಮಾತನಾಡಿದ:—

“ ಮಾಧೂ, ಸ್ವಯಂಸೇವಕರೆ ಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕ ಹೊಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಹೊರಗಿನಿಂದ ನಾವೂ ನೀವೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗವೇನು? ”

“ ಆ ಮಾತು ತಪ್ಪು, ಹಮ್ಮೂ, ನನಗೂ ಮೊದಲು ಹಾಗೇ ಅನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ನೀಶಸ್ತ್ರ ಪ್ರತಿಕಾರ, ಅಹಿಂಸೆ ಇವು ವಿಧಾಯಕ ತತ್ತ್ವ ಅಂತ ತಿಳಿದಿದ್ದೆ. ”

“ ಅಂದ್ರೆ? ಈಗ ಯೋಯಿತೇನು ನಿನ್ನದು ಗಾಂಧಿಯ ಮೇಲಿನ ವಿಶ್ವಾಸ? ”

“ ವಿಶ್ವಾಸ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನ ಬಂದಿದೆ ಅಂತ ಹೇಳಬಹುದು. ಗಾಂಧಿಯವರು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಏನು ಅಂಬೋದು ಈಗ ನನಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ನನಗೆ ಶಸ್ತ್ರ ಜಿಲ್ಲ, ನಾವು ಹೇಡಿಗಳು, ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮದು ನೀಶಸ್ತ್ರ ಪ್ರತಿಕಾರ ಇರಬೇಕು, ಅಹಿಂಸಾ ಇರಬೇಕು ಅಂತ ಯಾಕೆ ಹೇಳಿರಬಾರದು ಗಾಂಧಿಯವರು? ”

ಹಮ್ಮೂ ನಕ್ಕನು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಈ ದಿನ ಮಾದೂನು ನನ್ನ ಮುಂದೆ ಯಾಕೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವೆ? ನನ್ನಿಂದ ಯಾವುದೂ ಕೆಲಸ ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ ಇವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ. ಯಾವ ಕೆಲಸ? ಮಾಧೂನ ಕೆಲಸ ಅಂದ್ರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪೇಚಾಟಿದ ಕೆಲಸ. ಯಾವ ಹೊಸ ಪೇಚನ್ನು ಹೂಡಿರುವನೊ?

“ ಹಾಗಾದರೇನು? ನಾನೂ ನೀನೂ ಕೂಡಿ ಅಹಿಂಸಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸುಘಟಿಸಬೇಕು ಅನ್ನುವೆಯಾ? ” ನಗೆಯಿಂದಲೇ ಕೇಳಿದ ಹಮ್ಮೂ.

ಮಾಧವನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದ. ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗಿನ ಉದ್ವೇಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಹೊರಗೆಡುಹಿದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಅವನು ವಿಚಾರ ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾಗಿದ್ದನೇನೋ? ಅಂತೂ ಕೊನೆಗೆ ಉಸುರ್ಗರೆದು, “ಹಮ್ಮೂ, ನೀನು ಹೇಳಿದ್ದೆ ನಿಜ. ಸ್ವಯಂಸೇವಕರು ಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕ ಅಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುವರು. ನಿಜ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ನೆರೆದ ಜನತೆ ಹಿಂಸೆಗೆ ತೊಡಗಲು ಅವರು ಅಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ತಡೆದಿರಬಹುದು. ” ಎಂದು ತನ್ನ ಪ್ಲೆಕ್ಟೇ ವಿಚಾರವುಗ್ನನಾದ. ಮರುಗಳಿಗೆ ಯಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕ.

“ ಯಾಕೋ? ಏ-ನು? ” ಎಂದು ಅಚ್ಚಿರ್ಚಿಸಿದ ಹಮ್ಮೂ ಕೇಳಿದ.

ಮಾಧವ ನಗೆಯನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತಲೆ ಹೇಳಿದ. “ ಜನಸಮುದಾಯ ಅಂದ್ರೆ ಬಹಳೇ ವಿಚಿತ್ರ! ಬೀದಿಯ ಮೇಲೆ ಈ ಡೊಣ್ಣೆಯ ಹಾರಾಟ ನಡೆಯುವೆ, ಜನ ಕಂಗೆಟ್ಟು ಓಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ, ಆಗ ಬದಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ

ಮಹಡಿಯಿಂದ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು ಒಂದು ಚಪ್ಪಲಿಯನ್ನು ಒಗೆದಳು. ಸಾರ್ಜಂಟಿನ ತಲೆಗೆ ಬಡೆದು ಅವನ ಟೋಪಿ ಉರುಳಿತು. ಓಡುವ ಜನ ತಡೆದು ನಿಂತು ಹೋ ಎಂದು ನಕ್ಕಿತು!”

ಹಮ್ಮೂನೂ ನಕ್ಕ. “ ಆ ಹೆಂಗಸಿಗಾದರೂ ಧೈರ್ಯವಿತ್ತು ಅನ್ನು ” ಎಂದ.

ಮಾಧವ ತಲೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದ. “ ಹಾಗಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂ, ಜನ ಓಡುವುದನ್ನು ತಡೆದು ನಕ್ಕಿತು ಎಂದರೆ, ಜನರಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯವಿದೆ, ಆದರೆ ಶಿಷ್ಟ ಇಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೆ ಓಡುವರು—ಎಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ” ಎಂದನು.

“ ಸರ್ವಾನುಮತದಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಯಿತು ” ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಯಾಡಿದ.

ಹಮ್ಮೂ ತಲೆ ಜಾಡಿಸಿದ. ಯಾವ ಮಾತು? ಯಾವ ವಿಚಾರ ನಡೆಸಿರುವೆ ನಾನು? ಹದಿನೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಬುದಿನ ಮಾತು! ಅದನ್ನೇನು ಮಾಡುವುದಿಗ? ಇಂದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿತು ಕೂಡ, ಯಾರು ದಿಲ್ಲಿಯ ಘಟನಾಸಮಿತಿಯೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೋ ಅವರಿಗೆ! ನಮ್ಮ ಪಾಲಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗ! ಅದೂ ತಪ್ಪು ಈ ಹದಿನೇಳು ವರುಷಗಳೊಳಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥ ಅನ್ನೋದಾದರೂ ಎಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದೆ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಲೆಕ್ಕೆ? ಅದೇ ಪುಣ್ಯಾತ್ಮ ಮಾಧೂ ಇದ್ದಾನಲ್ಲ? ಕೊನೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಬಿಟ್ಟು ಸೇರಿನೊಳಗೆ? ಉಪ್ಪಿನ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಅಂತ ಆಟ ಹೂಡಿದ ನಮ್ಮನ್ನು ಊರಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ....ಹಹ!....ಹಾವುಗಾರ ಆಟ ಮಾಡಿದಾಂಗ.... ಬುಟ್ಟಿಯೊಳಗೆ ಉಪ್ಪು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಊರೂರಿಗೆ ಹೋಗೋದು, ಸಭಾ ಮಾಡೋಷು, ಬುಟ್ಟಿ ಬಿಚ್ಚೋದು, “ ಉಪ್ಪುಕಾರಕೇ ಜೈ ! ” ಅನ್ನೋದು, ಮುಂದಿನ ಊರಿಗೆ ಹೋಗೋದು! ಕ್ರಿಯಾ ಇಲ್ಲ, ಕ್ರಮ ಇಲ್ಲ! ಇಂದಿಗೂ ಹೀಗೇ ಈ ಕಾಂಗ್ರೆಸದೊಳಗೆ. ಚಳವಳಿ ನಡೆದಾಗ ಮ್ಯಾಲಿನವರು ಎಲ್ಲಾರಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿಬಿಡೋದು...ಕೆಳಗಿನವರು ಮಾಡಬೇಕೇನು, ಹಾವುಗಾರ ಆಟದ ಹೊರತು? ಸರ್ಕಾರದವರು ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿತರು. ಮೊದಲಿನ

ಹಾಂಗ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಜೇಲಿಗೆ ಹಾಕಲಿಲ್ಲ; ಮ್ಯಾಲಿನವರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಾಕೋದು, ಕೆಳಗಿನವರನ್ನು ಹೊಡೆದು ಹಾಕೋದು—ಲಾಲಿಯಿಂದ! ನಮ್ಮಂಥವರು ನಡುವಿನವರು. ಈ ಕಡೆ ಜೇಲು ಇಲ್ಲ, ಈ ಕಡೆ ಚಪ್ಪಾಳೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗುವವರಿಗೂ ಚಪ್ಪಾಳೆ ಹೊಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವವರಿಗೂ ದುಡ್ಡು ಕೊಡುವವರು ನಾವು!...ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತ್ತು. ತನ್ನ ವಿಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯನ್ನು ಮುಂದಿದ್ದ ಮೇಜಿನ ಮೇಲೆ ಬಡೆದ, ಕಪ್ಪು-ಬಸಿ ಕುಣಿದಾಡಿದುವು. ಎಚ್ಚಿತ್ತವನಂತೆ ಅವನ್ನು ನೋಡಿ “ ಇವಕ್ಕೂ ನಾವೇ ದುಡ್ಡು ಕೊಡೋದು ಬ್ಯಾಡ ” ಎಂದು ಎತ್ತಿ ಎದ್ದು ನಡೆದು ಅವನ್ನು ಮಂಚದ ಕೆಳಗಿಟ್ಟ. ತಾನೂ ಅಲ್ಲಿಯೆ ಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡ.... ಸರಕಾರದವರೇ ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿತರು, ಆದರೆ ಕಾಂಗ್ರೆಸಿನವರಿಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಬುದ್ಧಿ ಬರಲಿಲ್ಲ....ಈಗ ರಾಜ್ಯ ನಡೆಸೋದು; ಆದರೆ ಅವನ್ನೂ ಚಳವಳಿ ನಡೆಸಿ ಧಾಂಗೇ ನಡೆಸಾರೆ. ಮೊದಲು ಮ್ಯಾಲಿನವರ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮಾಡೋದು, ಕೆಳಗಿನವರು ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗವಲ್ಲರಕ್ಕೆ....ಅಲ್ಲ—ಆ ಅನಂತಗ ದೊಡ್ಡ ಸಗಾರ ಕೊಡ್ತಾರ, ಚಳವಳಿ ಸೇರಿ ನಾವೇ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವೇನೂ ಅಂತೀನಿಅನಂತ ಅಂದ್ರೆ ಹೇಳಿಕೇಳಿ “ ಬದ್ಮಾಷ್ ” ಗಾಳಿ ಬಂಧಾಂಗ ತೂರಿ ಕೊಳ್ಳುವವ....ಆದರೆ ಯಾವ ಗಾಳಿ ಬಂದರೂ ಬರಿಯ ಅವನ್ನು ತಿಂದು ತಣ್ಣಗ ಕೂಡುವ ಹುಚ್ಚರು ನಾವೇ ಕಾಣ್ತಿದ....ಹುಂ....ಹಮ್ಮೂ ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದಿದ್ದ. ಎಲ್ಲ ಹೋಗದಿದ್ದರೂ ಮಾಧಾನ ಕಡೆ ಒಂದು ಹೋಗಬೇಕಲ್ಲ—ಎಂದು ಕೊಂಡ....ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ದಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿಯೆ ಬರಬೇಕು ಎಂದುಕೊಂಡ.... ದಿಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕು, ಆ ವಲ್ಲಭಭಾಯಿಯ ಮೋರಿಯ ಮೇಲೆಯೆ ಹೇಳಿ ಬೇಕು. “ ನಮ್ಮೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೋಡು; ನಿನಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವೋಟ್ ಬೀಳ್ತಾ ವೊ ಏನು ಈ ಹಮ್ಮೂಗೊ ” ಅಂತ ಅನ್ನಿಸಿತು ಅವನಿಗೆ....ನಾಳೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ ಆದರೆ ಇವರೇನು ಮಾಡ್ತಾರೆ ತಿಳಿತು!....ಇಲೆಕ್ಟಾನ್ ಮಾಡಿ ಸೋದೇ ಇಲ್ಲ, ಮ್ಯಾಲಿನಿಂದ ತುರುಕುತಾರೆ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದವರನ್ನು!....ಛಿ! ನಾಚಿಕೆಗೇಡು! ನಾನು ಯಾಕೆ ಆ ಮಾಧಾನ ಮೋಗಿಟ್ಟೆ ಬಿದ್ದು ಈ ಕಾಂಗ್ರೆ ಸದ ಯಂತ್ರದೊಳಗ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡೆನೋ ? ಹೊರಗ ಇದ್ದರೆ ಅನಂತನ ಹಾಗೆ, ಇಲ್ಲ ಅಂಟೇಡಕರನ ಹಾಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯ ಆಗಿದ್ದೆ....ಈಗ ಹದಿನೇಳು ವರ್ಷ ಪುಕ್ಕಟೆ ಹಾಳು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಯಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸಣ್ಣ ಮನುಷ್ಯನೆ

ಆಗೀನಿ....ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಪೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಕ್ಕ ಹಮ್ಮೂ. ನಿರಾಶೆಯಿಂದ ತಲೆ ಜಾಡಿಸುತ್ತ ಮತ್ತೆ ಮುಂಚದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡ.

೨೪

ಮಾಧವ, ಹಮ್ಮೂ ಕೂಡಿಯೆ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. ದಾರಿಯುದ್ದ ಮಾಧವನ ಉಪನ್ಯಾಸ ಒಂದೇ ಸವನೆ ನಡೆದೇ ಇದೆ! ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾನು ಮಾಡಬೇಕಾದ್ದೇನು? ಊರಿಗೆ ಬಂದು ಮುಟ್ಟುವಷ್ಟ ರಲ್ಲಿ ಚಳವಳವು ದೇಶದ ತುಂಬ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. ಆ ವರ್ಷ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಬೆಳೆದಿರಬೇಕೇನೋ—ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನ ತರ್ಕ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಲಾಠಿ ಪ್ರಯೋಗವು ದೇಶದ ತುಂಬ ದಿನದ ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ಮಾಧವನು ದಿನ ದಿನಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದನು ಚಳವಳದಲ್ಲಿ....ಹಮ್ಮೂನ ಸಂಕಟ ಹೆಚ್ಚಿತು.... ಮಾಧವನಿಗೆ ಚಳವಳದ ಹೊರತು ಗತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದನು ಹಮ್ಮೂ. ಆದರೆ ತನ್ನ ಮಾತು ಬೇರೆ. ತನಗೆ ಮನೆ ಇದೆ, ಸಂಸಾರ ಇದೆ, ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಇದೆ. ತಕ್ಕ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಕೀಲನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಪುಣೆ-ಮುಂಬಯಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬರುವನಾದ್ದರಿಂದ ದೊಡ್ಡ ವಕೀಲನಿರಬಹುದು ಎಂದು ಸಕ್ಷಗಾರರು ತನ್ನ ಕಡೆ ಬರುತ್ತಾರೆ; ಇಂತಹದರಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಬಿನ್ನು ಹತ್ತುವುದೆ ?

“ ಆದರೆ, ಇನ್ನು ನೀನು ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಾಗ ವಹಿಸಬೇಕು” ಎಂದು ದಿನ ಮಾಧವ ನುಡಿದನು.

“ ಾಕಪ! ನಾನು ನನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಣ್ಣಗೆ ಕೂತದ್ದು ನೋಡಿ ಸಹನ ಇಲ್ಲೇನು ನಿನಗೆ ? ” ಎಂದು ಹಮ್ಮೂ ನಕ್ಕನು.

“ ನಿನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ! ಹಮ್ಮೂ , ನಿನ್ನ ವಿನೋದದ ಸ್ವಭಾವ ಎಂದು ಬದಲಾಗುವುದೋ ? ಇಡೀ ದೇಶಕ್ಕೆ ದೇಶ ಹೆಡೆ ತುಳಿಸಿಕೊಂಡ ನಾಗರಹಾವಿನಂತೆ ಬುಸುಗುಡುತ್ತ ಎದ್ದಿರುವಾಗ—”

“ ನಾನೊಂದು ಮಣ್ಣುಮುಕ್ಕ ಹಾವು ಅಂತ ತಿಳಿ ” ನಡುವೆಯೆ ಹಮ್ಮೂ ನಗೆಯಾಡಿದನು.

“ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನ ಕರ್ತವ್ಯ.”

“ ಹಾಂ, ಹೀಗನ್ನು, ಮಾಧು ಆ ಮಾತು ಒಪ್ಪಿ ನಿ ನಾನು. ಈಗ ನಾನು ಚಳವಳಿದೋಳಗ ಇಲ್ಲೇನು? ನಿನ್ನ ಜೋಡಿ ಇದ್ದು ಚಳವಳಿ ತಪ್ಪಿಸಿ ಕೊಳ್ಳೋದು ಶಕ್ಯ ಆದ್ರೂ ಅದ ಏನು? ”

“ ಅದಲ್ಲ ನಾನು ಹೇಳೋದು, ಹಮ್ಮೂ. ನಿನ್ನಂಥವ ಮುಂದಾಗ ಬೇಕು. ”

“ ಅಂದ್ರೇನು? ನನಗೂ ಚಂದು ಸ್ವಂತದ್ದೇ ಜೇಲವ ಕೀಲಿಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಸಿಕೊ ಅಂತಿಯಾ, ಬೇಕಾದಾಗ ಹೋಗಲಿಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಾಗ ಬರಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಆಗ್ತದೆ ಅಂತ. ”

ಮಾಧವನ ಕೂಡ ವಾದಿಸಿದ ಹಮ್ಮೂ. ಚಳವಳಿ ಯೋಗ್ಯ, ಆದರೆ ಅದರ ಸಂಘಟನೆ ತಪ್ಪು ಎಂದು ಹಮ್ಮೂನ ವಾದ. ಚಳವಳಿ ಅಂದ್ರೇನು? ಬರಿಯ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗೋದು? ಎಲ್ಲಾರೂ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದ್ರೆ ಯಾರೇನು ಸಾಧಿಸಿದಾಂಗ ಆಯ್ತು? ಅದು ತಪ್ಪು. ಒಬ್ಬರಾದರೂ ಅಂದ್ರೆ ಕೆಲವ ರಾದ್ರೂ ಹಿಂದೆ, ಹೊರಗ ಉಳಿಯಲೇಬೇಕು.

“ ಇಂದಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ನೋಡಿ ಹೆಂಗಸರು ಕೂಡ ಹೊರಗೆ ಉಳಿದಿಲ್ಲ ” ಎಂದ ಮಾಧವ.

ಆ ಮಾತನ್ನು ಹಮ್ಮೂ ಒಪ್ಪಿದ. ಇಷ್ಟೇಕೆ? ಗಾಂಧಿ ಈ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಈ ಸಲ ನಿಜವಾದ ಜಾಣತನ ತೋರಿಸಿದ ಅಂತ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೆಂಗಸರು ಅಂದ್ರೆ ಹೇಡಿತನದ ಮಾದರಿ ಅಂತ ಜನ ತಿಳೇತಾರೆ. ಆದ್ರೆ ಹೆಂಗಸರೇ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಲಿಕ್ಕೆ ತಯಾರಿದ್ದಾರೆ ಅದನ್ನಾಲಿ ಗಂಡಸರು ಹ್ಯಾಗೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು ನೋಡಿ ಅಂತ ಹೆದರಿಕೆ ಹಾಕಿದಾಂಗ ಆಯಿತು ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೆ.

ಮಾಧವನು ನಕ್ಕನು. “ ಹೆಂಗಸರು ಏನೇ ಇರಲಿ, ಗಂಡಸು ಬುದ್ಧಿ ವಂತ ಅಂತ ತೋರಿಸಿಕೊಡತಾ ಇದ್ದಿ ನೀ. “ ಹಮ್ಮೂ ತುಸು ಕೆರಳಿದ. “ ಮಾಧೂ, ನಾನು ಹಿಂಜರಿದು ಹೀಗೆ ಮಾತಾಡ್ತೀನಿ ಅಂತ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ತಪ್ಪು ಅದು. ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗೋದೇ ಅದ್ರೆ ಈಗಲೆ ಬರ್ತೀನಿ ನಡೆ ನಾನು. ಆದರೆ ಏನಾದರೂ ವಿಚಾರ ಮಾಡಬೇಕೋ ಇಲ್ಲೇನು? ಈಗ ನಾ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದರೆ ಎಷ್ಟು ಅನವಸ್ಥಾ ಆಗ್ತದೆ ನೋಡು. ನಿನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ಮಂದೀನು

ಕೂಡಿಸ್ತೀನಿ. ನಿಂ ಪತ್ರವ್ಯವಹಾರ ನಡೆಸ್ತೀನಿ. ಪ್ರಸಂಗ ಬಿಟ್ಟಾಗ ಮಡ್ಡು ಕಡಮೆ ಬೀಳಧಾಂಗ ನೋಡಿಕೋತೀನಿ—”

“ ನೀನು ಮಾಡೋದಿಲ್ಲ ಅಂತ ಯಾರಿಂದಾರೆ ” ತುಸು ಆವೇಶ ದಿಂದಲೆ ನುಡಿದ ಮಾಧವ.

“ ಯಾರು ಅನ್ನೋದೇನು ? ಈಗ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಟ್ಟು ನನಗೂ ಜೇಲಿಗ ನಡೆ ಅಂತೀಯಲ್ಲ ? ”

ಹಮ್ಮೂನು ಮಂಚದಿಂದೆದ್ದ. ಗಡಿಯಾರ ನೋಡಿದ.... ಇದೆಲ್ಲ ನೆನೆದುಕೊಂಡು ಈಗ ಏನು ಉಪಯೋಗ-ಎಂದುಕೊಂಡ. ನಿರಾಶೆಯಿಂದ ಉಸುರ್ಗರೆದ. ಅಸುದು-ಏನು ಉಪಯೋಗ-ಎನ್ನುತ್ತ ಮೈಮುರಿದು ಆಕಳ ಸಿನ. ಹಂ....ಆದರೂ ಒಂದು ವ್ಯಸ್ಥಿಯಿಂದ ಇದೆ ಇದರ ಉಪಯೋಗ. ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿಯಲಿಕ್ಕೆ....ಹಂ.!....ನಲವತ್ತು ಮೀರಿತು ವಯಸ್ಸು, ಇನ್ನು ಬುದ್ಧಿ ಕಲಿತು ಉಪಯೋಗವೇನು, ಕಲಿತ ಬುದ್ಧಿ ಉಪಯೋಗ ಮಾಡುವ ತನಕ ಜೀವದಿಂದಾದರೂ ಇತ್ತೀನೊ ಇಲ್ಲೊ—ಎಂದು ಒಳಗೊಡೊಳಗೆಯೆ ತಿರ ಸ್ಕಾರದಿಂದ ನಕ್ಕ ...ಈಗ ದಿಲ್ಲಿಯೊಳಗೆ ಮೋಜು ನಡೆದಿರಬೇಕು!....ಅಧಿ ಕಾರ ಸ್ವೀಕಾರ ! ಹಹ !....ನನ್ನ ಕಡೆಯಿಂದ ಹೋದ ಕುಳಗಳೆಲ್ಲ ‘ಅಧಿಕಾರ ಮುಟ್ಟಿತು’ ಅಂತ ಪಾವತಿಗೆ ಹೆಬ್ಬಿಟ್ಟೆನ ಗುರುತು ಒತ್ತುತ್ತಿರಬಹುದು ! ಹಹಹ !....ನನ್ನೊಬ್ಬನ್ನ ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆರಿಸಿಧಾಂಗ ಕಾಣಿಸ್ತದ.... ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಸಿಕ್ಕ ವ್ಯಾಲೆ ನಮ್ಮ ಕೆಲಸ ಏನು ?....ಮುಂಬಯಿ ಶಾಸನಸಭಾ ದೊಳಗೆ ಕೈ ಎತ್ತೋದು, ದಿಲ್ಲಿಯೊಳಗೆ ಕೂತ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ!.... ಇಷ್ಟರ ಸಲುವಾಗಿ ನನಗೆ ಕೆಟ್ಟ ಅನ್ನಿಸೋದು ಚಳವಳಿಯೊಳಗೆ ಸೇರಿದ್ದಕ್ಕೆ.... ಮ್ಯಾಲೆ ಗಾಂಧಿ ಮಹಾತ್ಮನನು ಉಪದೇಶ ಒಂದು ! ಕಾಂಗ್ರೆಸದವರು ಅಧಿಕಾರ ಜಾಗೆಯ ಆಶಾ ಹಿಡಿಯಬಾರದು ಅಂತ....ಅಂದ್ರೆ ? ನಮ್ಮಂಥವರು ಮಾಜ್ಜೀಕೇನು ! ಇತ್ತ ಚಳವಳಿನೂ ಇಲ್ಲ, ಇತ್ತ ಅಧಿ ಕಾರನೂ ಇಲ್ಲ, ಆಶಾ ಹಿಡಿಯೋವರ ಹೊರತು ನಮಗೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸ ಆದ್ರೂ ಏನಿದೆ ?....ಹಮ್ಮೂನು ಕೆಲಸವನ್ನು ಹಡುಕುವವನಂತೆ ಕಿಟಕಿಗೆ ನಡೆದನು. ಒಂದೆರಡು ನಿಮಿಷ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದು ಹೊರಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿ ದನು....ಒಮ್ಮೆಲೆ ಖೊಳ್ಳನೆ ನಕ್ಕನು....ಚಕ್ರ ! ಅಶೋಕನ ಚಕ್ರ ! ಹೊಸ

ಘೃಷ್ಣಜದೊಳಗೆ ಚರಖಾದ ಬದಲು ಚಕ್ರ ಬಂದದ್ದು ಯೋಗ್ಯ ಆಯಿತು ... ಚರಖಾಮಂದಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು ಚಕ್ರ ! ಹಹಹ !....ಕಿಟಕಿಯಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿದ....ನಮ್ಮದೆ ಒಂತುಸಾ ಹುಚ್ಚನ ಆಯ್ಕೆ ಎಂದುಕೊಂಡ. ಶಾಸನ ಸಭಾದ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ ಇದೇ ನಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರದ ಭತ್ತ ಅಂತ ಅದಕಾಗಿಯೆ ಹೊಡೆದಾಡಿದುವು; ಈಗ ಮ್ಯಾಲಿನವರು ಚಲೊ ಏಟು ಕೊಟ್ಟರು ಅದೇ ಭತ್ತಿಯಿಂದ ನಮಗ ! ಕೂಡಿರಿ ಶಾಸನಸಭಾದಾಗ ಅಂದರು....ಯಾರು ಗವರ್ನರ ಆಗತಾರ, ಯಾರು ವಿದೇಶದ ರಾಯಭಾರಿ ಆಗ್ತಾರ, ಯಾರು ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟುಷನ್ ಅಸೆಂಬ್ಲಿ ಉರ್ಫ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪಾರ್ಲಿಮೆಂಟದ ಮೆಂಬರ ಆಗ್ತಾರ, ಯಾರ್ಯಾರು ಏನೇನೊ ಆಗ್ತಾರ; ಆದರೆ ಹಳ್ಳಿಯ ಹನುಮಂತಗೌಡ ಮಾತ್ರ ಸ್ಟೇಶನ ಪ್ಲಾಟ್ ಫಾರ್ಮದ ಮ್ಯಾಲಿದ್ದ ಚಿತ್ರದ ಗೊಂಬೆಯ ಹಾಗೆ ಕೈ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಕೂತುಬಿಡೋದು. ಈ ಕಡೆ ಊರು-ಕೇರಿ-ವಕೀಲಿ ಇದೆಲ್ಲ ತಪ್ಪಿತು, ಈ ಕಡೆ ಮಂತ್ರಿ-ಗವರ್ನರ ಪದವಿ ತಪ್ಪಿತು....ಫುಣೇನೊ ಮುಂಬಯಿನೊ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಖಾನಾವಳಿಯ ರೇಶನ್ ರಾಡಿ ತಿನ್ನಕೋತ ಕೂಡೋದು. ಥೂ! ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಕಾಲನ್ನಪ್ಪಳಿಸಿದ ಹಮ್ಮೂ. ಮೇಜಿನ ಕಡೆ ನಡೆದ....ಅದರ ಮೇಲಿದ್ದ ಕಾಗದಗಳನ್ನು ಸಾವಿರಿಸತೊಡಗಿದ....ಸುಮ್ಮನೆ ತಿರುಗಿ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಿಡೋದೆ ನೆಟ್ಟಗೆ ಅಂದ.. ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಏನು ಸುಖ ? ತಾನು ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಮುಂದಾಳು ಅಂತ ಊರವರ ಕಲ್ಪನಾ....ಊರಿಗೆ ಮುಟ್ಟೋದೊಂದೇ ತಡ ರೇಶನ್ ಅಂಗಡಿ ಮುಂದಿದ್ದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗದ್ದಲ ತನ್ನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಅರ್ಜಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡ ಬಂದ ಜನರದು ! ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಮುಂದಾಳು....ಹಃ !—ಈಗ ಕಾಂಗ್ರೆಸದ ಮುಂದ ಅತ್ತರೂ ಯಾರು ಕೇಳೋದಿಲ್ಲ....ಮೊದಲು ಅದ ರೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದೇ ತಪ್ಪು !...ಅದು ಆ ಮಹಾರಾಯ ಮಾಧೂ ಮಾಡಿದ ಮಂಗಳತನ....

“ ಯಾಕೊ, ಮಾಧೂ, ನಿನಗೆ ಜೇಲಿನೊಳಗ ಜೋಡಿ ಬೇಕಾಗಿದೆ ಏನು ? ಒಬ್ಬಗೇ ಹೊತ್ತು ಹೋಗೋದಿಲ್ಲ ಅಂತ ನನ್ನೂ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ನಡೀಬೇಕಂತಿ—ಆಂ ? ” ಎಂದನು ಹಮ್ಮೂ.

ಅಂದು ೧೯೩೦ರ ಮೇ ೪ನೆಯ ತಾರೀಖು. ಮಾಧವನು ಅತ್ಯಂತ ಗಂಭೀರ ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದನು. ತಾನು ಕೂಡಲೆ ಚಳವಳಿ ದಲ್ಲ ಭಾಗ ವಹಿಸಲೇಬೇಕು ಎಂದು ಅತ್ಯಂತ ಹಟದಿಂದ ಬೇಡಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ತಾನು—ಹಮ್ಮೂ—ಹಾಗೆ ನಗೆಯಾಡಿದ್ದು.

ಆದರೆ ಮಾಧವನ ಮುಖದ ಕಳೆ ಬದಲಾಯಿಸಲಿಲ್ಲ.

“ ಹಮ್ಮೂ, ನಿನ್ನಿನ ವರೆಗೆ ನಾನು ಎಂದಿಗೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಒತ್ತಾಯ ಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಿನ್ನಿನಿಂದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೆ ಬದಲಾಗಿದ, ನಿನ್ನಿನ ದಿನ ಮಹಾತ್ಮರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಸರಕಾರವು ನಮಗೆ ಆಹ್ವಾನ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಗಾಂಧಿಜಿ ಯವರು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಮರೆಯಾದರೆ ನಮ್ಮ ಕೈ ಸೋಲುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದೆ ಸರಕಾರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಚಳವಳಿದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕ ಬೇಕು. ಯಾವನು ಹೊರಗುಳಿಯುವನೋ ಅವನು ದೇಶದ್ರೋಹಿ, ದೇಶದ ಶತ್ರು—”

“ ಹಾಂ, ತಡೆ, ಮಾಧೂ ” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ. ಮಾಧವನ ಮೈ ನಡಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಉದ್ದೇಗವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಾಗಿ ಮುಖವೆಲ್ಲ ಉಬ್ಬಿದಂತಾಗಿ ಕೆಂಪೇರಿತ್ತು. ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಗೆಳೆಯನನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ೨-೩ ಸಲ ವಾದರೂ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ ಈತ. ಆದರೂ ಇವನ ಭಾವನೆಯ ಆವೇಶ ಕಡಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ. ಮನೆ-ಮಾರಿನ, ಊಟ-ನಿದ್ರೆಯ ಪರಿವೆ ಇಲ್ಲ; ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ಹುಡುಗನೊಬ್ಬ ಶ್ರೀಧರನ ಕಡೆ ಇದ್ದಾನೆ, ತಾನು ಈ ಪರಿ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಾನೆ! ಯಾಕೆ? ಮುಂಚೆ ಒಮ್ಮೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಾಗಿ ಈಗ ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ‘ ಬೇಫೀಕೀರ ’ ವೃತ್ತಿಯೆ? ಇಲ್ಲವೆ, ಮಹಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇಕಾದ್ದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ ಎನ್ನುವ ಸರಳ ವೃತ್ತಿಯೆ? ಇಲ್ಲವೆ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಕಿಡಿಗೇಡಿತನಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ತೊಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಬೇಕೆಂಬ ಉಡಾಳ ವೃತ್ತಿಯೇ? ಹಮ್ಮೂನು ಎಲ್ಲ ತರವನ್ನೂ ನೋಡಿದ್ದಾನೆ. ಉಡಾಳವೃತ್ತಿಯವರೆ ನೂರಕ್ಕೆ ತೊಂಭತ್ತು ಜನ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಮಾಧವನ

ದನಿಯನ್ನೂ ಮುಖಮುದ್ರೆಯನ್ನೂ ನೋಡಿ ಬೆರಗಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾಧವನು ಉಡಾಳನಲ್ಲ, ಖಂಡಿತ, ಎಂದುಕೊಂಡನು; ಎಲ್ಲ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದಿಕ್ಕು ಗಾಣದ ಸ್ವೈರವೃತ್ತಿಯೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ....ಹಮ್ಮೂನು ಗೆಲೆಯನನ್ನು ದಿಟ್ಟಿಸಿದ, ಕ್ರಮೇಣ ಗೆಲೆಯನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ತರದ ಆದರಭಾವ ಹುಟ್ಟಿತು ತನ್ನಲ್ಲಿ....ಏನು ಮಾತಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯದಂತಾಯಿತು. ಹೆದರಿದವನಂತೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ತನ್ನ ಬಲಗೈಯಿಂದ ಮಾಧವನ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದನು; ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮುಷ್ಟಿ ಬಗಿಯಿತು. ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದು ಅದೊಂದು ಕೈಕುಲಿಕಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು. ಮಾಧವನ ಮುಖ ಅರಳಿತು. ತಡೆದುಕೊಂಡ ಉದ್ವೇಗ ಕಣ್ಣೀರಾಗಿ ಉದುರಿತು.

“ ಹಮ್ಮೂ, ಹಮ್ಮೂ, ನಿಜವಾಗಿ? ಒಪ್ಪಿದೆಯಾ? ಹಮ್ಮೂ!” ಎಂದು ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದನು.

“ ಮಾಧೂ, ನಿಜವಾಗಿ. ಮತ್ತು, ಸ್ವಸಂತೋಷದಿಂದ ” ಎಂದು ಹಮ್ಮೂ ನಕ್ಕನು.

ಮಾಧವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲವೆ? ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಕನಸನ್ನು ಕಾಣುವವನಂತೆ ತನ್ನ ಕಡಿ ನೋಡಿದನು. ಹಮ್ಮೂನು ಬಹಳೊತ್ತು ತಡೆಯಿಲ್ಲ.

“ ಮಾಧೂ, ನೀನು ಯಾವ ಕೆಲಸ ಒಪ್ಪಿಸುವೆಯೋ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ ” ಎಂದನು ಹಮ್ಮೂ.

ಮಾಧವನ ಉತ್ತರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು; ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಅವಮಾನವಾದಂತಾಯಿತು, ಮರುಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಿರಾಶೆಯಾಯಿತು. ಇಂತಹ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ತಾನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಮುಂದೆ ಬಂದುವಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಮಹತ್ತ್ವದ, ಇಲ್ಲವೆ ಕಠಿಣ ಕೆಲಸವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಬಹುದೆಂದು ಹಮ್ಮೂ ಎಣಿಸಿದ್ದ. ಆದರೆ ಮಾಧವನು, “ ಹಮ್ಮೂ, ನೀನು ಸಿದ್ಧನಿರುವೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂತೋಷ. ಯಾವ ಕೆಲಸ ಎಂಬುದನ್ನು ನೇರಲೆ ನೋಡೋಣವಂತೆ ” ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟ.

೨೫

ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿನ ಕಾಗದಗಳನ್ನು ಸಾವಿಸದ ಬಿಟ್ಟು ಹಾಗೇ ಚೆಲ್ಲದ. “ಯಾವ ಕೆಲಸ ಎಂಬುದನ್ನು ಆ ಮೇಲೆ ನೋಡೋಣವಂತೆ” ಎಂದು ಮಾಧವನು ಹದಿನೇಳು ವರುಷಗಳ ಮುಂಚೆ ನುಡಿದದ್ದನ್ನು ಈಗ ಹಮ್ಮೂ ಮತ್ತೆ ನೆನೆದುಕೊಂಡ. ಆಗ ಮಾಧವ ೩-೫ ತಿಂಗಳ ವರೆಗೆ ಯಾವ ಕೆಲಸ ವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು ತನಗೆ. ಈಗ—ಹದಿನೇಳು ವರ್ಷಗಳ ಅನುಭವದ ನಂತರ—ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆನ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯ ಸ್ವಭಾವ ಎನ್ನಿರಿ, ಕಾಂಗ್ರೆಸದವರ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಎನ್ನಿರಿ—ಹೊಸ ತಾಗಿ ಬಂದವನಿಗೆ ತನಗಿಂತ ಮುಂದೆ ಹೋಗಗೂಡಬಾರದು ಅನ್ನೋ ಧೋರಣೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಅಂದು ಮಾಧವ ಶಿರ್ಡಿ-ಸಿದ್ದಾಪುರ-ಅಂಕೋಲೆ ತಾಲೂಕಗಳಿಗೆ ಹೋದ. ಕರನಿರಾಕರಣೆಯ ಚಳವಳಿ ಸುಘಟಿಸಿದ, ಮುಂದೆ ಬಂದ, ಮುಂದಾಳು ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ. ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೇಳಿದಾಗೊಮ್ಮೆ ನಕ್ಕು “ನಿನ್ನದೂ ಪಾಳಿ ಬಂದೇ ಬರೋದು, ಅವಸರ ಮಾಡಬೇಡ” ಅನ್ನುವ....ಅವನದಾದರೂ ತಪ್ಪೇನು?ಈಗಲೂ ಮಾಡೋದಿಲ್ಲ?...ನಮ್ಮನ್ನು ಆ ಕಮಿಟಿ ವಳಗ ಹಾಕಿರಿ ಅಂದ್ರೆ “ಅವಸರ ಮಾಡಬೇಡ, ನಿನ್ನದೂ ಪಾಳಿ ಬರೋದು” ಅಂತಾರೆ....ಆ ಪಾಳಿ ಬರುವದೋ, ಏನು ಮುಂದಿನ ಇಲೆಕ್‌ಶನ್‌ನ ಪಾಳಿನೇ ಮೊಸಲು ಬರೋದೋ!ಹಮ್ಮೂ ಮೇಜನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಬಡೆದ. ಅವನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತ್ತು. ಮತ್ತಾರ ಮೇಲೂ ಇಲ್ಲ, ತನ್ನ ಮೇಲೆಯೆ ಸಿಟ್ಟು....ಈ ಹೊತ್ತು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನಿರುಪಯೋಗಿ ಆದೆ, ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನನ್ನ ಉಪಯೋಗ ಆಗಬಹುದೋ—ಅಲ್ಲಿಯೆ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯೋದಿಲ್ಲ! ಯಾರದು ತಪ್ಪು? ಅರ್ಥಾತ್, ನನ್ನದು! “ನಿನ್ನದು—ನಿನ್ನದು ತಪ್ಪು” ಎಂದ ಮೇಜಿನ ಮೇಲಿದ್ದ ಕನ್ನಡಿಯೊಳಗಿನ ತನ್ನ ಪತ್ರಬಿಂಬಕ್ಕೆ. ಕಾಂಗ್ರೆಸದೊಳಗೆ ಕೆಟ್ಟ ಜನ ಸೇರಿದರು ಅಂತಾರೆ, ಅದು ತಪ್ಪು; ನಿಜವಾಗಿ, ಕಾಂಗ್ರೆಸ ಸೇರಿ ಜನ ಕೆಟ್ಟರು....ಹಮ್ಮೂ ತಲೆ ಜಾಡಿಸಿದ....ಸಾಕಾಯಿತು, ಈಗ ಯಾಕೆ ಅದೆಲ್ಲ ಯೋಚನೆ? ಇವತ್ತು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಅಂತೂ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಇಂದಿನಿಂದ ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಶಾಸನಸಭಾ ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ, ಅದ್ಯಾಕೆ?—ಕಾಂಗ್ರೆಸ ಕೂಡಾ ಬಿಟ್ಟು

ಬಿಡಲಿಕ್ಕೆ ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರ....ಹಮ್ಮೂ ಗಡಿಯಾರವನ್ನು ನೋಡಿದ....
ಆರಕ್ಕೆ ಹದಿನೈದು ನಿಮಿಷ....ಸರಿಯಾಗಿ ಆರೂವರೆ ಗಂಟೆಗೆ ಶ್ರೀಧರ-ಅನಂತ
ರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಮಾಜದ ಹತ್ತಿರ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಧರ ಬರು
ವುದು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದ....ಹಮ್ಮೂನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಗುಳ್ಳಗೆ ಸುಳಿಯಿತು.
ಶ್ರೀಧರ? ನಮ್ಮೆಲ್ಲರೊಳಗೆ ನಂಬರ ಒಂದು ಲುಚ್ಚಾ ಅಂದರೆ ಶ್ರೀಧರ....
ಆಗ ಕಾಲೇಜ ಬಿಟ್ಟು, ಆದ್ರೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೇರಲಿಲ್ಲ; ನಾನು ಕಾಲೇಜ ಬಿಡ
ಲಿಲ್ಲ, ಆದರೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ದೊಳಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡೆ!

೩-೪ ತಿಂಗಳ ವರೆಗೆ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಯಾವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಬೇಕು
ಎನ್ನುವ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಾಧವನ ಚಳವಳಿ ಉತ್ತರ
ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಭರದಿಂದ ಸಾಗಿತು; ಎಷ್ಟೋ ಹೊಲ-ಮನೆ ಜಪ್ತಾದುವು,
ದನ-ಕರು ಮಾರಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇಡೀ ಹಿಂದ:ಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಧವನ ಹೆಸರು
ಕೇಳಬರುವ ಲಕ್ಷಣವಿದ್ದಿತು. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು
ನೋಡಿ ಆನಂದ; ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದರೆ?— ಎಂಬ
ವಿಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಸಮಾಧಾನ. ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ತಡೆಯದಂತಾಯ್ತು. ಯಾವು
ದಾದರೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಜೇಲಿಗೆ ಒಮ್ಮೆ ಯಾದರೂ ಹೋಗಿ
ಬಾರದ ಹೊರತು ಚಳವಳಿದ ಸರ್ವಿಷಿಟು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು
ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ. ಕೊನೆಗೆ ಡಿಸೆಂಬರ (೧೯೩೦)ದ ಒಂದು ದಿನ
ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬಂದ. ವಿದೇಶಿ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮಾರುವ ಅಂಗಡಿಯನ್ನು
'ಪಿಕೆಟ್' ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ. ಆ ನಿರ್ಣಯವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟ
ಸಿದ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಹಾಗೆ ಹೋಗಿ ಅಂಗಡಿಯ ಮುಂದೆ ನಿಂತರೆ ಡೊಣ್ಣೆಯ
ಏಟು ಬಿದ್ದೀತಲ್ಲ—ಎಂದು ಅವನ ಸಂಶಯ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು
ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಅದು ತಿಳಿದು ಪೋಲೀಸರು ಮನೆಯ ವರೆಗೆ ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು
ಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಒಳತೇ ಆಯಿತಲ್ಲ? ಡೊಣ್ಣೆಯ ಫೆಟ್ಟಾದರೂ
ತಪ್ಪಿದಂತಾಯ್ತು. ಹಮ್ಮೂನು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ನಂತಿಕೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ತಾನೇ ತನ್ನ
ಬೆನ್ನು ಚಪ್ಪರಿಸಿಕೊಂಡ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಮರುದಿನ ನಸುಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪೋಲೀ
ಸರು ಬಂದು ಅವನ ಮನೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದರು. ಹಮ್ಮೂನು ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ

ಸೇರಿದ್ದರ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಊರ ಜನರಿಗೆ ಅದೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಮೋಜು ಎನ್ನಿಸಿತೇನೋ? ನಸುಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನೂರಾರು ಜನರು ತನ್ನ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ನೆರೆದರು. “ ಹನುಮಂತಗೌಡಕೀ ಜೈ!” ಎಂದು ಕೂಡಾ ಕೂಗಿದರು!

ಜೇಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಾಗ ಹಮ್ಮೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿದ. ನಿಜವಾಗಿ ಈ ಚಳವಳಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಮದ, ಒಂದು ಉನ್ಮಾದ!....ಜನರು “ ಹನುಮಂತ ಗೌಡಕೀ ಜೈ!” ಎಂದಾಗ ತನ್ನ ಮೈಗೆ ಮುಳ್ಳು ಬಂದಿತು.... ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮಾಧಾನವೆನ್ನಿಸಿತು. ಬಿಟ್ಟು ಹೋದಮೇಲೆ—ಹಮ್ಮೂ ಹೆದರಿದ. ತನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದರೂ ಆಗುವುದೋ ಇಲ್ಲವೋ? ಅವನ ಹೆದರಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೂ ಇದ್ದಿತು. ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಗಂಟೆಯಲ್ಲಿ ಪೋಲೀಸರು ಹಮ್ಮೂನ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತರುಣನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದರು. ಆ ತರುಣನ ಕಡೆ ಮಾಧವನು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಬರೆದ ಕಾಗದ ಸಿಕ್ಕಿತು. ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಅಂಗ ಹಮ್ಮೂನದಿದೆ ಎಂದು ಪೋಲೀಸರು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು....ಹಮ್ಮೂನು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯನ್ನು ನಕ್ಕನು. ಪೋಲೀಸರ ದಡ್ಡ ತನದಿಂದ ತನಗೆ ಎಂತಹ ಲಾಭ? ಜೇಲಿನಿಂಪೆ ಹೊರಗೆ ಬರುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಕರನಿರಾಕರಣಿಯ ಚಳವಳದ ಸಾಹಸಿಗ ತಾನು ಎಂದು ಜನರೆಲ್ಲ ತಿಳಿದಿರುವರೂ....ಹಹ! ಕೈಗೆ ಬಂದ ತುತ್ತನ್ನು ಬಿಡುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂದುಕೊಂಡನು. ಆಗ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಹೊಳೆಯಿತು. ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಧುಮುಕುವುದೆಂದರೆ ನಸುಕಿನ ಚಳಿಯಲ್ಲಿ ತಣ್ಣೀರೊಳಗೆ ಈಜು ಬೀಳುವಂತೆ. ಈಜು ಬೀಳುವವರೆಗೆ ಚಳಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಹೆದರಿಕೆ. ಒಮ್ಮೆ ನೀರೊಳಗೆ ಧುಮುಕಿದರಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ನೀರೊಳಗೆ ಉಳಿಯುವವರೆಗೆ ಬೆಚ್ಚಗೆ. ಹೊರಗೆ ಬಂದರೆ ಮಾತ್ರ ಚಳಿ....ಹಾಂ—ಅದಕಾಗಿಯೆ ಮಾಧವನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೆಚ್ಚಗೆ ಚಳವಳದಲ್ಲಿಯೆ ಉಳಿಯಬೇಕೆನ್ನುವ—ಎಂದುಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟವನಂತೆ ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಬೆನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಚಪ್ಪರಿಸಿಕೊಂಡ. ಗುಟ್ಟು ತಿಳಿಯಿತು ಚಳವಳದ್ದು, ಗಾಂಧೀ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!

ಈ ಸಂಗತಿ ನೆನಪಿಗೆ ಬಂದೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಹಮ್ಮೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ

ನಕ್ಕು. ತಾನು ಮೊದಲ ಸಲ “ ಗಾಂಧೀ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ! ” ಅಂದದ್ದು ಆಗ, ಹದಿನಾರು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆ, ತಾನೂ ಮೊದಲ ಸಲ ಜೇಲಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಈಗ? ೧೯೪೭ರಲ್ಲಿ? ವನಸ್ತೇ ಬದಲಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಆ ಜಯಜಯಕಾರ ವನ್ನು ಕೂಗುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಸತ್ತುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲವೆ ಮುಂಬಯಿಯಂತಹ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿನದ ಮೆರವಣಿಗೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು? ಯಾಕೆ ಹೀಗಾಯಿತು? ಇಂದು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದವರೂ, ಅವರ ವಿಧಾಯಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡವರೂ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದುದು ಯಾಕೆ? ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವರು....ಆದರೇನು? ಇಂದಿನ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರದ ಅಧಿಕಾರವರ್ಗವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಆಗಿನ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಪಕ್ಷದ ಧೋರಣೆಯವರೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದೊಂದೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಮ್ಮೂನು ಅನುಭವವಿಲ್ಲದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಮೋಸಹೋದನು. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ಜೇಲಿನಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಪೂರ ಬಂದಂತಾಗುತ್ತು. ಎಷ್ಟು ದಿನ ಜೇಲಿನಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು? ಹದಿನೈದು, ಇಲ್ಲವೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ದಿನ ಮಾತ್ರ. ಜನುವರಿ (೧೯೩೧) ೨೬ನೆಯ ತಾರೀಕಿಗೆ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರದೆ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು. ಆ ಮೇಲೆ ಹಮ್ಮೂ ದಿನಗಳನ್ನು ಎಣಿಸುತ್ತ ಕಳೆದ ಮುಂದೆ ೮-೧೦ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನದೂ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಯಿತು. ಅಶ್ಚರ್ಯದ ಮಾತೆಂದರೆ ಈ ಸಲ ಇದುವರೆಗೆ ಮಾಧವನು ಪ್ರೋಲೀಸರ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿರಲಿಲ್ಲ....ಹಹ!....ಆ ಮೋಜು ಹಿಂದಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಿತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ. ತಮ್ಮ ಸಹೌ ಧ್ಯಾಯಿಯೊಬ್ಬ ಪ್ರೋಲೀಸ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನಂತೆ! ಅವನು ಪ್ರತಿದಿನ ಸೂಜೆಗೆ ಮಾಧವನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸುವನಂತೆ, ಬಂಧನವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೆಳಗಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಯಾವ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು! ಅಂತೂ, ಮಾಧವನು ಈ ಸಲ ಉಲ್ಲಾಸದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಹಮ್ಮೂನ ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹತ್ತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಮೋಕೆ ಒಡೆದಿತ್ತು....ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಗಾಂಧೀ-ವೈಸರಾಯ (ಆರ್‌ವಿನ್) ಇವರ ಸಂಧಾನವಾಗಿತ್ತು. ಹಮ್ಮೂನು ಅತ್ಯಂತ ಹುರುಪಿನಿಂದ, ತನ್ನ ವೆಚ್ಚದಿಂದ ಮಾಧವನನ್ನು ಮಾರ್ಚ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಕರಾಚಿಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಅಧಿವೇಶನಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದನು.

೨೬

ಹಮ್ಮೂನು ಎದ್ದು. ಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಆರು ಹೊಡೆಯಿತು. ಅನಂತ-
ಶ್ರೀಧರರನ್ನು ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಭಿಟ್ಟಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಇನ್ನು ಹೊರಡಲೇ
ಬೇಕು—ಎಂದುಕೊಂಡ. ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ವಿಚಾರ
ಬಂದಿತು. “ ಈ ದಿನ ಮಾಧವನ ಕೋಣೆಗೆ ಬರಲು ಅನಂತ ಹೇಗೆ ಒಪ್ಪಿ
ಕೊಂಡ? ” ಯಾಕೆ ಒಪ್ಪಿರಬಹುದು ಅನಂತ? ಏನಾದರೂ ಅವನು ಆಟ
ವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನಿರಬೇಕು, ಖಂಡಿತ—ಎನ್ನಿಸಿತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ.
ಅನಂತನನ್ನು ಅರಿಯನೆ ನಾನು? ಎರಡು ತಿಂಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ
ಇಟ್ಟುಕೊಂಡುದಕ್ಕೆ ನನ್ನ “ ವಶೀಲಿ ” ಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡು ಇಂದು
ಸೆಕ್ರೆಟೇರಿಯಾಟ್‌ನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡ! ಎರಡು
ತಿಂಗಳ ಬಾಡಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಎಷ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಬಹು
ದಿತ್ತು!....ಆಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅನಂತನಿಗೆ ನನ್ನ ವಶೀಲಿ, ಆದರೆ ನನ್ನ ಮಟ್ಟಿಗೆ
ಮಾತ್ರ ಅನ್ನ-ಬೇಳೆಗಳ ನಾತು ಇಡುಗಿದ ಮುಂಬಯಿ ಹೊಟೆಲ್ ತಪ್ಪು
ವಂತಿಲ್ಲ!....ಹಮ್ಮೂ ಮೂಗು ಎರಿಸಿ ಉಸಿರು ಬಿಟ್ಟು, ನಾತು ಈಗಲೂ
ಬಂದು ಬಡೆಯಿತೇನೊ ಎನ್ನುವಂತೆ....ಹೊಟೆಲ್‌ನ ಹವೆಯನ್ನು ಹೊರಗೆ
ಒಯ್ಯುವುದೇಕೆ—ಎಂದು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನಗೆಯಿಂದ ಉಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಕೋಣೆ
ಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಬಾಗಿಲಿಗೆ ತಡೆದ, ಕೋಣೆಗೆ ಕೀಲಿಹಾಕಬೇಕೆಂದು
ಮತ್ತೆ ನಕ್ಕ ತನ್ನ ಮೂರ್ಖತನಕ್ಕೆ....ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಏನೇನೊ ವಿಚಾರಗಳಿದ್ದು
ದರಿಂದ ಕೋಣೆಗೆ ಕೀಲಿಹಾಕಬೇಕೆಂದು ಚಟಕ್ಕಾಗಿ ಎನ್ನಿಸಿತು....ಇಲ್ಲವಾದರೆ
ಹೊಟೆಲ್‌ನ ಕೋಣೆಗೆ ಕೀಲಿಯನ್ನು ಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಅವನಿಗೆ
ಗೊತ್ತಿತ್ತು. ಕೀಲಿಹಾಕುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ? ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೂ ಆರು
ಜನರಿದ್ದಾರೆ ಆ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ! ಏಳು ಜನ ಇರುವುದು ಹೇಗೆ? ಇಲ್ಲದೆ ಇರು
ವುದು! ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಮೋಜನ್ನಿಸಿತು. ಇದೊಂದು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ತೊಡಕಿ
ನಂತೆ, ಏಳು ಜನ ಇರಲಾರರು ಎಂದೇ ಏಳು ಜನ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವೇ!....
ಯಾವಾಗಲೂ ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರಾದರೂ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆಂದು ಹೊರಗೇ ಹೋಗಿರು
ತ್ತಾರೆ....ಹಮ್ಮೂ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಚಾರದ ಭರದಲ್ಲಿ. ಪಾವಟಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭ
ವಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಮರೆತೇ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದ, ಆದರೂ ಕೂಡಲೇ ಸಾವರಿಸಿ

ಕೊಂಡು, ಸುತ್ತಲು ಯಾತೂ ಇದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ತಂದು ಕೊಂಡು ಸರಸರನೆ ಕೆಳಗಿಳಿದ. ಮುಂಬಯಿ ಊರಲ್ಲಿ ನೊಡಲು ಪಾವಟಿಗೆ ಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಉಳಿದ ಜಾಗೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವರೇನೋ!....

ಹಮ್ಮೂನು ಕೆಳಗೆ ಬೀದಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಯಾವುದೋ ಗಡಿಯಾರದಲ್ಲಿ ಆರು ಹೊಡೆಯಿತು....ಮುಸತ್ಮಾನನ ಅಂಗಡಿ....ಪಾಕಿಸ್ತಾನದ ವೇಳೆಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗುವುದೇನೋ, ಕಾಂಗ್ರೆಸಿಗಿಂತ ಹತ್ತು ನಿಮಿಷ ಹಿಂದೆ?....ಹಮ್ಮೂ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದ. ಚಕಿತನಾದ. ಬೀದಿಯ ತುಂಬ ಜನ!....ಹೊಟೆಲ್ ದಲ್ಲೂ ಜಾಗೆ ಇಲ್ಲ, ಹೊರಗೂ ಜಾಗೆ ಇಲ್ಲ! ಹಮ್ಮೂ ನಡೆದ....ನಡೆಯುತ್ತ ಹೋಗೋಣವೆ, ಟ್ರ್ಯಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗೋಣವೆ?... ಹಹ! 'ಟ್ರ್ಯಾಮನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು' ಎಂಬುದೆ ನಿಜ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಹಿಡಿದು ಹೊರಗೆ ಜೋತುಬೀಳಲು ಕೂಡ ಶಕ್ಯ ಇಲ್ಲ, ಒಳಗೆ ಕೂಡುವುದಂತೂ ದೂರವೆ ಉಳಿಯಿತು. ನಡೆದುಕೊಂಡೇ ಹೋಗುವುದುತ್ತಮ ಎಂದ. ನಡೆಯಲು, ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಡಲು, ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ. ಊರಿಂದ ತನ್ನ ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಕಾಲು, ಊರುವ ಮುಂದಿನ ತನ್ನ ಕಾಲು ಷುತ್ತೊಬ್ಬನ ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ, ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಇದಿರನಿಂದ ಅವಸರದಿಂದ ಹೋಗುವ ಒಂದು ಪೈಕ್ತಿ ನೂಕಿತು ತನ್ನನ್ನು; ಧೂ! ಒಂದು ನಿಮಿಷ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಎರಡೂ ಕಾಲುಗಳು ನೆಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವು—ಎಂದೆನ್ನಿಸಿತು....ಸಾವರಿಸಿಕೊಂಡ, ಹೇಗೋ ಸುಧಾರಿಸಿಕೊಂಡ....ಶಾಸನಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ಹವೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಶಕ್ತಿ ಬೇಕೆಂದು ಕಾನೂನನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಎಂದರೆ—ಎದೆ 'ಶಕ್' ಎಂದಿತು. ಇದೇನು? ಎದೆ ಹಾರುವ ಸದ್ದು ಇಷ್ಟು ಗಟ್ಟಿಸಿ—ಅಲ್ಲ, ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಎಚ್ಚರಾಯಿತು. ಯಾರೊ ಒಬ್ಬರು ತನಗೆ ಹಾಯ್ದಿದ್ದಾರೆ....ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಎಚ್ಚರದಿಂದ ನಡೆಯಬೇಕು ಎಂದು ಎದುರು ಬರುವವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ನಡೆದ. ಅದೂ ಸಾಧಿಸಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಎಡಕ್ಕೆ ಸರಿದುಕೊಂಡ, ಎದುರಿನವನು ಬಲಕ್ಕೆ ಸರಿದುಕೊಂಡ, ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರೂ ಇದಿರಾದಿರೇ! ಇನ್ನೊಂದು ಬದಿಗೆ ಸರಿಯುವಾಗಲೂ ಹಾಗೇ ಆಗಿ ಕೊನೆಗೆ ನಿಂತಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂತುಬಿಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ನಿಂತು ನಡೆಯುವುದು ಹೇಗೆ?...ತನ್ನ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ತಾನು ನಕ್ಕು, ತಾನು ನಕ್ಕುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದಿರಿನವನು ನಕ್ಕ....ಸರಿ—ಆದರೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ

ಇಷ್ಟತ್ತು ನಿಮಿಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟುವುದು ಹೇಗೆ?...ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿ ಸಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ನಗೆ ಬಂದಿತು, ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿದ ವೋಸಕ್ಕಾಗಿ.

೧೯೪೨ರ ಚಳವಳಿ, ಎರಡು ತಿಂಗಳ ವರೆಗೆ ಅಗಸ್ಟ್ ೯ ರಿಂದ ಗಾಂಧಿ ಜಯಂತಿಯ ವರೆಗೆ ಹಮ್ಮೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿತ್ತು. ತನ್ನ ಗೆಳೆಯರಿಗೆ ಕೂಡ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ತಾನು ಎಲ್ಲಿ ಇರುವೆನೆಂಬುದು.... ಈ ಕೆಲಸ ಬಲು ಹಗುರ ಎಂದೆನಿಸಿತ್ತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ. ಕರಾಚಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ದ ವರ್ಷದಲ್ಲೂ ಇಂತಹದೆ ಒಂದು ಅನುಭವ ಬಂದಿತ್ತು. ಆ ತರುವಾಯದ ಜನುವರಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಗಾಂಧಿಜಿಯವರನ್ನು ಸರಕಾರವು ಬಂಧಿಸಿತ್ತು. ಮತ್ತೆ ಚಳವಳಿ ಜೋರಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಲ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಯಾರ ಉಪದೇಶವೂ ಬೇಕಿರಲಿಲ್ಲ. ಚಳವಳಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಕೂಡಲೆ ಮುಂಬಯಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ. ನಾಲ್ಕಾರು ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ಸಿಗರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾದ. ಪುಣೆಯಿಂದ ಒಂದು ಕಾಗದ ಬರೆದು ಆ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮಾಧವನಿಗೆ ತಿಳುಹಿಸಿದ. ಹಮ್ಮೂನು ಮುಂಬಯಿಯಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿದ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಮಾಧವ ತಿಳಿದ; ಹಮ್ಮೂ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಳವಳಿದ ನೇತೃತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಮುಂಬಯಿಯ ಕಾರ್ಯಕರ್ತರು ತಿಳಿದರು. ಅಂತೂ, ತಾನು ಸಾಗಿಸಿದ್ದ, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಪ್ಪಿಸಿ..ಮುಂದೆ ಚಳವಳಿ ಮುಗಿದಾಗ ತಾನೊಬ್ಬದೊಡ್ಡ ಮುಂದಾಳು ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಗೃಹೀತವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ತನ್ನ ನೀತಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವಾಯಿತು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿತ್ತು. ಗಾಂಧಿಜಿಯವರು ಆಮರಣ ಉಪವಾಸ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದರು; ಮುಂದೆ ರಾಜಕಾರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಸಾರಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೆ ಅವರು ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಐದು ನಿಮಿಷ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಸಂದ ಶರಣ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ತಾನೂ ರಾಜಕಾರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಸಾರಿದ್ದನು. ಜನರಿಗೆ ಇವನ ಸಲುವಾಗಿ ಆದರ ಹೆಚ್ಚಿತು. ಇವನ ಮುಂದಾಳು ತನದ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಏರಿತು....ಆಗ ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಒಂದು ಮಹತ್ತ್ವದ ಮಾತು ಮೊಳೆದಿತ್ತು. ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೇಶಕ್ಕೆ ಅದರ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ತನಗೆ ಅದರ

ಲಾಭವಿಲ್ಲ—ಎಂಬುದು. ಅಂತೂ ಆ ಸಲ ಶಾಸನಸಭೆಯ ಚುನಾವಣೆ ನಡೆದಾಗ ತಾನು ನಿಲ್ಲಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದು—“ ಹಮ್ಮೂ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!” ಆಗಿತ್ತು. ಗಾಂಧಿ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ, ಫಂಡಿಗಾಗಿ ಅಲೆದಾಡಿದಾಗ ಸಾವಿರಾರು ಜನರ ಪರಿಚಯ ಆಯಿತು, ಮುಂದಿನ ಒಲಿಕ್‌ಶನ್ನದ ತಯಾರಿಯೆ ಆಯಿತು....ಹಮ್ಮೂ ವಿಚಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಬೆನ್ನು ತಾನು ಚಪ್ಪರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ನಿಜವಾಗಿಯೆ ಯಾರೊ ತನ್ನ ಬೆನ್ನು ಚಪ್ಪರಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು....ಹಿಂತಿರುಗಿ ನೋಡಿದ. ತನ್ನ ಬೆನ್ನುಗೆ ಬಡೆದದ್ದು ಕೈಯಲ್ಲ, ಕೋಲು. ಕೋಲಿಗೆ ಧ್ವಜ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ನಡೆದ ಯಾವುದೊ ಒಂದು ಮೆರವಣಿಗೆ. ಹಮ್ಮೂ ಎಚ್ಚರಾದ...ಮೆರವಣಿಗೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಬದಿಗೆ ಸರಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದ....ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ—ಆದರೆ “ ಗಾಂಧೀ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!” ಎಂದು ಮೆರವಣಿಗೆ ರಭಸದಿಂದ ಸಾಗುತ್ತ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಹಮ್ಮೂನನ್ನು ಬದಿಗೆ ನೂಕಿ ಸಾಗಿತು....“ಜನತೆಯ ಶಕ್ತಿ” ಎಂದುಕೊಂಡ.. ತನ್ನ ಮಗ್ಗುಲಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಜನರಿದ್ದರೊ? ಅವರನ್ನು ಸರಿಸಲು ತನಗೆ ಶಕ್ಯವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರನ್ನೂ ತನ್ನನ್ನೂ ಕೂಡಿಯೆ ಸರಿಸಿತ್ತಲ್ಲ ಈ ಮೆರವಣಿಗೆ!.... “ ಗಾಂಧೀ ಮಹಾರಾಜಕೀ ಜೈ!”....ಪಾಪ! ಯಾಕೆ ಕೂಗುವರೊ ಆ ಮಹಾತ್ಮನ ಹೆಸರಿನಿಂದ? ಮುಗಿಯಿತು ಅವನ ಯುಗ....

ಗಾಂಧಿಯುಗ ಮುಗಿದದ್ದು ೧೯೪೭ರ ಚಳವಳಿಯಲ್ಲಿ. ಎರಡು ತಿಂಗಳು ತಾನು ಸುಖದಿಂದ ಅನಂತನ ಬಂಗಲೆಯಲ್ಲಿ “ಅಜ್ಞಾತವಾಸ” ವಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಮಾತು ಹೊಳೆದಿತ್ತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ....ಪೋಲೀಸರನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ ಮೋಸಗಾರಕೆ, ಸ್ವೇಶನ—ಚಾವಡಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವ ಅತ್ಯಾಚಾರ, ತಂತಿಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ಹಳಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸುವುದು—ಎಲ್ಲ ಅಸಕ್ತವೆ ಮತ್ತು ಹಿಂಸೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದದ್ದು. ಆದರೂ—ಯಾರದೂ ಅಡ್ಡಿ ಇರಲಿಲ್ಲ! ಜನತೆಯ ಶಕ್ತಿ!....ಹಹ....ಆ ಶಕ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ಗಾಂಧಿವಾದ ಬದಿಸಿ ನೂಕಲ್ಪಟ್ಟಿತು....ಹಮ್ಮೂನು ಅವಸರವಸರವಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡಹತ್ತಿದ.... ಒಳಗಿನ ವಿಚಾರಗಳ ಭರಕ್ಕೆ ತಾಳ ಹಿಡಿದಂತೆ ಹೆಜ್ಜೆಗಳೂ ಭರದಿಂದ ಸಾಗಿನೆ....ಮೋಜು! ಆ '೪೭ರ ಮೋಜೇ ಮೋಜು'..?ಯ್. ಸಿ. ಎಸ್. ಅಧಿಕಾರಿಯ

ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸ....ಮುಂದಾಳುತನವಂತೂ ಮೈಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿದೆ....
 ಕುಳಿತಲ್ಲಿಂದಲೆ 'ಆರ್ಡರ್' ಹೊರಡಿಸುವುದು!....ನಿಜವಾದ ಮುಂದಾಳು
 ಯಾರಿದ್ದರೋ? ಯಾರಿದ್ದರೂ, ನಾಲಕ್ಕಾರು ಸ್ವೇಶನ್ನು ಸುಡಿಸಿದ ಯಶಸ್ಸು
 ತನಗಿದೆ, ಬೇಡಾದವರ ಬಣಿವೆ ಸುಡಿಸಿದಂತೆ.... '೪೨ರ ಶೂರರಲ್ಲಿ ತಾನೊಬ್ಬ
ಈಗಲೂ ಎದೆ ಸೆಟಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ....ಎಂತೆಂತಹ ಶೂರರನ್ನು
 ಕಂಡಿದ್ದನು ಆಗ....ಆಗಲೇ ಮುಗಿಯಿತು ಗಾಂಧಿಯುಗ....ಗಾಂಧಿ ಭಕ್ತರ
 ಬೇಳೆ ಬೆಚ್ಚುಲಿಲ್ಲ ಆಗ....ಪಟಪಟ ಜೇಲಿಗೆ ಹೋದರು....ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರು ಹಟ
 ಕ್ಯಾಗಿ 'ಕ್ರಾಂತಿ'ಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಾಗ—ಹಹ!—ಒಂದು ಸ್ವೇಶನ ಸುಡುವಾಗ
 ಗಾಂಧಿ ಭಕ್ತನೊಬ್ಬ ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಿ ಅವಸರದಿಂದ ಓಡುವಾಗ ಖಾದೀ ಕೈಚೀಲಿ
 ನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರು ಬರೆದ ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಉಪ್ಪು ಚೀಲವನ್ನೇ
 ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿದ್ದು!....ಅವರ ಕೆಲಸವೆ ಅಲ್ಲ ಅದು, ಅವರ ಯುಗಾನೇ
 ಮುಗಿಯಿತು ಅಂದು....ಪಾಪ! ಮಾಧವ—

ಹಮ್ಮೂ ಮುಖವನ್ನೆತ್ತಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೋಡಿದ. ಮಾಧವನ ಸ್ಮರಣೆ
 ಯಾದೊಡನೆ ಎಚ್ಚರಾದಂತಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದ....ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಾ
 ಯಿತೋ?...ಛೂ! ಈ ಮುಂಬಯಿಯ ಜನಸಂದಣಿ ಎಂದರೆ—ಸಾಕು, ಈ
 ಮುಂಬಯಿಯ ವಾಸವೆ ಸಾಕು. ಈ ಶಾಸನಸಭೆಯ ವಾಸವೂ ಸಾಕು.
 ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಸಿಟ್ಟು ಬಂದಿತು. ತನ್ನನ್ನು '೪೨ರ ವೀರ ಎಂದೂ
 ಚುನಾಯಿಸಿದಾಗ ಸಂತೋಷ ಎನ್ನಿಸಿದ್ದರೂ ಇಂದಿನ ತನ್ನ ಅವಸ್ಥೆಗಾಗಿ
 ಅವನು ಕನಲಿದ್ದನು....ಗಾಂಧೀ ಯುಗ ಮುಗಿದಿಲ್ಲ! ಹಮ್ಮೂನ ಮೈ
 ಜಮ್ಮಂದಿತು....ತನ್ನದು ಸುಳ್ಳು ಸಮಾಧಾನ....ಗಾಂಧೀ ಯುಗ ಮುಗಿ
 ದಿಲ್ಲ!... ಕ್ರಾಂತಿಯ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದವರು ತಾವು, ಈಗ ಮತ್ತೆ ಗಾಂಧಿಯ
 ಜನವೆ ಮುಂದೆ ಬರಹತ್ತಿದೆ....ತಿಳಿಯಿತು ಹಮ್ಮೂನಿಗೆ ತನಗೆ ಯಾಕೆ ಅಧಿ
 ಕಾರದ ಜಾಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು....ಇಷ್ಟೇಕೆ, ಇನ್ನು ಸಿಗುವಂತಲೇ ಇಲ್ಲ....
 ಸಾಕಪ್ಪಾ, ಸಾಕು ಈ ಕಾಂಗ್ರೆಸು!....ಮುಂದೆ ಗತಿ? ಇಷ್ಟು ದಿನ ಕಾಂಗ್ರೆಸು,
 ಅದರ ಮುಂದಾಳುತನ ಇದರಿಂದಲೆ ಹೊತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು....
 ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ—?...ಹಮ್ಮೂ ನಕ್ಕು.... ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಿದೆ, ಕರ್ನಾಟಕ
 ಪ್ರಾಂತವಾಗಲಿದೆ; ನಾನು ಗವರ್ನರ, ಅನಂತ ಚೀಫ್ ಸೆಕ್ರೆಟರಿ! ಅನಂತ—

“ ಹೆಲ್ಲೊ ! ”

ಹಮ್ಮೂ ಬೆದರಿನಿಂತ. ಎದುರು ನೋಡಿದ. ಅನಂತ, ಶ್ರೀಧರ ಇಬ್ಬರೂ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ.

“ ನೀನು ಕಡೆಗೆ ಕಾನ್‌ಸ್ಟಿಟುಷನ್ ಅಸೆಂಬ್ಲಿಗೆ ಇಲೆಕ್ಟ್ ಆಗಿ ಹೋದೆಯೇನೋ ಅಂತ ತಿಳಿದಿದ್ದೆ ” ಎಂದ ಅನಂತ.

“ ಶ್ರೀಧರ ಇದ್ದಾನಲ್ಲ sabotage ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ—” ಶ್ರೀಧರ ತನ್ನನ್ನು ಚಕಿತನಾಗಿ ನೋಡಲು—“ ನೀನು ಕಮ್ಯುನಿಸ್ಟ್ ಇದ್ದದ್ದು ಸುಳ್ಳೇನು ಹೇಳು ” ಎಂದ ಹಮ್ಮೂ.

ಮುವ್ವರೂ ಗೆಳೆಯರು ನಕ್ಕರು.

೨೭

ಬೀದಿಯಲ್ಲಿಯ ಜನಸಂದಣಿಗಾಗಿ ಮುವ್ವರು ಗೆಳೆಯರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮುವ್ವರ ಮುನಸ್ಸೂ ಮಾತನಾಡಲು ಉತ್ಸುಕವಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಅವರ ಮುಖಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಹೊಳೆಯುವಂತಿತ್ತು. ಮುವ್ವರೂ ಇದಿರು ನೋಡುತ್ತಲೆ ನಡೆದಿದ್ದರು. ಅನಂತ ನಡುವೆ, ಯುರೋಪಿಯನ್ ವೇಷದಲ್ಲಿ; ಅವನ ಬಲಕ್ಕೆ ಹಮ್ಮೂ, ಖಾದೀ ದೋತರ. ನೆಹರು ಶರ್ಟ್-ಮತ್ತು ಜಾಕೀಟು, ತಲೆಗೆ ಗಾಂಧಿ ಟೊಪ್ಪಿಗೆ; ಅನಂತನ ಎಡಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಧರ, ಒಂದು ಬನಿಯನ್, ಒಂದು ಪೈಜಾಮಾ, ಬರಿ ತಲೆ.... ಶ್ರೀಧರ ಓಲೆನೋಟದಿಂದ ಈ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಹಿಂದು ಸ್ತಾನದ ಆರ್ಥಿಕ ತ್ರಿವರ್ಣಧ್ವಜ—ಎಂದುಕೊಂಡಿದ್ದ. ಅನಂತನೂ ನೋಡಿದ್ದ; ಆಧುನಿಕ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಮೂರು ದ್ವಿಜ ಜಾತಿಗಳು, ಎಂದುಕೊಂಡ. ಹಮ್ಮೂನು ನೋಡಿದ್ದ; “ ಮುವ್ವರು ಮೋಸಗಾರರು, ” ಎಂದಿದ್ದ.

“ ರಾತ್ರಿ ತಾಜಮಹಾಲ ಹೊಟೆಲಿಗೆ ಹೋಗುವೆ ” ಎಂದುಕೊಂಡ ಅನಂತ.

“ ರಾತ್ರಿ ಊಟ ಮಾಡಬಾರದು ” ಎಂದುಕೊಂಡ ಶ್ರೀಧರ.

“ ರಾತ್ರಿ ಆ ಈಕೆಯ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಮೋಜು ಮಾಡೋಣ ” ಎಂದುಕೊಂಡ ಹಮ್ಮೂ.

ಬೀದಿಯ ಜನಸಂದಣಿ ತಡೆಯದಷ್ಟು ದಟ್ಟಾಯಿತು.

“ Stupid fools! ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಅಂದ್ರೆ ರಸ್ತೇದ ತುಂಬ ಮಕ್ಕಳನ್ನ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತಿರುಗಾಡೋದು ಅಂತ ತಿಳಿದಾರೆ ” ಎನ್ನಿಸಿತು ಅನಂತನಿಗೆ.

“ ಹುಚ್ಚರು! ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಸಿಗೋದಿಲ್ಲ, ಮಾಡೇನಂದ್ರೆ ನೋಕು ಸಿಗಲಿಕ್ಕೆಲ್ಲ-ಯಾಕೆ ಮೆರೆದಾಡತಾರೊ ” ಎನ್ನಿಸಿತು ಶ್ರೀಧರನಿಗೆ.

“ ಕಾನ್ ಸ್ಟಿಟುಎಂಟ್ ಅಸೆಂಬ್ಲಿಗೆ ಆರಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಈ ಗದ್ದಲ ದೊಳಗ ಈಸೋದೆ ತಪ್ಪಿತ್ತು ” ಎನ್ನಿಸಿತು ಹಮ್ಮೂಗೆ.

ಮುವ್ವರೂ ಮಾತಿಲ್ಲದೆ ನಡೆದರು.

× × × × ×

ಮುನ್ನರೂ ಮಾತನಾಡದೆಯೇ ನಡೆದದ್ದು ಮುನ್ನರ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೂ ಬಂದಿತ್ತು. ಒಬ್ಬರದೊಬ್ಬರಿಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುನ್ನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ವಿಚಾರವಿದ್ದಿತು. ಈ ದಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸದಿದ್ದು ಸರಿಯಾಯ್ತೆ? ಆದರೆ ಒಂದು ಸಮಾಧಾನ. ನಾಲ್ವರೂ ಇಂದು ಹುತ್ತು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರುವವರು. ಆದರೇನು? ಹಿಂದಿನ ಗೆಳೆತನ ಇಂದು ಬಂದೀತೆ? ಅಥವಾ—ಆ ಗೆಳೆತನ ಹೋಯಿತು ಎಂಬುದು ಇಂದು ಯಾವುಪೋ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ನೆನಪಾಗಿ ಈ ನಿರುತ್ಸಾಹವೆ? ನಿರುತ್ಸಾಹ? ನಿರುತ್ಸಾಹವಲ್ಲ—ಅನುತ್ಸಾಹ. ಎಳೆಯರಿದ್ದಾಗ, ಗೆಳೆಯರಿದ್ದಾಗ ಎಂತಹ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡಿದ್ದೆವು? ಇಂದು ಸಾಧಿಸಿದ್ದೇನು? ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನಲ್ಲಿ ನಿಸ್ವಾರ್ಥ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು? ಛೇ—ನಾಚಿಕೆಗೇಡು! ಸಾಧಿಸಿದ್ದೇನು? ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸೇರದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲಿದ್ದೇನೆ—ಎಂದು? ಧೂ! ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲಾರ....ಕಾಂಗ್ರೆಸ್‌ನ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಆ ಮೇಲೆ ಕೊನೆಗೆ ನನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ನಾನು ಸುಖ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆಂದು? ಎಂತಹ ಪುರುಷಾರ್ಥ! ಹಮ್ಮೂ—ಅನಂತ—ಶ್ರೀಧರರು ತಂತಮ್ಮ ವಿಚಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಬೆಚ್ಚಿದರು. ದಾರಿಗುಂಟೆ ದೀಪ ಸಾಲಸಾಲಾಗಿ ಹೊತ್ತುತ್ತಲಿವೆ, ಮಿಣುಕುತ್ತಲಿವೆ, ಮಿಂಚುತ್ತಲಿವೆ; ಸುತ್ತಲಿನಿಂದಲೂ ನಗೆ, ಹಾಡು, ಜಯಜಯಕಾರ, ಹರ್ಷೋದ್ಗಾರ ಕೇಳಬರುತ್ತಲಿವೆ; ರಾತ್ರಿಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಔಪದ ಧ್ವಜಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಆನಂದ ಉತ್ಸವಗಳಿರುವಾಗ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನುತ್ಸಾಹದ ಕತ್ತಲೆಯಾಕೆ? ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ದಿನ, ಹಿಂದಿನದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮರೆತು ಮುಂದಿನ ದಕ್ಕಾಗಿ ನಗೆಯಿಂದ, ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರು ನೋಡೋಣ—ಎಂದು ಮುಂದಾಳುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಾರಿ ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಸಿಕ್ಕನೆವನನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಹಿಂದು ಹಿಂದೇಕೆ ಓಡುವುದು? ನಿಜವಾಗಿ ನಾನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ನಗುವವರೆಲ್ಲರೂ ಹುಚ್ಚರು ಎನ್ನಬಹುದೆ? ಹಿಂದೆ ನಡೆದ ಕತೆಯಿಂದ ಮುಂದಿನ ಕತೆ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು; ಹಿಂದೆ ಎಲ್ಲವೂ

ಸರಿಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೂ ಹೋಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಮಗೆ ಒಳ ಕುದಿಯೆ ? ಅಥವಾ—

ಮಾಧವನ ನೆನಪಿನಿಂದ ನಮಗೇ ಅವಸ್ಥೆ ಯಾಗಿದೆಯೆ ? ಯಾಕೆ ? ಮಾಧವನ ಇಂದಿನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ನಮಗಾಗಿ ನಮಗೆ ನಾಚಿಕೆ ಯಾಗಿದೆಯೆ ? ಅಂದು ಆಡಿದಂತೆ ಇಂದಿಗೂ ನಡೆದವನು ಮಾಧವನೊಬ್ಬನೆ! ಆದಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಅಸಹ್ಯವಿದೆಯೆ ?

ಯಾಕೆ ? ಯಾಕೆ ? ಯಾಕೆ ?... ಮುನ್ನರೂ ನಿರುತ್ತರರಾದವರಂತೆ ಗಕ್ಕನೆ ನಿಂತರು. ಎದುರು ಮಾಧವನು ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಟ್ಟಡ. ಮುಖವೆತ್ತಿ ನೋಡಿದರು. ಮಾಧವನ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ದೀಪವಿಲ್ಲ, ಇದೇನು ? ನಾವು ಬರುವುದನ್ನು ಮರೆತು ಸಭೆಗೆ ಹೋಗಿರಬಹುದೆ ?

ಮುನ್ನರೂ ಪಾವಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿದರು. ಮೇಲೇರುವಾಗ ಮುನ್ನರಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಚಾರ. ಆದದ್ದಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಇಂದಾದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ಮಾಧವನಂತಹರು ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಚಳವಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ನಲವತ್ತು ಕೋಟಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ, ನಾನೂರು ಜಾತಿಗಳುಳ್ಳ ಸಮಾಜದ, ನೂರೈವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅಭಿಮಾನಶೂನ್ಯತೆಯ ಹಿಂದುಸ್ತಾನಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ೨೭ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ.

“Congratulations” ಎನ್ನುತ್ತ ಮುನ್ನರೂ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದರು.

ಒಳಗೆ ಕತ್ತಲೆ. ಹಮ್ಮೂನು “ ಹಾರ ಹಾಕುವೆ ಬಾರೊ ನನ ವೀರಾ ” ಎಂದು ಅಣಕಿನ ದನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಡುತ್ತ ದೀಪ ಹಚ್ಚಿದನು. “ ಕಿಟಕಿಯೊಳಗೆ ಹಣಕಿ ಹಾಕಿ ಕೈಯಿಂದ ಧ್ವಜ ಹಿಡಿದಾನ ನೋಡಿ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಖಾತ್ರಿ ಆಗಲಿ ಅಂತ ” ಎಂದು ನಗೆಯಾಡಿದ ಅನಂತ. ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನುಡಿದವನು ಶ್ರೀಧರ. ಮೊದಲು ಮಾಧವನ ಭುಜ ತಟ್ಟಿದನು; ಕೂಡಲೆ “ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಜವಿದ್ದೇನು ? ದೇಹದಲ್ಲಿ ಜೀವವೆ ಇಲ್ಲ ! ”

ಲಲಿತ ಸಾಹಿತ್ಯಮಾಲೆ, ಧಾರವಾಡ

ವರುಷದಲ್ಲಿ ಆರು ನೂರು ಪುಟದ ಸಾಹಿತ್ಯ

ಚಂದಾ : ರಜಿಸ್ಪರ ಅಂಚೀವೆಚ್ಚು ಸೀರಿ ೫ ರೂಪಾಯಿ ಮಾತ್ರ

೧	ಚಿಗುರು	ದಿ ಸಾ. ಗೌರಮ್ಮ (೨ನೇ ಮು.)	೧	೪	೦
೨	ಅಕ್ಕಾಜಿ	ಶರಚ್ಚಂದ್ರ	”	೧	೪
೩	ಕುಲದೀಪಕರು	ಸಿದ್ದವನಹಳ್ಳಿ	”	೦	೮
೪	ಸಾಹಿತ್ಯರತ್ನ	ಅ. ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ	”	೪	೦
೫	ಮುದ್ದಿನ ಕಣಿ	ಚಕ್ರವರ್ತಿ (೨ನೇ ಮು.)	ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ		
೬	ಸುಮತಿ, ಅನುರಾಧಾ	ಶರಚ್ಚಂದ್ರ	”		
೭	ಡೊಂಕುಬಾಲ	ನಾ. ಕಸ್ತೂರಿ	”		
೮	ಕಸ್ತೂರಿ	ಶ್ರೀಮತಿ 'ವಾಣಿ'		೧	೪
೯	ಶೈಲಾಜಿ	ಏಕಾಂಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ		೧	೪
೧೦	ಇಂದಿನ ಕರ್ನಾಟಕ	ಸಂ : ವಿ. ಕೃ. ಗೋಕಾಕ		೧	೮
೧೧	ಹಕ್ಕಿಯ ನೋಟ	ದತ್ತಾತ್ರೇಯ		೦	೧೨
೧೨	ಗೃಹಿಣಿ	ಡಿ. ಹನುಮಂತರಾವ್		೧	೮
೧೩	ಕವಿವರ ಬೀಂದ್ರ	ಲೇಖನಗಳು		೧	೮
೧೪	ನಿರ್ಮಲಾ	ದಿ ಪ್ರೇಮಚಂದ		೩	೦
೧೫	ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು	ಭಾರತೀಸುತ		೧	೮
೧೬	ಕಳ್ಳಸಂತೆ	ಬೀಂದ್ರ, ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾಯರು		೧	೦
೧೭	ಮುರುಕು ಮಂಟಪ	ಅನಂತನಾರಾಯಣ		೧	೧೨
೧೮	ಪುರುಷಾರ್ಥ	ಶ್ರೀರಂಗ		೨	೦
೧೯	ಪ್ರತಿ ಸರಕಾರ	ಮಿರ್ಜಿ ಅಣ್ಣಾರಾಯ		ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ	
೨೦	ಎರಡನೆಯ ಸಂಬಂಧ	ಎನ್ನೆ ಕುಲಕರ್ಣಿ		”	

ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರ, ಧಾರವಾಡ

ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಬೆಳಗಾವಿ

